

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2021 PRIS: 89:-

Giganterna från Delft

Anders Alvestrand om van Leeuwenhoek och Vermeer

FRIZON

SVANTE LOVÉN

om hur Bob Dylans
röst förvandlar det
enkla till det geniala.

CIVILISATION

MARTINA BJÖRK

säger det med en sång:
tonerna ger hopp
om konsten.

KRÖNIKA

BENGT OHLSSON

om varför vi älskar
Sverigedemokraterna.

En annan värld

På ett sätt är det inte så konstigt att dystopikerna har tagit över. Utopistiska idéer låg bakom flera av 1900-talets mänskliga katastrofer. Miljoner människor förtrycktes och utplånades när väldiga visioner skulle bli verklighet. Att känna skepsis inför det storvulna är en ytterst rimlig reaktion.

Men måste utopism leda till massmord? Är inte friheten och välståndet vi åtnjuter idag också ett resultat av drömmar om ett bättre och rimligare liv? Och vad händer den dag fantasin torkar ut?

Elva kvalificerade skribenter bidrar till denna antologi om utopier och dystopier, deras risker och värde.

Beställ den och andra böcker ur serien
Vår tids ideologier på axess.se

Ny bok
120 kr

Legendariska badhus

Konst, kultur, arkitektur och historia samverkar i denna dokumentär i fyra delar om badhus från olika tidsåldrar och platser: Bath, Budapest, Istanbul och Tokyo. På Axess TV måndagar kl 20.00 eller när det passar på axess.se

AXESS TV

SENASTE NYTT

Nu lanseras Tidningen Näringslivet

Näringsliv • Ekonomi • Arbetsmarknad • Entreprenörskap • Opinion

www.tn.se

tidningen näringslivet

Universiteten får inte ducka

PJ Anders Linder

Om allt gått enligt planerna öppnades det brittiska parlamentet den 11 maj. Drottning Elizabeth har i så fall just hållit sitt trontal när detta nummer av *Axess* når sina läsare. Trontalet består inte av personliga reflexioner från monarken utan är ett politiskt dokument där regeringen redogör för vad den ämnar få uträttat under året som kommer.

En av punkterna ska denna gång gälla förslag som syftar till att skydda yttrandefriheten vid engelska lärosäten. Tanken fanns med i det konservativa partiets valmanifest 2019 och tog mer konkret gestalt tidigare i våras. Då publicerade regeringen ett *policy paper*, "Higher education: free speech and academic freedom", där man visar hur tankarna går och ber om synpunkter och reaktioner. Om initiativet som förutskickat fanns med i trontalet läggs det så småningom fram ett lagförslag.

NÄR MAN TALAR OM akademisk frihet syftar man vanligtvis på att lärare och forskare ska åtnjuta självständighet visavi politiska makthavare och organiserade intressen, men den här gången handlar det om läget inom den akademiska världen. I sitt förord till policypaperet skriver utbildningsminister Gavin Williamson bekymrat om "ökande intolerans och utfrysning-kultur (cancel culture)" inom högskolan och hävdar att det har skapats ett klimat där många studenter och forskare ligger lågt med sina åsikter av oro för diskriminering eller utebliven befordran.

Regeringens propå handlar alltså om att ge lärare och forskare skydd mot ideologisk mobbning och otillbörliga påtryckningar från ledningar, kolleger och studenter. Man anser att det har kommit alltför många nyheter från högskolevärlden om trakasserier – utfrysning, avgångskrav, stopp i karriären, indragna erbjudanden om att gästforsa – mot personer som inte befinner sig i den ideologiska mittfåran i ett antal laddade frågor för att man ska kunna låta situationen fortgå.

Om policypaperets idéer får ligga till grund för lagstiftning innebär det bland annat att man inrättar ett slags ombudsman för akademisk yttrandefrihet, att högskolorna åläggs att aktivt främja yttrandefrihet och att det ska bli möjligt att erhålla ersättning för den som har lidit skada i akademiska sammanhang på grund av att hon har uttryckt kontroversiella men lagliga uppfattningar.

Hur ter sig verklighetsbeskrivning och åtgärdsförslag ur ett svenskt perspektiv? Det tog vi upp i ett temablock av förra numret av *Axess*. Matthew Goodwin, professor vid University of Kent, beskriver där bakgrunden till förslagen och ger skälen till att han och en grupp kolleger menar att de behövs. Hans bidrag kommenteras sedan av sex skribenter, som är eller har varit verksamma vid svenska universitet.

Vad anser då dessa? I ruff sammanfattning kan man säga att det råder enighet om att problem existerar, att de än så länge är lindrigare än i Storbritannien och USA men att utvecklingen går åt fel håll. Vad gäller behovet av statligt skydd går meningarna isär. Några anser att universiteten måste tackla frågorna själva, medan andra menar att kraften till detta saknas och att det måste komma insatser utifrån.

Axess nr 3/2021.

TEMAT HAR MÖTT ett glädjande stort gensvar. Högre utbildning och forskning har länge varit bland de allra mest underdiskuterade samhällsfrågorna i vårt land. De ventileras förstås intensivt bland dem som är akademiskt verksamma, men de är alldeles för betydelsefulla för att bara behandlas i sådana sammanhang. Högre utbildning och forskning är svenska statens största egenregiverksamhet, studentkul-

larna har växt enormt och vad som sker i högskolevärlden får stora konsekvenser för allt från ekonomisk utveckling till idéklimat.

Regeringens forskningsproposition, som låter den akademiska friheten ingå en mesallians med den statliga värdegrunden, behandlades av riksdagen i samma veva som det aktuella numret kom ut. Principiella frågor om universitetsväsendet var för en gångs skull i hetluften och det

Förtjänar högt i tak.

FOTO: ISTOCKPHOTO

har säkert bidragit till det stora intresset och de engagerade tidningskommentarerna.

"I längden kan den akademiska friheten bara försvaras om fler på universiteten slutar fega och i stället står upp för misshagliga kollegers principiella rätt att tänka fritt och fel", menar Arvid Åhlund i *Expressen* (14/4).

I EN KOLUMN på *SvD:s* ledarsida (18/4) skriver Katarina Barrling: "I flera länder, däribland Storbritannien och Frankrike, ser politiken nu skäl att ingripa för att säkra den akademiska friheten – fullt begripligt, med tanke på den rådande situationen, men samtidigt olyckligt eftersom det är universiteten själva som måste vara den främsta garanten för fritt tänkande. Det är svårt att tvinga fram sådant."

Erik Helmersson i *Dagens Nyheter* (19/4) anser att "det är illavarslande och inte så lite paradoxalt när det som i Storbritannien blir politiker som måste skydda lärosätena från yttre påtryckningar".

"Universiteten ska inte vara en förlängning av politikens fladdriga opinionsanpassning", skriver Widar Andersson i *Folkbladet* (24/4).

Clara Sandelid i *Aftonbladet* (23/4) ifrågasätter värdet av några av Matthew Goodwins exempel och menar att "det är ett hot mot yttrandefriheten att staten allt hårdare vill reglera möjligheten att kritisera och protestera".

Per Widén (*SvD* 23/4) menar att regeringsförslagen till åtgärder mot mobbning och utfrysningsskultur "innehåller ett slags censur" och att det skulle kunna bli klassat som en "attack mot yttrandefriheten" att "kolleger kritiserar en forskares arbete". Han anger dock ingen källa och mig veterligen sågs inget i policypaperet

om att intellektuellt akademiskt utbyte – inklusive hård kritik – ska kunna beivras.

Widén hävdar att förslagen skulle föra in Storbritannien på samma väg som Ungern och Tjeckien (originellt nog inte Polen) och drar i ett uppföljande inlägg (*SvD* 30/4) till med "McCarthy-erans USA". Man blir inte alldeles förvånad av att han mot slutet av sin första artikel skriver: "Även om höger röster på riktigt skulle vara tystade i akademien så kan statliga ingripanden i den akademiska friheten aldrig vara en lösning."

Så om universitetsledningar runt om i Sverige skulle sätta i system att sätta munkavle på marxister och andra vänsterröster skulle Widén tycka att det var utbildningsdepartementets plikt att sitta på händerna och göra ingenting? Tillåt mig tvivla.

PERSONLIGEN ÄR JAG skeptisk till att genomföra något som liknar det brittiska initiativet i Sverige. Dels verkar våra problem än så länge betydligt mer hanterliga än de anglosaxiska och det är klokt att inte bli alltför snabb på avtryckaren. Dels är det inte svårt att se gränsdragningsproblem och risken för det-ena-ger-det-andra-effekter. Samtidigt är det ytterst angeläget att inte bagatellisera de destruktiva trender som gör sig gällande utan ta dem på allvar i tid. Här finns uppenbarligen alltför mycket av bekvämlighet och flathet från ledningshåll idag. Om universitet och högskolor försummar att stämma i bäcken får de räkna med sällskap av staten när det ska stämmas i ån.

PJ Andersson

"När man talar om akademisk frihet syftar man vanligtvis på att lärare och forskare ska åtnjuta självständighet visavi makthavare och intressen, men den här gången handlar det om läget inom den akademiska världen."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg lär oss att alltid granska godheten **10**
 Susanna Birgersson undrar vad vi kommer att lämna efter oss **10**
Politik Tommy Möller frågar om Socialdemokraterna har en ny demokratisyn **12**
Juridik Fredrik Kärholm ser det goda i straffet **16**
Klimatet Anders Olshov och Håkan Pihl om klimat och geopolitik **18**
Kina Johan Lagerkvist förordar konsekvens och samordning i relationerna med Kina **20**
I korthet Normpolitik. Åldersnoja **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Svante Lovén tolkar Bob Dylans röst **24**
 Erik W Larsson diagnostiserar amerikansk sjukvård **30**
 Anders Alvestrand porträtterar två genier i Delft **34**

40 OPINION

Magnus Ranstorp ser historien upprepa sig.

”

Om arbetslösheten är hög finns det lediga resurser som inte kommer till användning, ett resursslöseri för både individen och samhället.

Susanne Spector, sid 48

TEMA: VART TOG JOB BEN VÄGEN?

ARBETSFÖRMEDLINGEN
SWEDISH PUBLIC EMPLOYMENT SERVICE

44 Den nya massarbetslösheten

Idag domineras arbetslösheten av utrikesfödda och kortutbildade och behandlas som ett individproblem. **Av Torbjörn Hållö**

48 Tro inte att det är kört

Långtidsarbetslösa är inte dömda till permanent utanförskap. Utvecklingen i Norrbotten och Västerbotten visar att även svåra lägen kan förbättras.

Av Susanne Spector

52 Dimridåer

Finansminister Magdalena Anderssons förklaringar till arbetslösheten är djupt missvisande. Det ekonomiska utanförskapet syns inte i statistiken.

Av Johan Eklund

54 Systemfel

Arbetslösheten hänger nära samman med bristande integration. Subventioner och stöd löser inte problemen. **Av Josefin Utas**

56 Framstegspartiet blickar bakåt

Socialdemokraterna sitter fast i gamla tankebanor. De har inte anpassat sig till det nya näringslivets villkor. **Av Lotta Gröning**

58 TRADITION

Conny Svensson om Johann Peter Eckermann.

62 CIVILISATION

- Historia* Erik W Larsson om attentatet mot Ronald Reagan 62
Idéhistoria Henrik Nilsson om António Vieira 64
Musik Martina Björk lyssnar på körer 66
Litteraturhistoria Maxim Grigoriev läser Eduardo Lourenço 68
Spel Adam Cwejman om datospel 70
Krönika Fanny Forsberg Lundell talar om identiteter 71
I korthet Charlotta E Lindell om våra inre kartor 71

72 RECENSIONER

- Ninna Rösiö begrundar franska ödesfrågor 73
Lars Åke Augustsson citerar ordföranden 77
Ylva Herholz lyser upp världen 80
Tommy Gunnarsson hanterar saker och personer 82
Erik W Larsson drar känslig gräns 84
Gunnar Åselius går ut i krig 86
Lena Kåreland möter fäder och söner 89
Carl Rudbeck följer frihetsrörelser 92
Patrik Lindenfors studerar idéer som fungerar 94
Ann-Sofie Dahl lär sig att ta sig till Danmark 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson drabbades av en insikt.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 15 juni 2021

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: J Vermeers *Astrono-*
men (1688). Foto: Alamy

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Anders Alvestrand
Professor emeritus vid
Karolinska institutet

Lars Åke Augustsson
Författare

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och nonresident senior fellow
vid Atlantic Council (US)

Per Dahl
Skribent

Johan Eklund
Professor i nationalekonomi och
vd i Entreprenörskapsforum

Fanny Forsberg Lundell
Professor i franska vid
Stockholms universitet

Maxim Grigoriev
Författare och essäist

Lotta Gröning
Fil dr i historia och adjungerad
lektor i statskunskap vid
Linköpings universitet

Tommy Gunnarsson
Frilansskribent och
humanekolog

Ylva Herholz
Journalist och författare

Torbjörn Hållö
LO-ekonom med
inriktning på lönebildning,
arbetsmarknadsfrågor och
konjunkturbedömningar

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Lena Kåreland
Kritiker och professor emerita
i litteraturvetenskap

Fredrik Kärrholm
Kriminolog och författare

Johan Lagerkvist
Professor i Kinas
språk och kultur samt
föreståndare för centrum
för globala Asienstudier,
Stockholms universitet

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Charlotta E Lindell
Journalist

Patrik Lindenfors
Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Svante Lovén
Docent i litteraturvetenskap
och universitetslektor
vid Mittuniversitetet

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap
vid Stockholms universitet

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Anders Olshov
Chef för tankesmedjan
Intelligence Watch

Håkan Pihl
Rektor vid Högskolan
Kristianstad och docent
i företagsekonomi

Magnus Ranstorp
Forskningsledare och docent
vid Försvarshögskolan
specialiserad på terrorism

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister i UD

Susanne Spector
Fil dr i nationalekonomi och
chefsanalytiker på Nordea

Lars Strannegård
Rektor vid Handelshögskolan
i Stockholm

Conny Svensson
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Josefin Utas
Skribent och slöseriombudsman
hos Skattebetalarna

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Gunnar Åselius
Professor i militärhistoria
vid Försvarshögskolan

Ur Axess nr 3/2021.

Pluralismens värde

DET SOM VÄCKER mitt intresse i Axess temanummer (nr 3/2021) om den bristande akademiska friheten är att det tagit så lång tid innan frågan började tas på allvar i Sverige. Kanske ska man se det som något positivt. Att det som statsvetarna i Göteborg så fint uppmärksammat oss på – tillit till samhällsinstitutionerna – gjort att ingen varningsflagg har behövts hissas. I Sverige har det funnits en stark tilltro till att staten är god och att offentliga medel används för goda syften. Vårt land kännetecknas av en stark tilltro till demokrati och allas lika rättigheter. Kanske går det att säga att vi är präglade av sådana synsätt i så hög grad att det utvecklats ett förhållningssätt till världen där den förda politiken internaliserats av medborgarna så till den grad att den inte längre ses som politik.

Det är likväl på gränsen till chockerande att acceptansen för den statliga styrningen av verksamheter vars hela syfte handlar om att genom kunskap forma våra världsbilder är så djup och oproblematiserad. Det är ju ingen nyhet att den som har makten över tanken kan genomföra hårresande politiska förändringar. Acceptansen kommer exempelvis till uttryck i att majoriteten av våra universitet, som ska vara den fria tankens och forskningens bastion, är – och här får man nästan nypa sig i armen för att begripa vidden av den statliga styrningen – *myndigheter*. Finansieringen sker i allt väsentligt genom offentliga medel. Rektorerna – som utses av regeringen – är generaldirektörer för dessa myndigheter. Styrelsemedlemmar utses också av regeringen. Politiker kan alltså raskt styra finansieringsströmmar, uppdrag, rektorstillsättningar och styrelserepresentationer. Universiteten får varje år regleringsbrev av regeringen, fulltecknade av uppdrag. Det som Sten Widmalm anger som en förklaring till att rösterna mot styrningen hittills varit få är att många akademikers politiska preferenser ligger nära regeringsmaktens. När ett konservativt block ser ut att växa sig starkare så hissas varningsflaggen, så kanske är detta förklaringen till det nymornade intresset för akademisk frihet som nu kommit till uttryck.

HANDELSHÖGSKOLAN i Stockholm har den akademiska friheten högt upp på agendan. Styrelsen har antagit en strategi som har titeln "A FREE Business School". Strategin tar sin utgångspunkt i vikten av en institution som främjar det fria tankandet, kunskapssökandet och varandet. FREE är också en akronym för Faktabaserat och vetenskapligt förhållningssätt, Reflekterande och självmedveten, Empatisk med kulturell förståelse samt Entreprenöriell och ansvarstagande. Akronymen är ingen uddlös floskel, utan används och mäts i programdesign och kursutveckling. I grunden är dock ett fritt lärosäte avhängigt finansieringsmodellen och Handelshögskolan har en uppsjö av finansieringsströmmar. Det fasta statliga anslaget utgör mindre än 18 procent av vår årliga budget. Till det har vi stöd från Handelshögskoleföreningen, forskningsanslag från stiftelser och forskningsfinansierare, stöd från över 100 företag och tidigare studenter, donationsprofessorer och forskningsmedel från vidareutbildningsverksamhet. Det är mångfalden av finansieringskällor som utgör basen för vår akademiska frihet. Genom att ha en bred finansiering blir ett lärosäte mindre beroende av någon enskild finansiär, kan lättare anpassa sig efter det rådande läget och kan rida ut oroliga tider med politiska svängningar.

Svaret på frågan om vad som krävs för en väl fungerande demokrati är, nästan alltid, pluralism. Monokulturer är det fria tankandets värsta fiende. Bland möjliga åtgärder för att främja epistemologisk mångfald inom universitetsvärlden finns att statsmakterna bör hålla sig till att formulera generella mål och önskade resultat, men avstå från formuleringar om hur resultaten ska uppnås. De diskussioner som förts om att ändra universitetens organisationsformer från myndigheter till stiftelser eller – vilket Daniel Tarschys föreslog år 2008 – till en ny självägande offentlighetsform, bör ses i nytt ljus.

Och, kanske än viktigare, är att slå fast att en mångfald bland finansieringskällor är en av många vaccinationer som krävs för att bygga samhällslig resistens mot direkt styrning och ideologiska ekokammare.

Lars Strannegård

Ondskan förklädd

I DEN uppmärksammade romanen *Shuggie Bain* av Douglas Stuart, som skildrar en fattig pojkes uppväxt i Glasgow under 1980-talet, finns några sidor om Shuggies mormor Lizzies umbärande under andra världskriget. Maken strider i Nordafrika och nöden är stor också hemma i Skottland.

För att inte svälta tvingar Lizzie sig själv att ligga med handlaren i utbyte mot mat. Resultatet blir ett barn, en pojke, som Lizzie försöker gömma undan dagen då hennes make oväntat kommer hem från kriget. Innan hon samlat mod att berätta upptäcker maken barnet. Han anklagar henne aldrig, men tar med sig spädbarnet i barnvagnen och är borta en hel dag. När han återvänder gör han det utan

den lille pojken. De talar aldrig mer om barnet och berättelsen om händelsen slutar där.

DET NYFÖDDA BARNET rymmer i sig en egen roman om verklighetens utsatthet. Jag tror mig nämligen veta vad som hände: Antagligen lämnades pojken till någon av de många katolska inrättningar där önskade barn hamnade och adopterades bort. Om en flicka eller kvinna blev gravid utanför äktenskapet – eller gick emot normerna – kunde hon placeras på så kallade Magdalenatvätterier och barnet togs ifrån henne.

Institutionerna hade fått sitt namn efter den bibliska Maria från Magdala, Jesu lärjunge, som genom tolkningshistorien

Spelet om demokratin

12 Håller socialdemokraternas demokratisyn på att bli liberal?

Det goda straffet

16 Straff ska inte ses som ett nödvändigt ont utan som det goda och rätta.

Klimatpress på Kina

18 Om USA och EU blir överens om klimatpolitiken sätts Kina under press.

Vad ska man göra?

20 Kinas repression möts bäst genom en konsekvent och samordnad politik.

I korthet

22 Normpolitik. Åldersnoja.

Samtiden

23 Fredrik Johansson om närbild av tredje graden.

Vi vattnar våra rötter

DET SKULLE INTE TA MIG mer än drygt tre timmar att åka de 20 milen till Norra Kvill i Rumsquilla socken. Så fort jag får tid ska jag göra det. Jag ska ställa mig och titta på den tusenåriga eken som står där, röra vid stammen, om man får. Låta det svindla. Där har den stått sedan tidig medeltid. Kanske var den en liten babyek redan under vikingatidens allra sista decennier. Och kanske spirade den när Emund Gammal dog och en viss Stenkil satte sig på tronen över det som senare skulle utvidgas och konsolideras i ett enat kungarike.

Den växte medan digerdöden hemsökte våra förfäder, när Kalmarunionen upprättades, när Gustav Vasa grep makten. När medeltiden tog slut var Rumsquilla-eken redan ett gammalt träd. Den åldrades under reformationen, slapp bli båtvirke under stormaktstiden, och 1772 skrev häradsfogden Magnus Gabriel Craelius om den gamla eken som blivit ihålig och användes av bönderna som redskapsskjul. Nu hålls den omfångsrika stammen ihop

av en vajer och den håller på att dö – om den inte redan har dött. Jag borde verkligen skynda mig.

ATT VILA ÖGONEN på samma saker som människor gjort för länge, länge sedan, är att vattna sina rötter. Vi kan läsa gamla texter, plugga in den svenska historien, försöka föreställa oss hur människor har tänkt och känt under andra tiden och förhållanden. Men det är något alldeles särskilt att därutöver använda de fysiska länkarna för att få kontakt med vårt förflutna.

Just nu kan man se en brittisk miniserie på SVT som heter "Uppdrag: Rädda gamla hus". Den handlar om några renoveringsprojekt som stiftelsen Landmark Trust har tagit sig an.

I de två första avsnitten reser restauratörerna till en förfallen medeltida gård i walesiska Llwyn Celyn. Huset håller på att kollapsa men med friskt virke i de ruttnande stommarna och med delvis nya skifferplattor på taket räddas byggnaden.

felaktigt och fördomsfullt beskrivits som en sköka. På tvätterierna fick flickor och kvinnor slita, tillvaron präglades ofta av misär och övergrepp. Magdalena-hem fanns även i Sverige. Det kunde också, som i Irland, handla om olika typer av tvångsarbete.

FÖR ÖVER TIO ÅR SEDAN började den lokal-historiskt intresserade Catherine Corless undersöka uppgifterna om att det i staden Tuam i just Irland fanns en grav med

Enbart ett år under kriget dog 70 procent av barnen. Anteckningarna i arkiven vittnar om barnens öden: undernäring, försummelse, mässling, tuberkulos och lunginflammation.

Catherine Corell ökade sina ansträngningar för att finna begravningsplatsen och medieuppmärksamheten ledde till att en utgrävning inleddes. Några år senare uppdagades det fasansfulla: I ett stort avloppssystem i anslutning till där S:t Marys legat återfanns kvarlevorna av 796

avslöjar samma förfärliga mönster: Spädbarn har stulits från nyförlösta mödrar och fattiga kvinnor, eller kvinnor som blivit gravida utan att vara gifta, har även placerats på kyrkliga institutioner där deras barn sedan bortadopterats utan medgivande. Sverige är det land som adopterat flest barn.

Lärdomen är att alltid granska godheten, även om den bär nunnedok eller tror sig om att rädda världens fattiga. Ondska kan ikläda sig godhetens mantel. ✨

På tvätterierna fick flickor och kvinnor slita, tillvaron präglades ofta av misär och övergrepp.

kvarlevor efter barn i närheten av ett tidigare hem för ogifta kvinnor. Traumat och skandalen som hennes efterforskningar skulle komma att uppdaga skakar idag det irländska samhället och katolska kyrkan. Genom sina arkivstudier fann Catherine Corless att närmare 800 barn hade dött på S:t Marys i Tuam, hemmet som drevs av nunnor från orden Bon Secours mellan åren 1925 och 1961.

barn. Den kommission som tillsattes blev tidigare i år klar med sin rapport. Kommissionen fastslog isande fakta: på arton olika institutioner hade 9 000 barn avlidit. Arbetet för att ge dem en värdig viloplats har bara börjat – de levandes trauma likaså.

UNDER VÅREN HAR *Dagens Nyheter* publicerat en artikelserie om adoptionshandeln med barn från Sydamerika och Asien, som

Av Annika Borg

Direktorn för Landmark Trust, Anna Key, är själv programledare. Med en brittiskt återhållsam men smittande entusiasm följer hon arbetet, och frilägger själv de historiska fakta som visar när gården byggdes och vilken typ av ägare den måste ha haft.

Som tur är planterar vi fortfarande träd.

MEN STIFTELSEN renoverar inte upp byggnaderna för att de ska fungera som museer. De inreds på ett sådant sätt att vanliga människor kan hyra in sig en vecka eller två. Det finns en filosofi bakom det – förutom att det är ett sätt att locka betalande medlemmar. Anna Key förklarar:

”Såna här platser är det förgångna som fortfarande finns kvar. De är vårt minne. De är våra förfäder, de är vår bakgrund, de visar hur vi har förändrats. Man kan röra vid det förgångna. Men det är skört och man kan förlora det. När det försvinner är det borta för alltid och vi förlorar möjligheten att röra vid våra förfäders liv och erfarenheter, deras värld. Därför är detta

viktigt, för förlorar vi dessa hus, förlorar vi ett band till vår historia som vi aldrig kan få tillbaka.”

DET ÄR EN SÅDAN rörande och angelägen beskrivning av vad det fysiska kulturarvet betyder. Den fungerar också som ett filter när man tänker tillbaka på de oräkneliga borgar och fästningar man besökte på skolresor, eller på de många kyrkor som först pappa och sedan maken dragit med mig till. Tanken på det varsamma renoveringsarbete av kalkmålningar och stenportaler som gjorts i många kyrkor över hela landet fyller mig med tacksamhet, så här i efterhand.

”...röra vid våra förfäders liv...”

Jag kan inte släppa den formuleringen. Och jag kan inte låta bli att undra om vi nuförtiden överhuvudtaget skapar något som människor om hundra, om tre eller femhundra år kommer att kunna lägga handen på, och därigenom känna kontakten med – ja – oss. Det är en underlig tanke. Jag har inget eget behov av att bli ihågkommen av senare generationer. Men nog är det lite sorgligt att tänka att våra barnbarnsbarnsbarnsbarnsbarnsbarnsbarnsbarn inte kommer att kunna se särskilt många lämningar av vår tillvaro. Cementen, stålet

och betongen riven och bortforslad, gipsen upplöst, trämassefönstren ruttna för länge sen.

DIGITALA MUSEER är väl det enda vi kommer att lämna efter oss, och högar av uttjänta batterier. Som tur är planterar vi fortfarande träd. Om tusen år, om det fortfarande finns liv här då, kommer kanske någon att reflektera över vad en jättegammal ek kan säga oss om livet kring ”förra millennieskiftet”. ✨

Av Susanna Birgersson

POLITIK

Spelet om demokratin

Socialdemokraternas demokratisyn har alltid varit kollektivistisk. **Tommy Möller** undrar om en omprövning i liberal riktning är på gång. >>

Spelet om demokratin

TONLÄGET ÄR GANSKA HÖGT uppskruvat i svensk politik just nu. Självaste demokratin står på spel. Var drar ni gränsen för Sverigedemokraternas inflytande? frågar Stefan Löfven Moderaterna, lojalt uppbackad av sin partisekreterare och några statsråd. Visserligen, förklarar man, är Moderaterna ett demokratiskt parti. Men oro uttrycks likväl över vad som kommer att hända med den svenska demokratin vid ett regeringsskifte.

Det är inte första gången som ett partis demokratiska trovärdighet ifrågasätts.

I den ideologiska generalmönstring som ägde rum inom den borgerliga oppositionen inför 1948 års val angreps Socialdemokraternas planer på en "socialistisk skördetid". Folkpartiledaren Bertil Ohlin var inspirerad av Friedrich Hayeks *Vägen till trälldom* som 1944 hade utkommit på svenska och där tesen var att en centraldirigerad ekonomi oundvikligen leder till diktatur. I valrörelsen 1976 frammanade centerledaren Thorbjörn Fälldin bilder på taggtrådsstängsel när han varnade för att LO:s förslag om kollektiva löntagarfonder skulle leda till "öststatssocialism". Moderatledaren Gösta Bohman utvecklade under sin partiledartid en ideologisk tankefigur där den kraftiga tillväxten av den offentliga sektorn sågs som ett hot mot friheten och det individuella ansvarstagandet; i välfärdsstatens kölvatten uppstod en passivitet, rentav en inlärd hjälplöshet, i vars förlängning en totalitär människotyp skymtade.

Gösta Bohman: Den stora staten passiviserar.

FOTO: TT

SAMTLIGA EXEMPEL OVAN påverkade socialdemokratin starkt. Den socialistiska skördetiden kom av sig, det ursprungliga löntagarfondsförslaget blev föremål för kraftig omarbetning och kom när det väl landade i riksdagen att handla om systemförbättring snarare än systemförändring, och den Bohmanska kritiken bidrog till att Socialdemokraterna började intressera sig för frihetsfrågor och för hur medborgarnas inflytande och delaktighet skulle öka i den stelbenta välfärdsstaten.

Stefan Löfvens vurm för den liberala demokratin såg vi inte komma men den har

Varnade för socialistisk skördetid. FOTO: TT

definitivt varit taktiskt framgångsrik i och med att det borgerliga blocket ligger i spillror. Hur utsikterna till succé är på väljararenan återstår dock att se. Ty oaktat kritiken mot föreslagna neddragningar på stödet till folkbildningsorganisationer – som Sverigedemokraterna föreslagit – har Löfven knappast så här långt överpresterat när det gäller att övertyga om att vi bevittnar demokratis svanesång om ett regeringskifte kommer till stånd efter nästa val.

Socialdemokraterna hyllar alltså numera den liberala demokratin. Men finns det – utöver det uppenbart taktiska motivet

Partiet motsatte sig exempelvis de procedurregler som infördes under den borgerliga regeringen i slutet av 1970-talet för att ge de medborgerliga fri- och rättigheterna ett grundlagsskydd. Olof Palme motiverade varför när riksdagen beslutade om 1974 års RF: "Det är icke i sinnrika författningsregler utan det är i människors, de breda folkgruppernas engagemang för demokratin som värdet finns. Men detta engagemang är inte oberoende av demokratins handlingskraft, vår förmåga att utföra det som människor vill ha utfört genom beslut i Sveriges riksdag. Därför kan sådana här sinnrika spärrar, icke till förmån för demokratiska fri- och rättigheter utan mot ett folkligt reformarbete, snarare vara en fara än ett skydd" (RD prot. 1975/76:149, s. 158).

Socialdemokraterna motsatte sig också lagprövningsrättens införande eftersom en sådan skulle innebära att domstolarna gavs makt att överpröva de folkvalda riksdagsledamöternas beslut för den händelse att besluten stred mot grundlagen. Det betraktades som en oacceptabel inskränkning av demokratin. Men även lagprövningsrätten skrevs in i regeringsformen 1979, dock i en uttunnad variant genom det så kallade uppenbarhetsrekvisitet (som togs bort 2011).

INOM DEMOKRATIFORSKNINGEN görs en distinktion mellan liberal demokrati och populistisk (ibland benämnd kollektivistisk) demokrati. Fram till januari 2019 har Socialdemokraterna konsekvent företrätt en demokratisyn av den senare typen. Att Socialdemokrater inte minst inför och efter Liberalernas partiråd talat sig varma för den liberala demokratin har naturligtvis taktiska orsaker. Men kanske vi också bevittnar en principiell omprövning?

När partiernas ställningstaganden i konstitutionella frågor ska förklaras väger inte alltid principerna särskilt tungt.

att förhindra de liberala partierna från att medverka till att ge Sverigedemokraterna inflytande – även en principiell uppslutning bakom idén att med olika maktodelnings- och maktbegränsningsinslag tygla den folkvalda majoritetens möjligheter att fatta vissa beslut? Den bärande komponenten i den liberala demokratin är ju – förutom fria val och allmän rösträtt – också just en sådan konstitutionalism.

FÖR SOCIALDEMOKRATERNA har denna maktodelningsidé länge framstått som en inskränkning av demokratin eftersom den förhindrar folkviljans förverkligande.

När partiernas ställningstaganden i konstitutionella frågor ska förklaras väger inte alltid principerna särskilt tungt. Eller snarare: principer väger alltid tungt men de förändras inte sällan beroende på omständigheterna. Att Socialdemokraterna motsatte sig den liberala demokratis maktodelningsfilosofi när författningsformen genomfördes för snart ett halvsekel sedan ska naturligtvis ses mot bakgrund av att partiet på den tiden hade en dominerande ställning som saknade motstycke i andra demokratiska stater och följaktligen kunde diktera villkoren för den politiska maktutövningen. Ur ett

Högsta domstolen: Har Socialdemokraterna fått en annan inställning?

FOTO: MAGNUS ANDERSSON/TT

maktstrategiskt perspektiv är det knappast raketforskning som krävs för att förklara varför Socialdemokraterna motsatte sig alla former av *checks and balances* som de borgerliga partierna föreslog, vars syfte det var att just kringskära denna maktutövning.

I MITTEN AV 1960-talet framhöll Herbert Tingsten att Socialdemokraterna hade en särställning i svensk politik, ett magiskt försteg i förhållande till de andra partierna som kretsade som planeter kring den socialdemokratiska solen. Förutsättningarna har nu förändrats. I takt med Socialdemokraternas kräftgång i väljarkåren strålar inte solen i partisystemet tillnärmelsevis lika starkt. Det ideologiska självförtroendet har eroderat.

Har det som en följd av denna scenförändring ägt rum ett omtänkande inom socialdemokratin när det gäller synen på den liberala demokratin?

Frågan är svårbesvarad. Emellanåt hörs – förvisso inte enbart från socialdemokrater – kritiska kommentarer om politikens juridifiering, det vill säga att domstolarnas makt ökar. Likafullt tycks det ha blivit en politisk strategi – återigen inte enbart för Socialdemokraterna – att avhända sig

Stefan Löfvens vurm för den liberala demokratin såg vi inte komma men den har definitivt varit taktiskt framgångsrik i och med att det borgerliga blocket ligger i spillror.

Thorbjörn Fälldin: Öststatssocialism med löntagarfonder.

FOTO: PETER KNOPP/TT

makt till domstolarna. När Fredrik Wersäll avgick som president i Svea hovrätt reflekterade han över hur relationen mellan politiken och domstolarna har förändrats: "Förvånande är kanske att den ökande domarmakten inte tycks vara något som bekymrar eller engagerar de politiska för-

samlingar som i ökad utsträckning avhänder sig sitt handlingsutrymme. Ibland hör man politiker – tacksamt eller uppgivet – ge uttryck för att det är jurister som avgör kontroversiella frågor om vargjakt, asyl eller ombyggnad av Slussen." (*Svensk Juristtidning* 2017: 1.)

PÅ OLOF PALMES TID hade politikens abdikation av dylikt slag varit svår att föreställa sig.

En om möjligt ännu mer uttalad kritik mot utvecklingen framfördes av Stefan Lindskog i samband med att han lämnade uppdraget som ordförande i Högsta domstolen 2018: "Lagstiftaren har blivit så enormt populistisk. Man ägnar sig åt mängder med lagstiftning som i bästa fall inte förändrar någonting men som tar resurser. Och i värsta fall så stökar det till det och medför inte någon nytta [...] Det skapar en situation där de två högsta >>

domstolarna måste ta ett stort ansvar för normbildningen.” (Advokaten 2018: 6.)

När Lindskog talar om ”lagstiftaren” pekas inte något specifikt parti ut. Men precis som Wersäll beskriver han en utveckling mot ökad domstolsmakt. För ett parti som så tydligt förordat en författningspolitik där det övergripande målet är att folkviljans förverkligande inte ska begränsas av domstolarna borde rimligen detta vara djupt problematiskt. Frånvaron av högljudda protester från socialdemokratiskt håll har dock varit påtaglig. Regeringens beslut att överta beslutanderätten om Preems utbyggnad av oljeraffinaderiet i Lysekil från Mark- och miljööverdomstolen skulle möjligen vid ett första påseende kunna peka i en annan riktning, men det beslutet ska nog snarare ses som en framgång för Miljöpartiet.

OSÖKT FÖRS DÄRFÖR tanken till den gamla devisen att den som tiger samtycker. Håller Socialdemokraterna på att tugga i sig delar av den liberala demokratisynen? Möjligen. En förklaring skulle i så fall vara att partiet numera – med sargat självförtroende och reducerad makt – ser värdet av maktdelning när högerpopulismen växer sig stark på det egna partiets bekostnad.

Olof Palme betonade betydelsen av demokratins handlingskraft, att stärka förmågan att ”utföra det som människor vill ha utfört genom beslut i Sveriges riksdag”. Men erfarenheterna de senaste åren är ju att folk kan rösta fel. Inte minst brexit och valet av Donald Trump till amerikansk president sände kalla kårar genom det politiska etablissemangets världen över. Insikten om att folket måste skyddas mot folket självt, att det helt enkelt kan bli för mycket demokrati om demokratin inte förses med ”sinnrika spårar”.

Kanske är detta en övertolkning. Att Socialdemokraterna så ofta pratar om Ungern när frågan om vilket regeringsalternativ som finns i Sverige innebär inte nödvändigtvis en ökad acceptans för självständiga domstolar.

Förmodligen är det bara så enkelt som att Socialdemokraterna, liksom andra partier, tycker det är skönt att domstolar tar hand om vissa obekväma frågor. Och en populistisk tendens i lagstiftningen av den typ som Stefan Lindskog beskriver behöver naturligtvis inte innebära att man tycker att det är bra att de högsta domstolarna får mer makt. Men konsekvensen blir oundvikligen det ändå. Och det förstår naturligtvis lagstiftarna på Helgeandsholmen och i Rosenbad. ✨

JURIDIK

Det goda straffet

Inställningen till brott och straff styrs av rationalism och en kollektiv samhällssyn. Men straff ska inte ses som en praktisk nödvändighet utan som det goda och rätta, skriver **Fredrik Kärrholm**.

SVERIGE ÄR KRAFTIGT präglad av rationalismen. Till både höger och vänster dominerar uppfattningen att rationella analyser av samhällsproblemen bör avgöra politikens utformning. Vetenskapen har blivit vår överideologi.

Psykologiprofessor Sten Levander har beskrivit den svenska rationaliteten som en utfyllnad i vår nationalkaraktär. Levander menar att vi efter slaget vid Poltava 1709 klamrade oss fast vid vår grandiosa nationalism men sökte nya sätt att uttrycka den – vilket kom att ske genom bland annat industrialismen och vetenskapen. Denna orsaksförklaring kan diskuteras, men faktum är att vi är extrema. I Ingleharts och Welzels kulturkarta, känd genom World Values Survey (WVS), placerar sig Sverige högt upp på Y-axeln; vilket innebär att vi i betydligt högre grad hyser sekulär-rationella värderingar snarare än traditionella, jämfört med andra länder. Detta påverkar oundvikligen politiken.

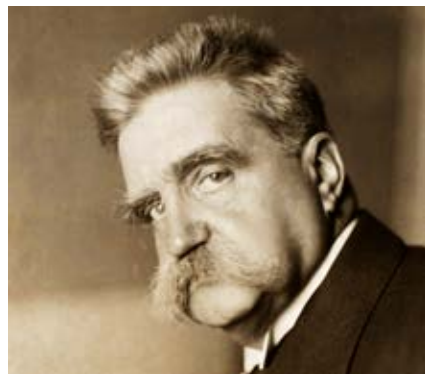
Här finns sannolikt huvudförklaringen till att Sverige radikalt reformerade ett rättssystem som utvecklats i Västerlandet under mer än två tusen år. Idén om individuell rättvisa ersattes med samhällsnytta. Teorierna som låg till grund för omläggningen formulerades förvisso på utländska universitet, men inte i något annat land (möjligen undantaget Norge) fick de sådant politiskt och praktiskt genomslag som i Sverige.

FÖRÄNDRINGEN SKEDDE succesivt under första halvan av det förra seklet. År 1900 skrev Hjalmar Branting i *Social-Demokraten* om behovet av en radikal förändring av svensk straffrätt, med utgångspunkt i forskningen. Branting var, liksom flertalet samtida svenska intellektuella, mindre intresserad av klassisk västerländsk filosofi och mer inspirerad av modern vetenskap – sociologi, kriminologi, psykologi. En bred samsyn uppstod kring att kriminalpolitikens syfte måste vara att skydda samhället snarare än att

skipa rättvisa. Rationalitet och kollektiv nytta var vägledande.

Den enskilda gärningens art och dess konsekvenser blev av underordnad betydelse. Påföljdens syfte var inte längre att brottslingen skulle sona sin skuld och rättvisan återställas, utan att förebygga framtida brott genom specifika åtgärder riktade mot individen – det vill säga individualprevention. Detta var *skyddstanken*: det rationella, det vetenskapliga.

GRADVIS FÖRÄNDRADES så svensk straffrätt. Brottets straffvärde blev allt mindre viktigt och behandlingsbarhet och återfallsrisk alltmer betydelsefullt. Begränsat tillräkneliga dömdes till tidsobestämd förvaring och internering. Unga skickades till ungdomsvårdsskolor istället

Hjalmar Branting: rationell.

FOTO: TT

let för att straffas. Allt fler bedömdes som ”svagbegåvade” och spärrades in på institution. Kriminalvården utvecklades till en social ingenjörskonst för kollektiv nytta. Rättvisa, vedergällning och upprättelse betraktades som vetenskapsfientligt och för det metafysiska fanns ingen plats i det nya samhället.

Den rationella vetenskapen som överideologi har gjort att etiska frågor om rätt och fel under lång tid haft en undanskymd roll i den offentliga och politiska debatten – därmed även frågor om moralisk skuld och upprättelse. Straff betraktas främst

Straffade.

FOTO: BJÖRN LARSSON/ASK/TT

som reglage för samhällsförändring. Så även idag, med rådande politisk debatt om den grasserande gängkriminaliteten.

I motsats till rationaliteten finner vi etiken, såsom den formats i klassisk västerländsk, kristen och individualistisk idétradition. I den finner vi att människan

AV SAMMA SKÄL bör alltså inte heller avskräckning motivera straff. Avskräckning – eller allmänprevention – innebär att straffandet av en individ ska få andra individer att avstå från att begå liknande gärningar. Med straffet statueras ett exempel, som påminner om det potentiella straffet

Under mina år vid rättsväsendets frontlinje har jag aldrig träffat ett brottsoffer som inte önskat att gärningsmannen ställs inför rätta och får ett kännbart straff.

bör behandlas som en person, inte som en funktion. Hon bör vara ett mål i sig själv, inte ett medel för att nå ett mål. Och hon bör inte heller ses som ett objekt, utan som ett subjekt. Detta är innebörden av *människolivets okränkbarhet*.

Kant och Hegel menade att straff behövs för att återställa en moralisk jämvikt som rubbats av brottet. Denna jämvikt återställs genom att individen som begått brott sonar sin gärning genom straffet – och därigenom skipas rättvisa. Påföljdens stränghet ska därmed stå i proportion till brottets avsikter och de skador som det orsakat. Detta är ett metafysiskt resonemang som skiljer sig från rationell argumentation om rehabilitering, avskräckning och frihetsberövande. Att straffa en människa kan inte, enligt detta synsätt, motiveras av att det bidrar till att lösa ett kollektivt problem.

och gör straffhotet trovärdigt. Men om en gärningsman straffas för att avskräcka andra behandlas han som ett objekt och ett instrument, inte som ett subjekt och självändamål. Om den straffade personen fungerar som ett medel – för ett samhällsnyttigt

Immanuel Kant: moralist.

FOTO: ALAMY

ändamål – är det inte rättvisa som eftersträvas. Ett sådant system bygger tvärtom på en utilitaristisk ambition som är oförenlig med mänsklig värdighet.

Att fängelsestraff har en inkapaciterande effekt som förebygger brott bör inte heller motivera stränga påföljder. Det är naturligtvis bra om farliga personer sitter inlåsta och är förhindrade att begå brott, men att spärra in människor på grund av en framtidsprognos riskerar också att medföra en stor orättvisa i de fall prognosen är felaktig. Om motivet är att förhindra befarade brott, som ännu ej begåtts, är inte heller inlåsningsen ett straff i ordets verkliga mening. Lika lite som det är ett straff att förpassa en människa med farlig smitta till karantän. Att skydda samhället från framtida konsekvenser genom att frihetsberöva en individ är inte ett straff, utan en åtgärd.

Ett sådant etiskt resonemang leder till slutsatsen att inlåsningsen bör motiveras av att gärningsmannen ska straffas för det brott han begått och att straffet ger brottsoffret upprättelse. De brottsföbyggande effekterna av frihetsberövande och avskräckning bör betraktas som positiva bieffekter av ett rättvist och proportionerligt straff – inte utgöra de huvudsakliga motiven till påföljden. Straff bör främst motiveras av vedergällning.

ATT BROTTSDRABBADE ÄR i behov av upprättelse är också min odelade erfarenhet som polis. Under mina år vid rättsväsendets frontlinje har jag *aldrig* träffat ett brottsoffer som inte önskat att gärningsmannen ställs inför rätta och får ett kännbart straff. I grunden handlar det om *hämnd* – ett behov lika mänskligt som kärlek, gemenskap och respekt.

Med 1989 års påföljdsreform ändrades reglerna för straffmätning och påföljdsval. I stora drag innebar reformen att brottets straffvärde blev den centrala utgångspunkten för bestämmandet av påföljden, inte förbrytarens vårdbehov. Det var en principiellt mycket betydelsefull förändring. Kriminalvård som grundidé är dock bestående och straff – i den mån de utdöms – är sällan rättvisa.

Regeringens genomförda straffskärpningar har inneburit försiktiga steg i en riktning mot ökad rättvisa. Oppositionens förslag skulle i än högre grad ge oss en straffrätt i vilken påföljderna står i bättre proportion till de brottsliga gärningarna. Det som driver denna utveckling förefaller dessvärre inte vara att lagstiftarna fått ett återuppväckt intresse för etiken. Nu som förr tycks det vara rationaliteten, jämte strävan efter väljarmaximering, som är styrande. I det offentliga samtalet beskrivs straff oftast som det praktiskt nödvändiga, snarare än det goda och rätta. ✨

Klimatpress på Kina

USA och EU borde ha goda möjligheter att åter finna varandra i klimatpolitiken. Det kommer att sätta press på Kina, skriver **Anders Olshov** och **Håkan Pihl**.

FÖRE SOMMAREN SKALL EU lägga fram ett förslag om en klimattull, eller en "Carbon Border Adjustment Mechanism" (CBAM). Det är provokativt, men träffar rätt i rätten tid. EU är en supermakt på handelsområdet med kapacitet att leda klimatarbetet, koppla ihop sina intressen inom klimat, energi och industripolitik och få opinionen med sig. Genom att lansera förslaget mitt under en växande geopolitisk konflikt mellan USA och Kina är förhoppningarna stora att USA – för att få EU på sin sida i handelspolitiken och teknologikriget – skall nappa och ansluta till en klimatklubb bestående av EU, Storbritannien, Kanada, Sydkorea och Japan.

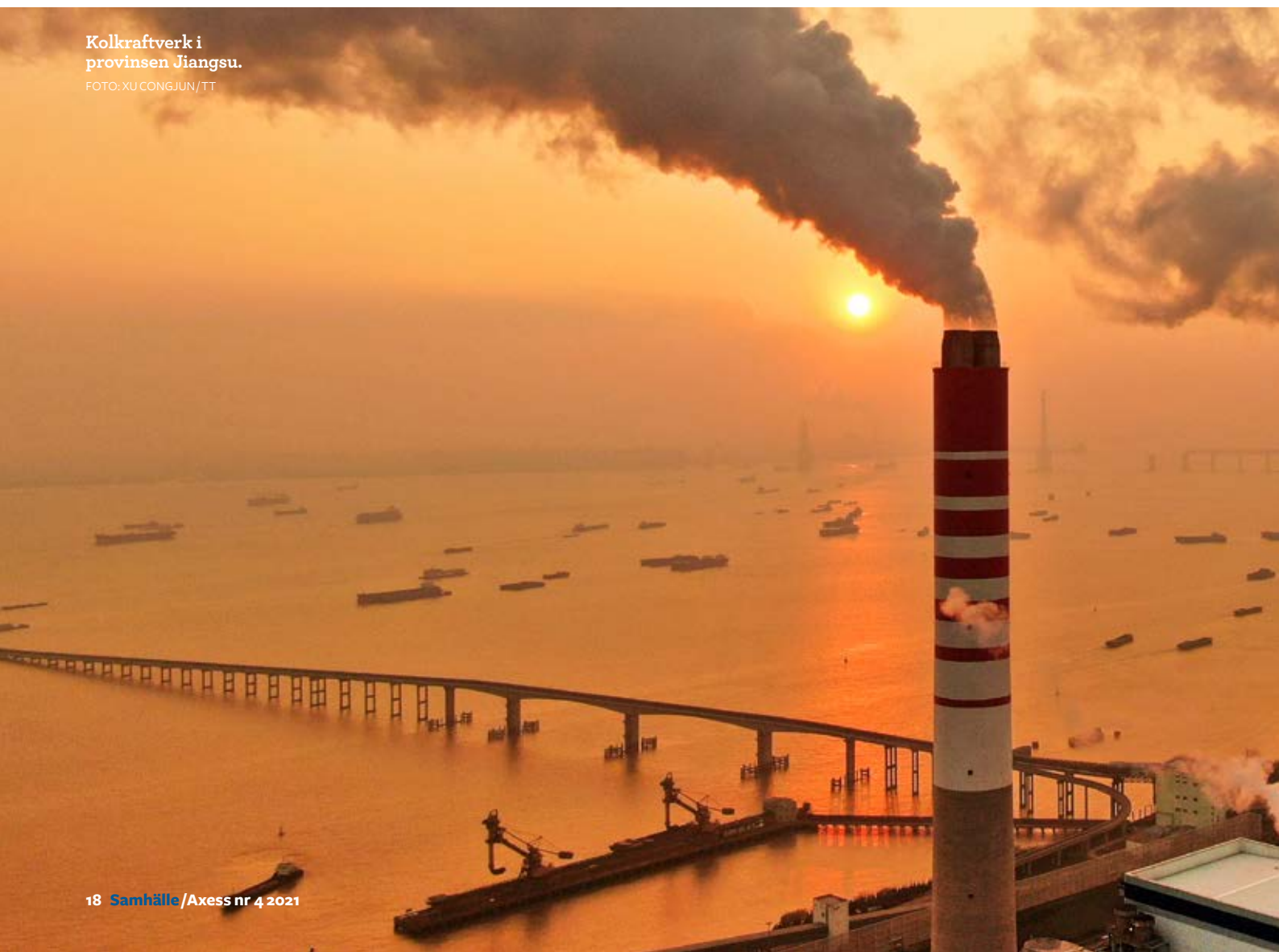
EU:s budskap är tydligt: de fossila bränslena måste bort, koldioxidläckaget förhindras och klimatpolitiken bli mer effektiv genom ett nytt redskap. Genom att införa en klimattull, sannolikt 2023 och till att börja med på varor såsom cement, stål, aluminium, konstgödsel och elektricitet, är ambitionen dessutom att påverka andra länder att minska sina utsläpp och ge företag incitament att ställa om från fossila bränslen till fossilfria.

I och med att klimattullen utformas i överensstämmelse med WTO:s och Parisavtalets regelverk och återspeglar EU:s interna prissättning, så att inhemska och

utländska producenter ges samma förutsättningar, sätter EU press på Kina och USA. Det är otvetydigt att förslaget passar väl i EU:s industripolitik, men i det större perspektivet träffar det en geopolitisk öm punkt: Vem skall först bära kostnaderna för klimatomställningen, förkorta livslängden på gjorda investeringar i kol, olja och naturgas och stoppa framtida investeringar i fossila bränslen? Har Kina och USA, världens två största emitenter med närmare 30 respektive 15 procent av koldioxid- och växthusgasutsläppen, råd att ta strid emot EU:s klimattull i ett läge när stora delar av världsoptionio-

Kolkraftverk i
provinsen Jiangsu.

FOTO: XU CONGJUN/TT

nen skriker efter klimatåtgärder och när bland annat banker och finansiella företag på bred front uppger att de skall sluta finansiera fossila bränslen?

KINA LOVAR STORT inom klimatpolitiken, men har sedan 2010 ökat kapaciteten i sina kolkraftverk med 407 GW (gigawatt), bygger 88 GW nya kolkraftverk och är den i särklass största finansiären av nya kolkraftverk i flera asiatiska länder. Att USA, EU och Storbritannien under samma period minskat kapaciteten i sina kolkraftverk med 171 GW hjälper då föga. Även Kina måste ta ett klimatansvar, men saknar ännu en plan för hur landet skall bli koldioxidneutralt 2060.

Kina lovar stort inom klimatpolitiken, men har sedan 2010 ökat kapaciteten i sina kolkraftverk med 407 GW (gigawatt), bygger 88 GW nya kolkraftverk och är den i särklass största finansiären av nya kolkraftverk i flera asiatiska länder.

USA å sin sida har efter Trumpåren mycket att bevisa och ligger, såsom utrikesminister Antony Blinken nyligen varnade för, efter i den gröna ekonomin – vad gäller solkraft, vindkraft, batterier och elfordon. President Joe Biden har redan återfört USA till Parisavtalet, arrangerat ett klimattoppmöte och skärpt utsläppsmålen. Men han måste omsätta sina mål i lagstiftning som passerar kongressen, något företrädaren Barack Obama misslyckades med.

När Joe Bidens klimatpolitiska sändebud John Kerry reste runt i Europa och senare till Shanghai sade han att EU:s planer på en klimattull är en sista utväg, men det är ingen hemlighet att starka krafter både inom Bidens administration och i

FOTO: DEMETRIUS FREEMAN/GETTY IMAGES

Janet Yellen: förordar koldioxidskatt.

USA vill införa ett pris på koldioxid snarast och sympatiserar med EU:s förslag. I Joe Bidens valplattform ingick någon form av koldioxidavgift från länder som inte tar sitt klimat- och miljöansvar i sin kampanjplattform, men som president har han hittills undvikit frågan. Den tydligaste förespråkaren för en koldioxidskatt inom administrationen är finansminister Janet Yellen som arbetat för Climate Leadership Council, en organisation av republikaner, demokrater och företag med målet att införa ett pris på koldioxidutsläpp. "En koldioxidskatt skulle vara mer effektiv än att kontrollera växthusgaserna genom att reglera företagen", har hon sagt.

LEDANDE AMERIKANSKA tankesmedjor till både vänster och höger, inklusive Brookings, the American Enterprise Institute och Resources for the Future, föresprakar en koldioxidskatt. IMF och G 30 av före detta centralbankschefer, politiker, akademiker och finans- och bankchefer vill se en gradvist stigande koldioxidskatt för att uppnå netto nollutsläpp. Förslaget om koldioxidskatt har i själva verket gamla anor i USA och är även känt som "Baker-Shultzplanen" efter de tidigare utrikesministrarna under presidenterna George H W Bush och Ronald Reagan.

Sverige införde tidigt en koldioxidskatt. Flera andra länder, inklusive EU, har där efter infört egna former för prissättning. Enligt Världsbanken finns, eller planeras, ett sextiotal sådana initiativ runt om i världen, motsvarande 20 procent av de globala utsläppen. Men en helt dominerande del av världens utsläpp tillåts fortfarande ske gratis eller – värre – subventioneras. I den bästa av världar borde alla länder enas om höga klimatambitioner och gemensamt sätta ett pris på utsläppen, men i verkligheten ökar klyftorna mellan de delar av världen som växlar upp klimatambitioner och de som inte gör det. Det skapar en snedvridning i världsekonomin som riskerar ge allvarligt negativa konsekvenser såväl för klimatet som för länder med höga ambitioner.

Problemet kallas koldioxidläckage och förklaras av tre sammanhängande fenomen. För det första snedvrids >>

konsumtionen och produktionen inom högambitionsländer eftersom importen från länder där utsläpp sker gratis blir relativt billigare och vinner konkurrensfördelar. Konsumtion och produktion av sådan import fortsätter att orsaka stora klimatskador och förklarar varför exempelvis de koldioxidutsläpp som orsakas av konsumtion i Sverige är mycket högre än de koldioxidutsläpp som orsakas av vår produktion. Inom EU beräknas hela en fjärdedel av kontinentens klimatpåverkan orsakas av importen från andra länder. En andra följd är att inhemska företag som konkurrerar med företag i lågambitionsländer trängs tillbaka, flyttar ut eller ersätts av produktion i lågambitionsländer. Företagen förlorar konkurrenskraft när de konkurrerar med billigare importerade varor hemma och deras export drabbas på utländska marknader. De minskningar av utsläpp som företag åstadkommer i högambitionsländer ersätts med, ofta större, utsläppsökningar i lågambitionsländer. Slutligen förvärras situationen av följeffekter på världsmarknader för fossila energislag. När användningen i högambitionsländer minskar ger det lägre priser på gas, olja och kol, så att användningen ökar i lågambitionsländer och utsläppen fortsätter att öka.

FÖRETAG SOM KONKURRERAR med lågambitionsländer ser skäl att motsätta sig en ambitiös klimatpolitik och kräva undantag från prissättning och krav på utsläppsminskningar. Politiskt växer motståndet i högambitionsländer när företag och arbetstillfällen drabbas. Varför ska vi ta ansvar när andra inte gör det? Med olika ambitionsnivåer i olika länder och konkurrensfördelar för dem med låga ambitioner blir det svårt att genomföra de åtgärder som behövs för klimatet.

Att Bidenadministrationen avfärdar EU:s klimattull betyder således inte att frågan är begrävd. USA för en dialog med Kina, EU och Japan om klimatet och kan mycket väl välja att plötsligt gå på EU:s linje. Ju snabbare USA gör det desto större fördelar för USA då de europeiska länderna blir alltmer beroende av Kina och dess växande ekonomi. Ett tecken på att en amerikansk omsvängning är möjlig visas av att Petroleuminstitutet – en stark lobbyist för olja och gas i USA – nyligen sade ja till en amerikansk koldioxidskatt, ett beslut som skulle varit omöjligt för några år sedan. Efter några år av frostiga relationer över Atlanten kan klimatpolitiken mycket väl vara ämnet som får relationerna att tina och USA och EU att finna varandra till Kinas förtret. ✱

KINA

Vad ska man göra?

Demokratiska stater kan inte blunda för Kinas repression men heller inte avbryta förbindelserna. En konsekvent och samordnad politik är bäst, skriver **Johan Lagerkvist**.

I MÅNGA ÅR har amerikanska statsvetare som John Mearsheimer och Christopher Layne varnat för konsekvenserna av Kinas framväxt som stormakt och USA:s reaktion på denna förändring. Mearsheimer har talat om ett "fientligt Kina" och Layne har hört "ljudet från avlägset muller". Båda tillhör den skola som kallas den realistiska inom ämnet internationella relationer och som har varit omodern ända sedan liberalen Francis Fukuyama klämde i med sin bästsäljare om "historiens slut". Efter kalla kriget 1.0 mellan USA och Sovjetunionen togs för givet att alla stater skulle bli liberala demokratier med den enda kvarvarande supermaktens USA hjälp eller tvång. Det fanns inte längre några konkurrerande stormakter eller utvecklingsmodeller kvar på banan. 2021 är läget radikalt förändrat och realister som Mearsheimer känner vinder i seglen. Han hoppas påverka både den amerikanska eliten och allmänheten i isolationistisk riktning och tror att Kinas uppstigande kommer att tvinga tillbaka USA till en realistisk och klassisk maktbalans igen. Försöken att sprida demokrati och värna mänskliga rättigheter utomlands har misslyckats och kostat USA och andra stater enorma resurser och omätligt lidande. Liberalism må vara av godo på hemmaplan, men leder till katastrofer på bortaplan.

Det finns förstås anledning att ifrågasätta realisternas grundläggande antaganden om världens beskaffenhet. Mycket har hänt i internationell politik sedan Machiavelli skrev *Fursten*. Ny infrastruktur, internationella institutioner och normer binder samman vitt skilda samhällen. Men liberalismen och dess underliggande drivkraft att missionera är stark. Det krävdes att de liberala staternas egna nationella säkerhetsintressen ansågs stå på spel innan de började svänga i uppfattningen om Kina. Säpos chef Klas Friberg och Jeremy Fleming från den brittiska underrättelsetjänsten GCHQ har båda varit tydliga om risker för cybersäkerhet om kinesiska Huawei skulle tillåtas bygga ut 5G-nätverk i Europa.

HADE DÅ ANNAN utveckling än den globala auktoritära uppsvinget varit möjligt, om inte det liberala och marknadsekonomiska

evangeliet hade etablerat sitt tankeparadigm? Efter krossandet av demokratirörelsen i Peking 1989 sände president George W H Bush i hemlighet sitt särskilda sändebud Brent Scowcroft till Kinas ledare Deng Xiaoping för att försäkra honom om att USA inte skulle lägga sig i Kinas interna angelägenheter. Antagligen skulle Mearsheimer hållit med om denna försiktiga inställning, att inte göra mycket väsen om brotten mot de mänskliga rättigheterna.

Men det var under våren 1989 som betydande insatser kunde ha gjorts för att få Kina att lägga om den repressiva kursen, vilket omöjliggjordes av de amerikanska storföretagens lobbying. Ett bristfälligt, men vinnande argument, gick ut på att utlandsinvesteringar skulle fungera som katalysator för pluralism och demokratisering i Kina. Argumentet har varit seglivat, trots en förändrad verklighet. I själva verket har enpartistaten därigenom snabbar tillskansat sig ny teknik, och skapat en statsförmögenhet som gör det möjligt att bedriva ekonomisk utpressning mot multinationella företag och liberala stater.

2001 var ett annat tillfälle när premiärminister Zhu Rongji gjorde stora eftergifter för att få med Kina i Världshandelsorganisationen WTO och ges tillgång till nya marknader. Mer hade kunnat göras för att inte bara "läsa in" och befästa marknadsekonomi i Kina, utan också låsa in politiska fri- och rättigheter genom att begära Folkrepubliken ratificering av FN:s fördrag om dessa rättigheter. Men den amerikanska administrationen kunde inte utnyttja tillfället eftersom den tidigare

Antony Blinken mästrades av Kina.

FOTO: FREDERIC J. BROWN/GETTY IMAGES

Xi Jinping: autokraten.

FOTO: CHINE NOUVELLE/TT

valt att helt frikoppla handel från politiska frågor. Tio år senare när dåvarande premiärministern Wen Jiabao vid flera tillfällen – bland annat på Världsekoniskt forum i Davos mycket tydligt argumenterade för politiska reformer och en demokratisk utveckling – var det redan försent. Vicepresident Xi Jinping väntade i kulisserna medan kinesiska statsmedier censurerade Wens uttalanden om reformer.

HADE SÅDANA INSATSER fått någon önskvärd effekt på ett kommunistparti med olika stridande falanger och i ett land med nationalistisk miljardbefolkning?

Kanske inte, men utsikterna hade i alla

att spridandet av det demokratiska evangeliet och mänskliga rättigheter med amerikansk militär och biståndsmedel har varit en återvändsgränd. Men samtidigt är det få demokratiskt sinnade som vill ge upp tanken på att individer som vill bryta sig loss från diktaturers förtyck förjänar stöd.

FRÅGAN ÄR DOCK hur detta stöd kan utformas för bästa effekt. Den brittiske statsvetaren Stephen Hopgood har föreslagit att missionerandet för "Mänskliga Rättigheter" (med versalerna MR) måste upphöra eftersom amerikanska presidenter bara har missbrukat begreppet för att främja USA:s säkerhetspolitiska och ekonomis-

fortsatt samarbete med Kina. För hur ska världens ledare annars gemensamt kunna hantera den långsiktigt farligaste fienden för ländernas säkerhet och välbefinnande – klimatförändringen?

ETT FÖRSTA UTTRYCK för denna komplexitet och kalla kriget 2.0 visade sig på det första toppmötet mellan USA:s utrikesminister Antony Blinken och Kinas Wang Yi i Anchorage tidigare i år. En påtagligt överrumpad Blinken, som kritiserade Kinas interneringsläger för muslimska minoriteter i regionen Xinjiang, blev rejält uppläxad för diskrimineringen av afroamerikaner i USA. Medborgare i auktoritära länder är också starkt beroende av ökat utbyte för objektiv information och inspiration. Utbyte fungerar som både titthål för utomstående och räddningsplanka för de i landet inspärrade. Det kan förefalla motintuitivt att samtidigt öka utbyte och inskräpa försvar av liberala staters intressen. Men möjligen kommer detta visa sig vara den mest framgångsrika metoden i det långa loppet. Samtidigt rymmer samarbete som saknar tydliga normativa principer betydande risker att blint legitimera tyranner. Svåra moraliska övervägningar måste göras och obekväma beslut måste fattas i demokratiska samhällen. Dialog med diktaturer bör dock upprätthållas så länge som möjligt.

Nyckelordet i sammanhanget torde vara *koordination* mellan liberala demokrater på nationell nivå, regional EU-nivå, och på den globala nivån mellan liberala demokratier i FN. I synnerhet koordination om värderingar, normer och standarder – som länder kan enas bakom – och ta med sig denna i samarbeten med Kina och dess auktoritära allierade. ✨

Men det besvärligaste problemet för demokratierna är att krafttag mot auktoritär aggression måste tas parallellt med fortsatt samarbete med Kina.

fall varit bättre än i dagens allvarliga situation. En kontrafaktisk tankeövning kan bidra till viss vägledning om framtida agerande, eftersom västvärldens hittillsvarande strategier för att hantera Kina har varit feltajmade och misslyckade. När tecknen på Xi Jinpings hårdare utrikespolitik redan var tydliga 2013–2014 vände sig ändå många bedömare mot språkbruk om att Kina blivit mer aggressivt. Idag råder närmast konsensus om den saken. Nu handlar det om att intellektuellt och i praktisk politik försvara demokratiska värden och mänskliga rättigheter mot attacker från Xi Jinping och andra likasinnade medlemmar i en global auktoritär allians. Mearsheimer har rätt i

ka intressen. Istället borde mänskliga rättigheter (med gemena bokstäver mr), frikopplade från statsintressen vara vägledande. Om betoningen på sociala och ekonomiska rättigheter dessutom ökade, skulle Kinas framgångsrika argumentation i Globala Syd om en hycklande västvärld förlora tyngd. MR är en politisk bumerang, medan mr skulle kunna göra mänskliga rättigheter sant universella igen.

Det kräver att demokratierna är lika hårda som konsekventa i sin kritik av övergrepp. Den omställningsprocessen är svår nog. Men det besvärligaste problemet för demokratierna är att krafttag mot auktoritär aggression måste tas parallellt med

Nedvärderade professioner

I temat om professionernas nedgång i marsnumret av *Axess* framskymtade en faktor som nog kunde belysas närmare.

Till mitt minimala aktiebolag har jag en revisor. Jag har inte kommit på tanken att avkräva honom någon närmare timspecifikation eller dylikt, eftersom hans service är god, jag får snabba råd och kan alltid nå honom. Det kan hända att hans årsfaktura är hög, eller låg, men eftersom den ende ägaren till aktiebolaget – tillika dess styrelseordförande och vd – är fullt nöjd och ändå tycker att det i någon mening hela tiden är hans pengar det handlar om så sysselsätter sig sagde ägare/styrelseordförande/vd med roligare ting. Revisornas profession står orubbad i detta fall.

Samma person har tidigare i sitt liv varit politisk sekreterare i ett landsting, och hade då ansvar för realistiska funktionärla budgetreservationer. "Låt mer pengar gå till primärvården," sade många kunniga kring honom, "ty primärvården fångar upp fall tidigt och ger vård till många för låg kostnad." "Nej, inte alls", svarade den del av hans landstingsgrupp som var lägst docenter vid stadens regionsjukhus, "medan det tar tre besök för allmänläkaren att finna rätt bot, finner specia-

listläkaren/docenten samma bot på en halvtimme! Därför ska de viktigaste resurserna gå till den specialiserade slutenvården. Det vinner alla på!" "Nästan rätt", vidtog några, "men observera att det är brännskadevården som ska ha utökade ramar, för vi är bäst i Sverige!" "Då drar vi samfällt till Karolinska! Här i stan kommer cancerpatienter att dö, men det är väl vad ni politiker vill", hördes en talkör från de disputerade vid cancerkliniken i ett av sjukhusets höghus. Svagt ekade genom en på drottning Kristinas tid planterad tallskog söderut något om att "psykiatrvården är ständigt eftersatt. Absolut störst nytta är det för samhället om öppenvårdspsykiatri kan nyanställa!"

Det tvivlade nu den politiske sekreteraren på. Men eftersom han var ansvarsfull försökte han finna en hållbar norm för hur de tre miljarderna i budgeten skulle fördelas. Det var ju inte hans eller partiets pengar, utan medborgarnas av skatteverket inkrävda. Skattebetalarna hade rätt att få veta att det sätt hans parti ville agera gav optimal nytta för det inbetalda. Mer utilitaristiskt uttryckt – de tre miljarderna skulle fördelas så att livslängden för länets invånare maximerades,

deras sjukdagar minimerades, deras välbefinnande optimerades och skattetrycket sänktes. Cancervård måste vägas mot virusinfektioner, käkoperationer mot manodepressivitet och mikrobiologilab mot mer pengar i vanliga människors plånböcker.

Den politiske sekreteraren behövde alltså statistik, som så sanningsenligt som möjligt visade nyttan av en extra insatt miljon på de olika fronterna. Hur skulle han annars med gott samvete kunna föreslå något alls, omgiven av läkarprofessionsfalanger i inbördes kamp som han var? Telefonsamtalen till avdelningarna om verksamhetsanalyser, budgetprognoser och redovisningar haglade.

Kan det vara så att de professioner som spelar direkt mot sina finansierande motparter – ofta i personliga relationer – har sin ställning bevarad? Medan alla de professioner vars kompetens riktar sig mot allmänheten men finansieras av tredje part långsamt men säkert har fått sin samhällsställning undergrävd? Till den första gruppen hör exempelvis advokater och revisorer, till den andra merparten av lärarna och läkarna.

Per Dahl

MED ÄLDERNES RÄTT

I en sketch från *Saturday Night Live* spelar Ronald Reagan av den oförlämlige Phil Hartman. Under den första minuten intervjuas han om Iran-Contras-affären (USA sålde illegalt vapen till Iran) och medger flinande att han inte har en aning om vad som hände: "I just don't know." USA:s president framställs som en oförarglig gubbe styrd av ljusskygga element i Vita huset.

Alls icke. Så fort farfar Reagan vinkat av journalisten förvandlas han till ett energiknippe som ger blixtnabba order, håller tre olika tankar i huvudet samtidigt medan hans kuvade underlydande omöjligen kan hänga med i det rasande tempot. Emellanåt avbryts beslutsfattandet av mer publika framträdanden och vips! blir Reagan den senildemente figur som vänstern älskade att förlöjliga.

En del av misstron mot Reagan hade att göra med hans ålder. Att låta en 70-åring bli USA:s nästa president, därtill konservativ

Förlöjligad.

FOTO: DIRCK HALSTEAD/GETTY IMAGES

och kommunisthatare, ansågs farligt. Men istället för att starta ett tredje världskrig inledde han en kärnvapennedrustning och nedmonteringen av kalla kriget.

Inför förra årets presidentval var samma vänster som dömt ut Reagan på förhand spiksäker att 78-årige Joe Biden inte hade en

tanke på att göra någonting annat än att vara pragmatisk. En förbrukad politiker utan idéer.

Wrong again!

Berättelsen om Bidens år i Vita huset är visserligen oskriven men hans första hundra dagar kännetecknas av en serie genomgripande beslut. Istället för att ängsligt leta efter minsta gemensamma nämnare har han omedelbart tagit itu med de stora frågorna. Liksom Reagan är han – hittills – beredd att ta risker. Något som definitivt inte låg för den (25 år yngre) Barack Obama.

Ingen vet vad makt gör med en människa. Att ålder skulle vara en indikator – Donald Trump hade hunnit fylla 70 när han inledde sina fyra katastrofala år vid makten – har gång på gång vederlagts av historien. Men fördomarna lever sitt eget liv.

Mats Wiklund

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Vad ska man säga?

Ikinesen Cixin Lius science fiction-roman *The Three Body Problem* beskrivs hur den kinesiska staten i slutet av 1960-talet gör bedömningen att kontakt med andra civilisationers teknologi kan ha en så radikal disruptiv effekt att den utgör ett vitalt säkerhetsintresse.

Kina befinner sig mitt i kulturrevolutionen. Oförutsägbarhet och vanvett samexisterar med den politiska ledningens behov av att ha åtminstone grundläggande markkontakt. I alla fall i kommunikationen med främmande världar.

RADIOMEDELANDEN RIKTADE mot främmande civilisationer har sänts ut av både USA och Sovjetunionen och om de hunnit före gäller det att få mottagaren att inse revolutionära realiteter. Kommittén sätter penna till papper:

”Hör upp! [...] Detta meddelande kommer från ett land som representerar revolutionär rättvisa på Jorden.”

Efter att meddelandet redogjort för den imperialistiska striden mellan de två supermakterna uppmuntras den utomjordiska intelligensen att bortse från eventuella budskap från dessa och istället ”Stå upp för rättvisan, stå bakom revolutionen!”

Marginalanteckningen ”Detta är fullständig skit!” från den högsta politiska ledningen avspeglar en nytrare inställning till vad en eventuell mottagare borde få höra. Ett mer avrundat meddelande sänds ut.

Om vi lämnar skönlitteraturen hade Sovjetunionen redan 1962 skickat ett morsemeddelande riktat mot Venus. Innehållande ordet ”mir” (ryska för fred), namnet ”Lenin” och förkortningen ”SSSR”. Styrkta av framgången skickade ryssarna iväg samma meddelande till HD 131336 i stjärnbilden Vågen. 2160 ljusår bort.

SENARE HAR EN lång rad meddelanden riktats mot olika konstellationer i universum. De har oftast innehållit information som visar att vi behärskar matematiska samband, beskrivningar av människans arvs massa, vårt solsystems placering i Vintergatan etc. Den politiska propagandan har varit mer återhållen.

Radio går med ljusets hastighet, vilket i proportion av universum ändå är ett makligt tempo. 1974 sändes det så kallade Arecibomeddelandet. Det förväntas nå potentiella mottagare i stjärnhopen M3 om 25 000 år. Den trettio sekunder långa reklamspot som snackstillverkaren Doritos 2008 riktade mot ett solsystem i Stora björn kommer dock vara framme redan 2050.

Ljusets hastighet är ändå betydligt snabbare än mänsklighetens pågående fysiska resor i rymden. Men även dessa bär med sig meddelanden.

NÄR PIONEER 10 sändes upp 1972 följde en ingravad plakett med. Bland annat med bilder av två nakna människor. Det skulle visa sig vara en missbedömning av tidsandan. Både då och nu. En del av den amerikanska allmänheten protesterade mot att använda skattebetalarnas pengar för att skicka upp ”porr” i rymden.

Att mannen lyfter sin högra hand till hälsning, samtidigt som kvinnan är passiv, har också varit föremål för kritik. För sexism. Jill Stuart – expert i rymdens politik och etik vid London School of Economics – konstaterade 2015 att ”Attitudes have changed so much in just 40 years”.

Man undrar onekligen vad som kan hända på 40 000 eller 40 miljoner år.

Stuart menar sig dessutom vara ”uncomfortable with sending out any images or messages that include Western-dominated material”. Det nakna paret på plaketten ser onekligen vita ut.

Även Voyager 1 och Voyager 2 – båda uppskjutna 1977 – bär med sig fysiska meddelanden till möjliga mottagare. Var sin ”Golden record”. Även de innehåller gravyrer, men också en samling ljudspår. Hälsningar på 55 språk. Inlägg av

FN:s generalsekreterare Kurt Waldheim och av USA:s president Jimmy Carter (som 1973 faktiskt rapporterade att han fyra år tidigare sett ett hemma i Georgia). Ljud från jorden (valar, schimpanser m fl). Samt en del musik.

VALET AV CHUCK BERRYS ”Johnny B. Goode” kritiserades för att vara ”omoget”. Vi får se. Om 40 000 år passerar Voyager 1 blott 1,6 ljusår från stjärnan Gliese 445 i stjärnbilden Giraffen.

De femtiofem hälsningarna är mest inställsamma önskingar om hälsa och välgång. Men innehåller några pärlor. Turken riktar sig exempelvis till turkisktalande rymdvarelser. Och hälsningen på den kinesiska dialekten amoy frågar om mottagaren har ätit (!?). Vilket möjligen kan tolkas som en oro om att själv hamna på någon interstellär buffé.

Den svenska hälsningen avviker mest: ”Hälsningar från en dataprogrammerare i den lilla universitetsstaden Ithaca på planeten Jorden”, säger rymdforskaren Gunnel Schaar. En hälsning från människan och inte från mänskligheten.

Gunnel Schaar gör en lite stolt över att vara svensk. Oaktat rymdetikens förmaningar om att västcentrismen inte hör hemma i kosmos. ✨

”Kosmisk
anonymitet är
ett skydd mot
civilisationer vars
avsikter vi inte
har en aning om.”

Av Svante
Lovén

1

Svante Lovén är docent
i litteraturvetenskap
och universitetslektor
vid Mittuniversitetet

Sångens alkemi

Bob Dylans särprägel och
attraktion ligger i hans röst.
Det är sångsättet som drar
oss in i hans livshållning
och poesi.

En lite äldre tjej som jag träffat på sommarlovet hade tjatat om honom, och jag hade lagt namnet på minnet. Nu bad jag den sura tanten på biblioteket i Katrineholm att sätta på en skiva med *Greatest Hits*, vars konvolut pryddes av bilden av en man med stort hårkrull, av motljuset liksom kantad av en gloria. Strax satt jag inkapslad i enorma hörlurar, spänt lyssnande på att de stilla knäppningarna från vinylen skulle övergå i – vad? In i min hjärna strömmar så det där tunna, vilda ljudet från studion i Nashville, och en enkel men förförisk melodislinga. Och sedan – rösten.

Jag satt som slagen av blixten, hade aldrig hört något liknande. Detta var inte bara en sångare som framförde en sång, det var en röst som fyllde själen. Vad den berättade om – ensamma positivhalare, fulla politiker, och en kille som verkligen vill ha sin tjej – var bara ett virrvarr av ord, men vad spelade det för roll? Många år senare skulle min upplevelse beskrivas av kritikern Andrea Cossu: "Om Dylans röst överraskar dig vid det första mötet så blir du mållös, andlös, och rastlös, och plötsligt inser du att du har fastnat." Exakt så.

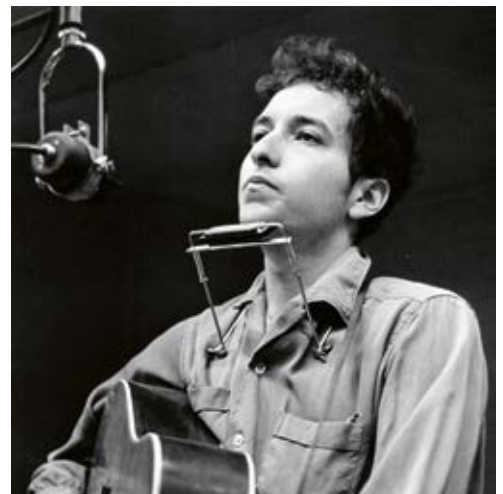
I och med den ensamma uppenbarelsen, i ett brunmurrigt stadsbibliotek i hjärtat av det svenska folkhemmet, fick jag något så exklusivt som en existentiell mentor – behändigt tillgänglig på de lp-skivor jag nu vigde mina veckopengar åt att äga. De legendariska skivorna efter avfallet från folkmusikrörelsen blev de första i samlingen, och texterna som den magiska rösten framförde – surrealistiska, trippade, gränslösa – lärde jag mig snart utantill. Mentorskapet skulle därmed snart visa sig handla om inget mindre än den livsviktiga konsten att låta sig fyllas av poesi. Att hänföras av orden utan att förstå vad de "betyder". Att delta i dansen under diamanthimlen med blott ena armen fri, lyssna på elektricitetens ylande ande, och skåda skepp med tatuerade segel som styr mot Edens portar.

Ivuxen ålder skulle jag nagelfara ordsmeden Dylan med en mer kritiskt bevandrad blick, och finna många av dem som faktiskt ganska slarvigt poetiskt hantverk – vilket kanske inte är så oväntat om man betänker att de kan vara tillkomna på hotellrum, i barer, eller i taxibilar på väg till studion efter vaknätter. Noga besett håller ett antal av hans sångtexter, och delar av betydligt fler, kanske Nobelprisklass om de läses enbart i tysthet (som den mesta poesi förväntats göra sedan romantiken), men det kan inte hjälpa att till exempel de hallucinatoriska bilderna i "Desolation Row", ofta lysande i sig, är staplade på varandra snarare än organiskt samhöriga, och att hans texter ibland är länkade av uppenbara nödrim.

Men detta är "örats poesi", som den djupt saknade Sara Danius förklarade inför förbluffade journalister hösten 2016. Fast kanske det är än korrektare att kalla det röstens poesi, närma-

re bestämt en enda rösts. Det är nog ingen som inbillar sig att Dylan överhuvudtaget skulle bli nominerad, eller nått sin legendstatus, om inte dessa texter kommit till oss genom det medium som först drog till honom uppmärksamheten i det tidiga 1960-talets Greenwich Village.

Dylans sång är "allt annat än vacker", enligt den recension av Robert Shelton som ledde till det första skivkontraktet, men det var heller inte poängen. "Han försöker medvetet återskapa den grovhuggna skönheten i nynandet av en lantarbetare i Södern... skalet och barken är kvar på hans toner, och en brännande intensitet genomsyrar hans sånger." Det sträva och opolerade passade förstås de ämnen som då upptog den unge Dylan, och genom hans 60-åriga

1962.

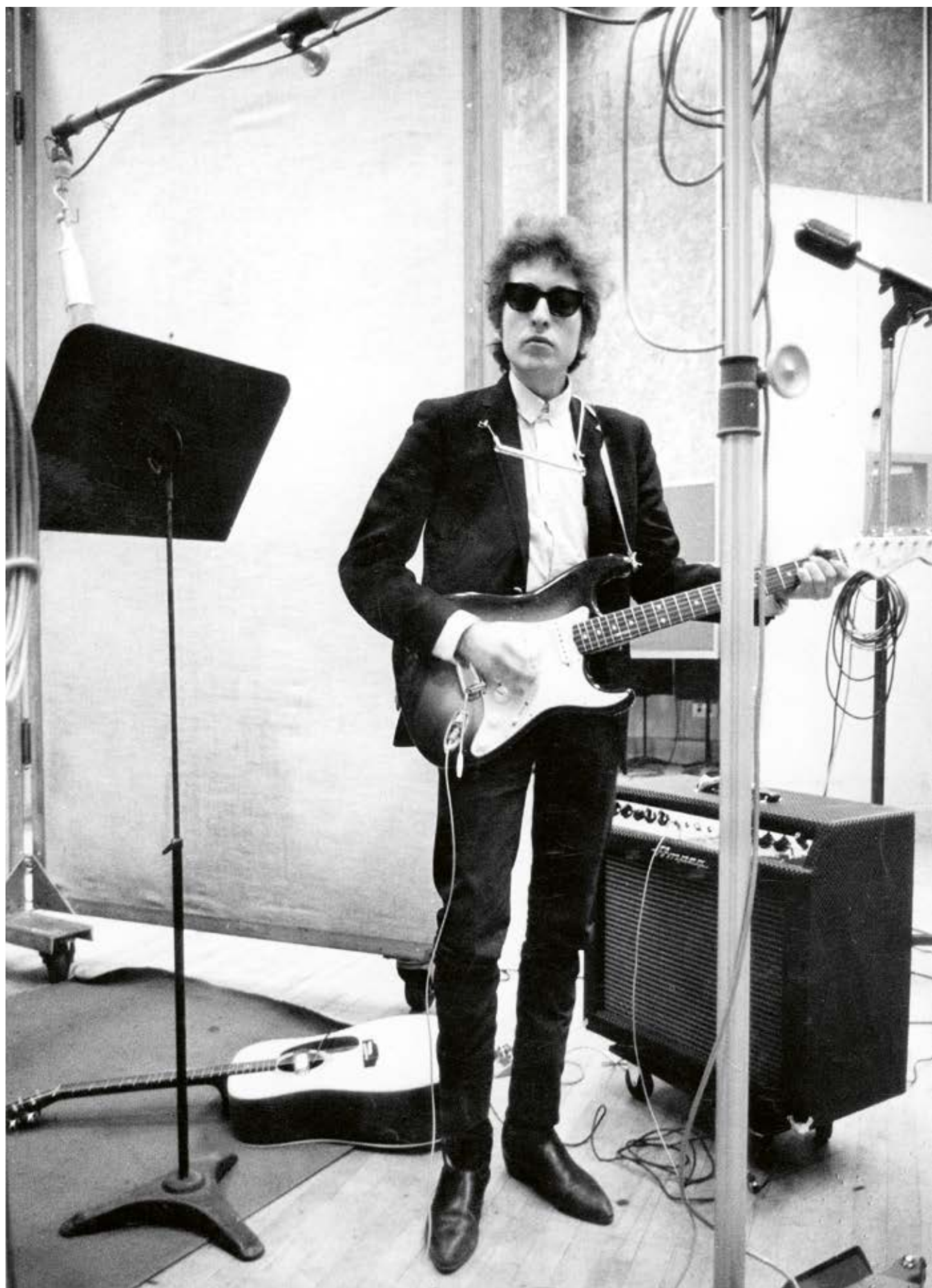
FOTO: MICHAEL OCHS ARCHIVES/GETTY IMAGES

karriär har röstens uttryck fortsatt att följa hans poetiska utveckling. Kärvheten från "protest"-perioden är distinkt från den mjuksträva, humoristiska släpigheten på *Blonde on Blonde*, vilken är något helt annat än det omedelbara känslouttrycket i *Blood on the Tracks*, eller den skrovliga bluesigheten i många av hans senare album. Här har också hunnits med utflykter i smörsång (*Nashville Skyline*), och det uppskruvade mäsandet från hans kristna period. Få av hans lyssnare uppskattar alla delar av detta register (som med tiden också förstås kommit att begränsas av ålder, och decenniernas cigarettökande).

Dylans sångsätt har också det främsta stridsäpplet i värderingen av hans verk, och skapat en polarisering som få eller inga andra artister kommit i närheten av att generera. Det är som att han tvingar oss att välja mellan ett totalt och gärna hänfullt avfärdande, och en lika restlös acceptans. Klyschan "han lämnar ingen oberörd" är sällsynt passande här. "Dylan kan inte sjunga" har länge varit en riskfri position att inta bland kritiker, och också stimulerat till en del minnesvärda liknelser, där David Bowie karaktäristisk av hans röst som "sand and glue" hör till de vanligare, jämfört med till exempel bölgröde-zombie och grus-gurglare. Andra artister har tolkat hans sånger oändligt mycket bättre, har det också hetat, och han borde kort sagt hålla käften och hålla sig till skrivandet. >>

1961.

FOTO: JOHN COHEN/
GETTY IMAGES

1965.

FOTO: MICHAEL OCHS ARCHIVES/GETTY IMAGES

Dylan har själv reagerat på kritiken bland annat i ett grinigt tacktal (!) under en prisceremoni 2015, där han dock inte försvarade sitt sångsätt utan istället ställer frågan varför hans belackare inte givit sig på andra särpräglade sångare, som Leonard Cohen eller Tom Waits: "Varför får jag specialbehandling?" Kanske att han känt sig mindre trakasserad om han sett angreppen som en reaktion på de hyllningar som bestått samma utskällda stämband. Så till exempel av en makthavare som Jann Wenner (grundaren av tidskriften *Rolling Stone*), som redan 1979 konstaterar att Dylan, genom hängivenheten och variationsrikedomen i uttrycket, "objektivt sett" (!) är att betrakta som "vår tids störste sångare" som "ingen annan ens kommer i närheten av", och att rösten, snarare än poesin, är hans största tillgång. Jeff Slate i anrika *Esquire* utnämnde honom nyligen till den störste amerikanske sångaren under det senaste halvsekle. Exempelen kan mångfaldigas, och det är bara naturligt att en sådan panegyrisk passion lockar till moteld från den månghövdade kritikerskara för vilken Dylan är en artist bland andra, vars vokala förmåga skall mätas med samma måttstockar som en Frank Sinatra eller en Elvis Presley.

Det kan tyckas som att vi här har att göra med en lika tydlig som djupgående konflikt mellan olika kvalitetsbegrepp, där strävan efter teknisk fulländning står mot det expressiva och autentiska. Klassicism mot romantik, om man så vill. Men det är en dualitet som kan och bör lösas upp, om vi som befinner oss i det "romantiska" läget inte ska ta vår tillflykt till dunkel subjektivism och genikult. Ingen som på allvar lyssnat på Dylan, inte ens hans belackare, förnekar nämligen att han utifrån sina egna förutsättningar och intentioner uppvisar en minutiös röstkontroll. Han har i flera sammanhang förklarat hur medvetet han väljer betoningar, retarderingar, tonförändringar, och naturligtvis har sångtekniken ägnats vederbörligt studium i den explosivt växande litteraturen om Dylan.

Viktigast av allt här är hur sången samverkar med texten. Det är i framförandet som texternas litterära halt och existentiella uppfordran utkristalliseras, och sätts i spel. En på papperet tämligen intetsägande, banal, eller redan utnött fras kan plötsligt uppenbaras som ren poesi, om man så vill av Nobelprisklass.

1975.

FOTO: KEN REAGAN/GETTY IMAGES

För att ta ett exempel ur den väldiga, skimrande högen: Det etablerade talesättet "What's the sense of changing horses in midstream" (ung. varför ändra på ett vinnande lag), från "You're a Big Girl Now" blir genom den lilla paus som föregår det sista ledet, "horses in midstream", och den lite hostande ansatsen i "horses", plötsligt en sinnlig bild av faktiska ryttare som korsar ett vadställe – en bild som dessutom anknyter till den Västernmytologi som Dylan ofta refererar till. Och ur den enkla raden: "I didn't know who I was, or where

1962: Folksång på debutalbumet *Bob Dylan*.

1966: Elektricitet och visioner på *Blonde on Blonde*.

1969: Smörsång och country på *Nashville Skyline*.

1980: Kristet och frälsning på *Saved*.

2020: Tillbaka till rötterna på *Rough and Rowdy Ways*.

1995.

FOTO: EBET ROBERTS
/GETTY IMAGES

”

På så vis blir framförandet, sången, det sista ledet i en skapande process som kan kallas alkemisk – förädlade enkla metaller till silver och guld.

I was bound.” ("Brownsville girl") manas fram, genom den fallande intonationen och de precisa markeringarna vid inledningen av varje ord, en episk och på något vis uramerikansk känsla av både hemlöshet och ödesbestämmdhet. Det sena mästerverket "Mississippi", slutligen, rymmer följande rader: "I came here following the Southern star // I crossed that river just to be where you are". Ganska nötta kärlekslyriska formler, visst, men det i all sin rosslighet fullständigt auktoritativa framförandet blir ett vittnesmål om en kärlek lika förlorad som den är outsläckt.

På så vis blir framförandet, sången, det sista ledet i en skapande process som kan kallas alke-

2009.

FOTO: KEVIN WINTER/GETTY IMAGES

misk – förädlade enkla metaller till silver och guld. Kopplingen är allt annat än ny, den återkommer ständigt bland kritiker och uttolkare, och Dylan blev själv uppmärksammad på analogin genom sin tidige poetiske läromästare Rimbaud, som talar om en ordets alkemi i sin "En årtid i helvetet". Dock brukar begreppet, när det används av Dylans uttolkare, oftast syfta på själva det poetiska arbetet, med de verbala sammansmältningarna, och de omvittnade lånen (eller stölderna) från klassisk poesi, blues, skotska ballader med mera.

Dylan refererar dock själv till en sångens alkemi i en intervju, när han talar om hur han kombinerar olika sångstilar i sina inspelningar av klassisk amerikansk populärmusik, "lite som alkemi". Inspelningar som berömdes just för hur den allt annat än skönsjungande 75-åringen göt en ny och naken innerlighet i gamla örhängen som "September leaves" och "Lucky old sun". De blev plötsligt, ja, Dylanlåtar.

Med det ständiga återbruket och omformandet av traditionen, och det mycket medvetna användandet av vokala tekniker, kan det kanske tyckas naivt att hylla Dylan för hans omedelbara personliga närvaro i sina sånger. Känslan av att få bli anförtrödd något djupt personligt, en autentisk och unik vision av världen, är ju i sista hand resultatet av en medveten kalibrering av ord och röst, och inte en spontan beaktelse till den själ som vill lyssna. I det avseendet gör han ingen skillnad mellan sina egna sånger, urgamla ballader eller Sinatraklassiker. Som han skriver i sin självbiografi så ville han inte nå fram med sig själv, utan med sången. "För mig handlade det alltid om att sätta sången i första rummet."

Att markera avstånd mellan sig själv och verket är nu förstås inget särskiljande för Dylan; det handlar om konstnärlig professionalism, och det är så all konst av en viss halt fungerar. Men det kan inte hjälpas att avståndet i hans fall ofta tycks försvinnande litet. Det har inget med hans omvittnade värnande om sitt privatliv att göra. Effekten av hans stämma, oavsett lyssnaren är en drömmande 12-åring, en 60-årig akademiker eller vem som helst som är mottaglig, är den av en intensivt närvarande och kännande personlighet, nästan gripbar i rummet, oavsett vad den sjunger om.

Under senare decennier, och i all synnerhet på hans senaste skiva, har Dylan rört sig allt djupare in i kören av föregångare inom blues och tidig populärmusik, och samtidigt låtit allt mer självutlämnande, med känslolägen pendlande mellan trots och försoning, livsleda och förtröstan. Efter åttio års stormig jordevandring hörs, naturligt nog, det oundvikliga slutet som en allt starkare klangbotten i den fortfarande magiska rösten, och den existentiella ensamhet som någonstans alltid tycks ha följt honom, och som kanske är priset man betalar för genialitet, känns än närmare uppenbarad.

Ensam lär det också kännas för hans kvarvarande lyssnarskara den dag den rösten tystnar. ✎

2019.

FOTO: JO HALE/GETTY IMAGES

Av Erik W
Larsson

Kroniskt sjukt

Amerikansk sjukvård är dyr, orättvis och byråkratisk. Men varken väljare eller politiker lär vara beredda att acceptera allmän sjukvård.

Att göra fisksoppa av ett akvarium är ingen konst. Men hur gör man ett akvarium av fisksoppa?

Varianter på detta talesätt hördes ofta bland liberala politiker i Östeuropa under kalla krigets slutskede. Fisksoppa var den statiska och ineffektiva planekonomin i Sovjetunionen och dess delrepubliker. Akvariet var den dynamiska och effektiva marknadsekonomi som alla drömde om.

Samma iktyologiska analogi kan tillämpas på försök att reformera amerikansk sjukvård, även om logiken här är den omvända. I USA är fisksoppa det kostsamma och förvillande hopkok av privata och halvprivata aktörer som finns i nuläget. Akvariet är ett centraliserat och effektivt system som garanterar adekvat sjukvård åt alla amerikaner, helst för en billig penning.

Den amerikanska sjukvårdens problem är förstås kända sedan länge. För varje år slukar vården en allt större del av landets ekonomi, medan medborgarna bara blir sjukare och sjukare. Därtill går tiotals miljoner människor helt utan sjukförsäkring. Om denna ständigt pågående kris handlar Yale-historikern Timothy Snyders nya bok *Our Malady* (på svenska *Frihet och solidaritet*). Mot slutet av år 2019 drabbades Snyder av en infektion i sin blindtarm. Tillståndet åtgärdades med kirurgi, men läkarna glömde nämna för patienten att infektionen hade spridits till hans lever. Vid sitt nästa sjukhusbesök var Timothy Snyder döende i blodförgiftning och hade en leverabscess "stor som en baseball". Snyder låg sedermera på intensivvården i månader och har ännu inte återhämtat sig helt.

I *Our Malady* varvar Yaleprofessorn observationer från sin sjukhussäng med indignerad polemik mot den rådande ordningen. Timothy Snyder härleder sina egna medicinska missöden till ett i grunden inhumant system, som sätter profit före människoliv. I hans ögon ligger rätten till god hälsa till grund för alla andra mänskliga fri- och rättigheter. Det enda system som kan slå vakt om denna rätt är ett som garanterar fri sjukvård åt alla människor, menar författaren.

Timothy Snyders moraliska appell är kraftfull och hans argument medryckande. Efter slutförd läsning förblir jag dock övertygad om att allmän sjukvård aldrig kommer att bli verklighet i USA, och att dess införande är mer avlägset än någonsin. För att illustrera min poäng kommer även jag att utgå ifrån mina erfarenheter som patient. Till skillnad från Timothy Snyder kan jag dock inte skylta med att ha varit dödssjuk i vare sig USA eller Europa. Min historia handlar istället om något långt mer banalt: åderbräck.

Problemen uppstod i 20-årsåldern, då ett par blå, korvliknande vener började slingra sig upp för mitt vänstra smalben. Korvarna förökade sig sedermera; med åren blev de tjocka och fula. Ibland uppstod en besvärlig klåda, och iklädd shorts fick jag bära stödstrumpa för att inte skräm- ma små barn i stadsparken. Konstigt nog förblev mina besvär *unilateral* – bara vänsterbenet var drabbat. Mina åderbräck var en medicinsk kuriositet, men därutöver av föga intresse för läkarkåren. För att få remiss till kirurg kräver landstinget att en patient med åderbräck uppvisar bensår, eksem eller kraftig svullnad. Jag hade ingetdera, och var därför ingen kandidat för kirurgi.

Några år senare arbetade jag vid ett stort, amerikanskt universitetssjukhus. I mitt anställningskontrakt ingick en privat sjukförsäkring. När jag i ett samtal med en kollega beklagade mig över mitt fula ben föreslog han att jag skulle uppsöka – vi kan kalla honom så – Dr. Smith, en av sjukhusets mest välrenommerade kärlkirurger. Jag ringde upp Dr. Smiths kontor och fick tid hos honom en vecka senare. Ingen remiss behövdes.

Dr. Smith var en rakryggad och spänstig man som liknade en medelålders *Captain America*. Doktorn inspekterade nog mina ben och nickade tyst.

"Ser ut som en *May-Thurner*..." mumlade han för sig själv. Jag medgav att jag inte visste vad det var för något.

"May-Thurners syndrom är vad som uppstår när den ven som dränerar blod från benet kläms åt av en korsande artär", förklarade Dr. Smith. "Det uppstår då ett övertryck i den venösa systemet, som leder till åderbräck."

Allt detta lät mycket intressant. Men gick det att göra något åt det? frågade jag.

Dr. Smith ryckte på axlarna.

”Man kan förstås nöja sig med att ta bort själva åderbräcken”, sade han. ”Men så länge venen ligger i kläm högre upp så lär de komma tillbaka inom ett par år. För att lösa problemet på sikt behöver vi först placera en stent – ett slags litet rör – i din ven för att hålla den öppen. När stenten väl sitter på plats kan vi ta bort dina åderbräck för gott.”

Detta lät som en alldeles utmärkt idé, tyckte jag. Men hur mycket skulle det kosta? Och skulle det täckas av min försäkring?

”Försäkringen täcker alltihop”, sade Dr. Smith. ”Åtminstone om vi dokumenterar att du har påtagliga besvär av dina åderbräck. För det har du väl?”

Jag tänkte efter i några sekunder och svarade därpå jakande. Nog var mina besvär påtagliga allt.

”Utmärkt”, sade Dr. Smith glatt. ”Jag skriver genast en remiss till röntgen, så vi kan bekräfta diagnosen.”

Vi reste oss upp och Dr. Smith följde mig till dörren. Innan vi tog farväl kunde jag inte låta bli att fråga vad doktorn skulle ha gjort om jag förnekat att jag hade påtagliga besvär.

Dr. Smith log.

”Då hade jag dokumenterat att du har påtagliga besvär”, svarade han.

Sådan service får man banne mig inte av landstinget!

Två veckor senare låg jag i en magnetkamera medan kontrastmedel skvalpade i mina ådror. Doktorn hade förstås haft rätt. Visst var det en May-Thurner. Efter ytterligare några veckor befann jag mig på operationsbordet, behagligt dåsig av bedövningsmedlet midazolam. Dr. Smith förde in stenten via ljumsken, som på gamla farbröder med kärlkramp. Ingreppet gick felfritt och jag kunde åka hem från sjukhuset samma dag. Stenten värkte en del efteråt, men Dr. Smith hade lyckligtvis skrivit ut rikligt med opiat. Det dröjde inte länge innan en sista operation permanent snyggade till mitt vänstra ben. Adios, åderbräck!

När det hade gått ett halvår damp en räkning ned i brevlådan. Den kom från sjukhuset och var på 70 000 dollar – drygt en halv miljon kronor. Efter en stunds hyperventilation noterade jag dock att räkningen inte var till mig, utan till mitt försäkringsbolag. 70 000 dollar var sjukhusets pris för att diagnostisera och behandla mina åderbräck.

”

Väljarna vet vad de har, men inte vad de får. Hur många människor är beredda att riskera liv och hälsa för en abstrakt idé om jämlikhet?

»

”

Jag tänkte efter i några sekunder och svarade därpå jakande. Nog var mina besvär påtagliga allt.

Om detta finns det förstås en del man kan säga. 70 000 dollar hade täckt kostnaderna för en fattig och oförsäkrad familjs basala sjukvård i årtionden. Istället ödslas dessa resurser åt att fixa mina åderbräck, som därtill blott var unilaterala. Hur går en så snedvriden och orättvis resursfördelning att rättfärdiga?

Detta är förstås en rimlig synpunkt. Å andra sidan var det förbaskat skönt att bli av med de där åderbräcken. Det är ju inte heller som om jag personligen stal sjukvård från den där fattiga familjen. Behandlingen ingick i min privata försäkring, som jag betalat för med mina egna pengar. Den där sjukvården tillhörde mig, och ingen annan.

I *Our Malady* framhåller Timothy Snyder tillgången till god sjukvård som central och livsviktig för människor. I detta har han förstås helt rätt. Med det är just detta faktum som gör den amerikanska sjukvården så svår att reformera. Väljarna vet vad de har, men inte vad de får. Hur många människor är beredda att riskera liv och hälsa för en abstrakt idé om jämlikhet?

USA:s vårdapparat började anta sin nuvarande form under andra världskriget. När Franklin D Roosevelts regering införde lönetak för arbetare så kompenserade arbetsgivarna genom att erbjuda sina anställda sjukförsäkring. Denna nya förmån blev snart mycket populär, i synnerhet efter att kongressen gjort den skattefri. Inom kort var tiotals miljoner amerikaner – och deras familjer – försäkrade via sin arbetsplats.

Nästa stora genombrott kom år 1965, då presidenten Lyndon Johnson godkände skapandet av försäkringssystemen *Medicare* och *Medicaid*. Medicare administreras på federal nivå och garanterar sjukvård åt alla medborgare som är över sextiofem år gamla, samt åt yngre med vissa funktionshinder. Övriga medborgare som inte har råd med privat sjukförsäkring kan ansöka om Medicaid, administrerat på delstatsnivå men delvis finansierat av den federala statsmakten. Särskilda försäkringssystem för

Timothy Snyder – ett offer för systemet.

FOTO: ALEJANDRO GARCIA/TT

exempelvis krigsveteraner och ursprungsbefolkning har också byggts ut kraftigt sedan 1960-talet.

Med tanke på denna breda expansion av offentliga sjukförmåner under 1900-talet kan man tycka att allmän sjukvård borde ligga precis runt hörnet. Men kruxet är att varje ny grupp som släpps in i välfärdsvärmen tenderar att smälla igen dörren bakom sig. Varför skulle de vilja dela sina privilegier med andra? Idéer om att utöka Medicaresystemet till att inkludera alla amerikaner betraktas följaktligen med skepsis av landets pensionärer. Denna lojalitet till Medicare går över partigränserna och tog sig ett oavsiktligt komiskt uttryck när en ilsken republikan bad sin kongressledamot att ”hålla statens tassar borta från min Medicare”.

Tyvärr belastas Medicare och Medicaid också av en mardrömslik byråkrati. Hundratals offentliga och privata aktörer över hela landet är inblandade – var och en med sina egna rutiner och förhållningssätt. Medicaid i New York är inte samma sak som Medicaid i Idaho. Ibland är försäkringsbolagen mycket ovilliga att bekosta sina klienters vård. En läkare som behåller en Medicaidpatient inlagd längre än minimum kan därför räkna med att bli uppringd för att diskutera andra möjligheter. Gränsen mellan det offentligas och det privata ansvar är ofta svår att skönja.

Att sjukvården är för dyr kan de flesta amerikaner förstås enas om. Men vems är felet? Demokrater menar att försäkringsbolagens premier är på tok för höga och håller på att ruinera medelklassen. Republikaner ser istället ett växande slukhål i den offentliga sektorn. Båda sidor har rätt, och problemen är på sätt och vis sammankopplade. Skattemässiga incitament gör det billigare för företag att betala sina anställda i sjukvård än i lön. Detta har med åren lett till en betydande överkonsumtion av vårdtjänster i allmänhet, och elektiva ingrepp i synnerhet. Årliga MR-undersökningar av värkande leder blir en vanesak, trots att de saknar kliniskt värde. *Unilaterala* åderbräck opereras skyndsamt, även om de mest kliar och ser beklagliga ut.

Michael Moore gör det lätt för sig.

FOTO: KEVIN WINTER/GETTY IMAGES

Denna överkonsumtion ger upphov till en ojämlikhet mellan privat försäkrade amerikaner och resten. Ojämlikheten blir ett retoriskt vapen för storsjukhusens lobbyister, som pressar myndigheterna att utvidga Medicare och Medicaid till att omfatta fler och fler dyra behandlingar. Borde inte alla amerikaner ha rätt att träffa Dr. Smith och få sina May-Thurner-syndrom åtgärdade? Överkonsumtion blir härmed en medborgerlig rättighet, varför vänstern i praktiken ofta går storsjukhusens ärenden. Den vänsterlutande filmaren Michael Moore ägnade mycket av sin film *Sicko* (2007) åt en sjuk man vars försäkringsbolag vägrade bekosta en ny bukspottkörtel åt honom. Detta organ borde per automatik ingå i alla människors försäkring, menade Moore. Transplantation av bukspottkörtel är dock ett synnerligen dyrt och komplicerat ingrepp som på sin höjd gynnar ett litet fåtal patienter. Felet med USA:s sjukvård är inte att för få bukspottkörtlar transplanteras utan att så många människor går utan den mest basala primärvård.

Detta för oss till de oförsäkrade. Vilka är de egentligen? Ja, många har låglönejobb utan sjukvårdsförmåner. De är fattiga, men inte tillräckligt fattiga för att kunna få Medicaid. Andra är fattiga nog för Medicaid, men har inte brytt sig om att ansöka om det. För detta krävs att man dyker upp på rätt socialkontor vid utsatt tid, med giltig legitimation, och fyller i en trave papper korrekt. För många utslagna männi-

Skönt att bli av med. Men för 70 000 dollar?

FOTO: GETTY IMAGES

skor med kaotiska liv är detta mycket begärt.

En tredje viktig grupp är illegala invandrare, de allra flesta från Latinamerika. Hur många är de? Ingen vet riktigt. Demokratiska politiker drar ofta till med elva miljoner människor, men studier tyder på att antalet ligger närmare det dubbla. Illegala invandrare omfattas inte av Medicare eller Medicaid, men har ändå tillgång till viss sjukvård. Vem som helst som dyker upp vid en amerikansk akutmottagning har nämligen en lagstadgad rätt till akut vård. För oförsäkrade amerikaner kan ett besök på akuten bli mycket dyrt, och till och med resultera i personlig konkurs. Men för illegala invandrare eller hemlösa är akutvård i praktiken gratis. Sjukhuset skickar kanske en faktura någonstans, men räknar inte med att få den betald. Kostnaderna täcks istället av skattebetalarna och övriga patienter, vars

försäkringspremier därmed stiger ytterligare.

Finns det någon lösning i sikte? Svårt att säga. Under valrörelsen fick Kamala Harris mycket uppmärksamhet i medierna när hon utlovade ”heltäckande sjukförmåner” till illegala invandrare. Hur detta vallöfte skulle konkretiseras förblev emellertid oklart. Skulle dessa människor ges rätt till Medicaid? Sådana beslut fattas på delstatsnivå och inte i Vita huset. Gällde hennes förslag endast lagbrytare eller även utlänningar som vistas lagligt i USA? Skulle en svensk au pair eller turist kunna ansöka om Medicare eller Medicaid? Även detta förblev oklart, och Harris djärva löfte föll snart i glömska.

Joe Bidens aktuella planer för sjukvården är mindre ambitiösa. Främst rör det sig om en måttlig expansion av Medicaid och Medicare. Biden vill också rekrytera fler oförsäkrade amerikaner till det särskilda försäkringssystem som skapades under Obamas tid vid makten (i folkmun känt som *Obamacare*). Hittills har intresset dock varit svalt för detta nya initiativ. Några besparingar är det inte tal om, och Bidens sjukvårdspaket förväntas kosta omkring 750 miljarder dollar. I övrigt kommer allt att förbli som förut.

Vill amerikaner ens ha allmän sjukvård? Själv hyser jag tvivel. Av den offentliga debatten att döma vill de helst konsumera lika mycket eller mer sjukvård som nu, men till ett lägre pris. Detta låter sig dock inte göras. Allmän sjukvårdsreform är bara meningsfull – eller ens möjlig – om den involverar kraftiga besparingar och ransonering av specialistvård. Sådant prat vill dock ingen veta av.

Det är också värt att poängtera att alla amerikaner med nämnvärt inflytande över politiken själva är försäkrade privat. Om sjukvården vore en nattklubb så sitter de i vip-rummet, med botenlös champagne serverad av Dr. Smith. Om allmän sjukvård infördes skulle de behöva trängas vid baren tillsammans med alla andra förlorare. Detta är ett högst skrämmande scenario, även för de med egalitära böjelser.

I slutänden är det en fråga om solidaritet. I *Our Malady* hävdar Timothy Snyder att ett allmänt sjukvårdssystem för människor samman och får dem att bry sig mer om varandra. En vacker tanke, men jag misstänker att det förhåller sig tvärtom – allmän sjukvård uppstår för att folk redan är sammanfogade och bryr sig om varandra. Vårt svenska system utvecklades i en miljö präglad av stark, nationell sammanhållning. Dagens amerikaner, å andra sidan, tycks avsky varandra mer än någonsin. Att en allmän sjukvårdsreform skulle överbrygga djupa, kulturella splittringar låter långsökt.

Utsikterna för en stor sjukvårdsreform i USA är med andra ord dåliga, på såväl kort som lång sikt. För att återgå till min inledande liknelse så gör amerikaner nog bäst i att sluta fantisera om akvarier och istället hålla till godo med sin fisk-soppa. Visst, en fisk-soppa är kanske inte särskilt spännande, men har åtminstone vissa fördelar framför ett akvarium. Om inte annat så smakar den bättre. ✨

”

Demokrater menar att försäkringsbolagens premier är på tok för höga och håller på att ruinera medelklassen. Republikaner ser istället ett växande slukhål i den offentliga sektorn.

Giganterna från Delft

Idag är Johannes Vermeer geniförklarad,
medan Antonie van Leeuwenhoek är helt okänd.
För trehundra-femtio år sedan var det tvärtom.

**Av Anders
Alvestrand**

3

Anders Alvestrand är
professor emeritus vid
Karolinska institutet.

De föddes i oktober 1632 i staden Delft i Nederländernas republik och döptes med ett par dagars mellanrum i Nieuwe Kerk och växte upp i samma kvarter. Johannes Vermeer skildrade i små målningar det stilla vardagslivet i Delft och dog obemärkt efter ett kort liv i relativ fattigdom. Antonie van Leeuwenhoek var klädeshandlare och saknade vetenskaplig skolning när han som 45-åring med egentillverkade små mikroskop gjorde upptäckter som väckte sensation och fick vetenskapsmän från hela Europa, liksom den ryske tsaren Peter den store, att resa till Delft för att besöka honom. Vermeer återupptäcktes efter 200 år, och hans verk hör till juvelerna i världens förnämsta konstmuseer. Leeuwenhoek glömdes bort och

också bland den bildade allmänheten vet nästan ingen vem han var.

Leeuwenhoeks ursprungliga namn var Thonis Philipszoon men han skrev sig senare som Antonie van Leeuwenhoek. Hans födelseadress blev hans namn: "från hörnet av Lejongatan". Efter grundläggande skolgång var han under några år lärling i ett textilföretag i Amsterdam. Han flyttade tillbaka till Delft 1654, gifte sig och öppnade en egen textilhandel. Hustrun födde fem barn. Fyra av dessa dog som mycket unga, och själv dog hustrun 1666 ett par veckor efter den siste sonens födelse. Leeuwenhoek gifte om sig men blev tidigt änkling på nytt. Hans äldsta dotter överlevde och bodde hos sin far tills han dog som 91-åring, verksam till sin sista levnadsdag.

Vid sidan om textilhandeln hade Leeuwenhoek olika kommunala, till synes föga arbetskrävande uppdrag i Delft som gav honom en god

»

”

Det råder inget tvivel om att dessa mikroskopiskt små organismer var bakterier, och det var alltså den 24 april 1676 som Antonie van Leeuwenhoek lade grunden för en ny vetenskaplig disciplin: bakteriologin.

Johannes Vermeers Vy över Delft (1660–1661).

FOTO: GETTY IMAGES

”

Hans konst var länge så förbisedd att vissa konsthandlare satte andra mera kända målares signaturer på hans målningar för att på så sätt öka deras värde.

lön och pension. Han studerade också lantmätteri och svors 1669 in som lantmätare. Sammantaget en varierande blandning av sysslor för en textilhandlare på väg att bli ett av vetenskapshistoriens stora namn.

Engelsmannen Robert Hooke gav 1665 ut verket *Micrographia* där han i text och utsökt vackra illustrationer beskrev hur han med hjälp av ett mikroskop såg en värld som är lika vacker men ännu mer komplex än den man kan se med blotta ögat. Leeuwenhoek visste att textilhandlare sedan århundraden använt glaspärlor som förstöringslinser för att i detalj undersöka garner och vävar, och inspirerad av Hooke började han 1671 tillverka sina första egna mikroskop. När man ser dem blir man förvånad och undrar hur de kunde duga till någonting alls. De verkar snabbt hopkomna och består av två små platta mässingsbitar med en liten glaslin inklämd mellan små hål i mässingbitarna som nitats samman. Objektet fästs på en spetsig metallpinne som är fäst på baksidan av mikroskopet och kontrolleras av skruvar för att placera objektet rätt i förhållande till linsen. Vissa mikroskop som han konstruerade för att undersöka ett vätskeprov var utrustades med en liten klämma för att hålla en tunn kapillär (glasrör).

Leeuwenhoek tillverkade flera hundra mikroskop av i stort sett enahanda konstruktion. De bästa linserna kunde förstora linjärt upp till 500 gånger. Med ett av hans mikroskop, som finns bevarat i Utrecht, kan man urskilja mellanrummet mellan två punkter som ligger på ett avstånd av 0,00135 mm från varandra. Inget annat mikroskop tillverkat före 1800-talets början, alltså mer än ett sekel senare, har uppvisat samma prestanda.

Det första dokumenterade spåret av Leeuwenhoeks intresse för att använda mikroskop för att titta på annat än garn och trådar finner man i ett brev daterat 1673 som den holländske anatomen och läkaren Regnier de Graaf sände till Royal Society i London. I brevet nämner de Graaf ”en viss synnerligen uppfinningsrik man vid namn Leeuwenhoek” och att denne hade tillverkat några utmärkta mikroskop och gjort en del intressanta mikroskopiska observationer.

Royal Society hade grundats 1660 av en grupp naturfilosofer med syftet att befördra ”fysiko-

matematisk experimentellt kunnande”. Sällskapet blev tidigt ett internationellt forum för vetenskapligt utbyte. Rapporter från framstående vetenskapsmän från olika delar av Europa publicerades i *Philosophical Transactions*, och någon har sagt att Royal Society tidigt kom att fungera som 1600-talets internet. För Leeuwenhoek blev rekommendationsbrevet en inträdesbiljett till den lärda världen och kom att förändra hans liv.

ett eget brev till Royal Society berättade han 1674 att han av ren nyfikenhet med sitt mikroskop undersökt vatten från den lilla sjön Berkelse Meer, som ligger ett litet stycke utanför Delft, och att han bland slingrande strån av gröna alger såg en stor mängd ”små *animaculer*” (små djur) och att dessa ”rörde sig så snabbt och så omväxlande uppåt och nedåt och runt i kring så att det var underbart att se: och jag bedömde att dessa var mer än tusen gånger mindre än de minsta jag hittills sett på en ostkant” (med det menade han ett or). I en droppe vatten hade han upptäckt en värld med levande men för blotta ögat osynliga varelser. Hans rapport publicerades i *Philosophical Transactions* och han uppmanades att fortsätta sina studier.

I ett senare brev beskrev han fortsatta observationer som han gjort då han letade efter något helt annat. Han ville undersöka om den skarpa smaken hos peppar kunde bero på att mikroskopiskt små pepparpartiklar hade en spetsig form som retade tungan. För att mjuka upp pepparkorn lät han dem ligga i vatten. När han skulle undersöka pepparkornen beslöt han sig för att först undersöka vattnet med sitt mikroskop. Och han skrev: ”Jag undersökte pepparvattnet 24 april 1676 och upptäckte i det, till min stora förundran, ett otroligt antal små djur av olika slag” och han beskrev sedan organismer som var ”otroligt små, och så små i mina ögon, att jag bedömde att om 100 av dem låg i en följd efter varandra skulle de inte nå längden av ett grovt sandkorns diameter; och enligt denna uppskattning skulle tiohundra tusen av dem inte motsvara dimensionen av ett sådant grovt sandkorn.”

Det råder inget tvivel om att dessa mikroskopiskt små organismer var bakterier, och det var alltså den 24 april 1676 som Leeuwenhoek lade grunden för en ny vetenskaplig disciplin: bakteriologin. Observationerna väckte stor uppmärksamhet, men samtidigt blev de ifrågasatta. Royal Societys motto var *Nullus in verba*, vilket kan översättas som ”inte på någons ord”. Det var därför naturligt att man önskade att få de minst sagt oväntade observationerna bekräftade. Och det var när Hooke, med Royal Societys prestige bakom sig, bekräftat Leeuwenhoeks observationer som tidens ledande naturfilosofer riktigt accepterade att det fann en levande värld som inte kunde ses med blotta ögat.

Leeuwenhoek saknade vetenskaplig skolning och lärde sig aldrig något främmande språk och kommunicerade bara på holländska. Han kände sig hela livet mindervärdig i jämförelse med

Mikroskopet som slog vetenskapen med häpnad.

FOTO: ALAMY

Den lilla gatan i Delft (1658).

FOTO: PETER HORREE/ALAMY

tidens lärda naturfilosofer, men han invaldes som korresponderande medlem i Royal Society 1680, vilket fick hans självkänsla att öka och stimulera honom till fortsatt arbete med sina mikroskop.

Leeuwenhoek hade lagt märke till att det fanns en beläggning på hans tänder, trots att han skötte dem noggrant. I ett brev till Royal Society meddelade han att han i avskrap från sina egna och andra individers tänder upptäckt rikligt med "små djur" och han bifogade ett diagram med de olika typer av organismer han sett i skrapet från tänderna. Några var formade som tunna stavar av olika längd, och vi skulle nu betrakta dem som baciller. Andra var mindre och runda, antagligen den typ av bakterier som vi nu kallar kocker. Och han beräknade att det i hans mun fanns "fler levande varelser än det finns människor i Nederländerna".

För oss är det inte på något sätt kontroversiellt att det finns levande organismer som vi inte kan se med blotta ögat, men för Leeuwenhoek och hans samtida var det i högsta grad märkvärdigt, och ännu svårare var det att förstå att sådana organismer fanns och levde inne i den mänskliga kroppen.

Royal Societys sekreterare uppmuntrade Leeuwenhoek att studera olika kroppsvätskor. Han undersökte blod från sin tumme och han var den förste som insåg att de runda "kroppar" han iakttog var speciella för blodet och att det var de som gav blodet dess röda färg. Han uppskattade deras storlek i förhållande till sandkorn och beräknade en enstaka blodkropps diameter till $1/3\,000$ av en tum, alltså 8,5 mm (0,0085 mm) vilket är imponerande nära den med moderna instrument uppmätta storleken på 8,7 mm.

När han sedan undersökte sin egen sädesvätska såg han "ett väldigt stort antal levande *animaculer* med rundade kroppar som var trubbiga i ena änden och i den andra smalnade av, och försedda med en lång tunn svans, och de rörde sig framåt med ormlika rörelser i svansen". I det brev om sin upptäckt som han skrev till Royal Society beskrev han dem som så små att "en miljon av dem tillsammans inte skulle motsvara ett stort sandkorns storlek". Han hade upptäckt de celler vi nu kallar spermier.

”

Han ville undersöka om den skarpa smaken hos peppar kunde bero på att mikroskopiskt små pepparpartiklar hade en spetsig form som retade tungan.

»

”

Hon kunde knappast ana att hennes make då gjorde en upptäckt som skulle komma att förändra synen på hur liv uppkommer.

I brevet till Royal Society påpekade Leeuwenhoek noga att han inte producerat den sädesvätska han undersökt genom någon syndig självtilfredsställelse utan som ett naturligt resultat av det äktenskapliga samlivet. Det brukar heta att bakom varje framgångsrik man finns en förvånad hustru, och säkert blev Leeuwenhoeks hustru förvånad då hennes make rusade upp ur den äktenskapliga bädden och, som han själv beskrivit det, ”inom sex pulsslag” samlade en del av sin sädesvätska i tunna glaskapillärer som han skyndade att undersöka i mikroskop. Hon kunde knappast ana att hennes make då gjorde en upptäckt som skulle komma att förändra synen på hur liv uppkommer.

Rapporten publicerades inte förrän 1679, då upptäckten bekräftats från flera håll. Visserligen menade att de organismer han observerat kunde vara parasiter, men efter att ha konstaterat att spermier förekom i sädesvätska från alla djur han undersökte, såsom katter, fiskar och grodor och även flugor och loppor, förkastade Leeuwenhoek varje tanke på att spermier kunde vara någon typ av parasiter eller ha någon ting med sjukdom att göra.

Ett par årtionden före Leeuwenhoeks upptäckt hade tidens läkare och naturfilosofer ivrigt börjat diskutera människans fortplantning efter det att frågan under tusentals år betraktats som en olösbar gåta. Den engelske läkaren William Harvey hade 1651 fört fram sin hypotes ”*Ex Ovo Omni*” (allt kommer ur ett ägg) och den danske

anatomen Niels Stensen, och holländarna Jan Swammerdam och Renier de Graaf hade omkring 1670 bekräftat denna tes genom att visa de organ man tidigare uppfattat som kvinnliga ’testiklar’ producerar ägg precis som fåglarnas och andra äggläggande djurs ovarier (äggstockar). Upp-täckten av spermier förde nu in studierna av människans fortplantning på ett nytt spår.

Leeuwenhoek fortsatte sina mikroskopiska studier ända till slutet av sitt liv och rapporterade till Royal Society om sina iakttagelser. Under *Philosophical Transactions* mer än 350-årig historia är Leeuwenhoek den mest publicerade författaren. Man vet att de allra flesta av de hundratals illustrationer han genom åren skickade till Royal Society var ritade av professionella tecknare och det har spekulerats om Leeuwenhoek under sina första år som mikroskopist kan ha fått hjälp av Delfts store konstnär, Johannes Vermeer. För det finns inga belägg, men det finns många andra beröringspunkter mellan Leeuwenhoek och Vermeer och både konst- och vetenskapshistoriker har diskuterat om och hur väl de kan ha känt varandra.

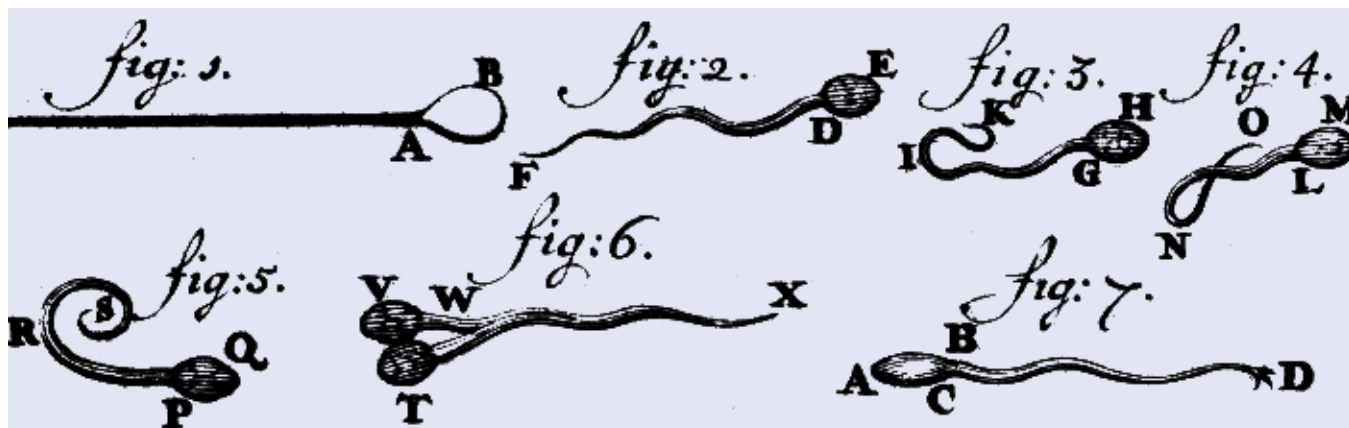
Johannes Vermeer levde hela livet i Delft. Som 21-åring blev han erkänd som målare av målargillet St. Luke. Han gifte sig med Catharine Bolnes som födde honom femton barn, av vilka fyra dog som mycket unga. Hans produktion var sparsam, högst två – tre målningar per år, och för att dryga ut inkomsterna handlade han också med konst. I övrigt är mycket lite känt om hans liv och han omnämns bara kortfattat i samtida skrifter. Hans konst var länge så förbisedd att vissa konsthandlare satte andra mera kända målares signaturer på hans målningar för att på så sätt öka deras värde. Det dröjde nästan 200 år innan han ”återupptäcktes”. Hans målning *Vy över Delft* som köptes till museet Mauritshuis i Haag 1820 var det första av hans verk som fick plats i en offentlig samling.

Den franske konstkritikern Théophile Thoré såg 1866 målningen och förstod att han sett något enastående och lade ner stor möda och mycket pengar på att söka efter information om Vermeers liv och verk. Förutom torra uppgifter i officiella dokument om födelse och död, äktenskap och barn fann han ingen annan information. Vi vet att han lämnade efter sig något fler än de trettiosex målningar man nu har kännedom om, men i övrigt fortfarande nästan ingenting om hans person eller sätt att arbeta. Det finns inga kända brev eller dagböcker eller minnesanteckningar eller ens någon skiss och inte ens några anekdoter. Ändå har Vermeer blivit mer än en målare. Han har på samma sätt som Rembrandt och van Gogh blivit en ikon för holländskt måleri och holländsk kultur.

Till skillnad från många av hans samtida var han inte intresserad av att avbilda myllrande interiörbilder med många människor och föremål. Han baserade istället sina kompositioner på en lugn, stämningsfull avbildning av en eller ibland två figurer som i ett rum med några av konstnären noggrant utvalda och detaljerat avbildade föremål och i ljuset från ett fönster utför någon syssla.

Antonie van Leeuwenhoek porträtterad av Jan Verkolje, ca 1680. FOTO: GETTY IMAGES

Spermieceller producerade och observerade av Antonie van Leeuwenhoek.

FOTO: ALAMY

Konsthistoriker är överens om att Vermeer för två av sina målningar, de som nu brukar gå under titlarna *Astronomen* och *Geografen* använt samma modell, och vissa menar att de avbildar Leeuwenhoek, eftersom mannen på målningarna liknar honom som han många år senare avbildades av Pierre Bourignon. På Vermeers båda målningar är inredningen delvis densamma och bara obetydliga detaljer skiljer avbildningen av fönstren. Bland rekvisitan på både *Geografen* och Bourignons porträtt av Leeuwenhoek är det ett föremål som har tagits som ett indicium att det verkligen är Leeuwenhoek som är avbildad på *Geografen*, nämligen en passare – en lantmätarens verktyg – och under sin signatur på *Geografen* har Vermeer angett året 1669, samma år som Leeuwenhoek svors in som lantmätare.

En annan beröringspunkt är att både Leeuwenhoek och Vermeer utnyttjade optiska linser: Leeuwenhoek för att ställa sin omättbara nyfikenhet och Vermeer för att bättre och mer naturtroget kunna avbilda det stila livet i Delft med hjälp av en camera obscura. Dagens konsthistoriker är helt övertygade om att Vermeer verkligen använde sig av en camera obscura, och frågan är då om Leeuwenhoek kan ha varit den som försett Vermeer med en slipad lins av så hög kvalitet att den inte förvrängde den projicerade bilden.

Man har också tyckt att åtminstone Vermeers far, som var sidenvävare, och Leeuwenhoek som handlade med textilier i den lilla staden Delft med bara 20 000 invånare borde ha varit bekanta. Men den enda tydligt dokumenterade beröringspunkten mellan Leeuwenhoek och Vermeer är att myndigheterna i Delft utsåg Leeuwenhoek till boutredningsman när Vermeer avlidit 1675, bara 43 år gammal, och efterlämnat hustru och elva barn och stora skulder. En bouppteckningsman har viss frihet att göra avvägningar som kan gynna de efterlevande, men Leeuwenhoek var noggrann och såg till att målningen *Målar-konsten* fördes upp bland dödsboets tillgångar. Han hade upptäckt den i Vermeers svärmors bostad och hon hävdade att den var en gåva från svärsonen. Kanske hindrade Leeuwenhoek de efterlevande att begå en bedräglig och straffbar

handling – svärmodern hade tidigare straffats för lotteribedrägeri. Men vissa Vermeerkännare har uppfattat hans ”noggrannhet”, som ett tecken på att Leeuwenhoek och Vermeer inte hade någon nära relation.

Mycket lite är alltså känt om Vermeers liv, men ändå tycker sig de många hundratusentals människor som läst Tracy Chevaliers historiska succéroman *Flicka med pärlörhänge* känna till en hel del om Vermeer: att han bodde med sin hustru och 11 barn i sin svärmors hus i Delft, att hans ekonomi var prekär, att han arbetade långsamt men mest levde på att handla med andras konst.

Ingen av Vermeers målningar finns kvar i Delft och inget av husen han bodde i finns kvar, men en replik av ett hus från 1600-talet har byggts och rymmer nu ett ”Vermeer Center”, som lockar besökare: att uppleva livet i Delft; att se reproduktioner av de ursprungliga målningarna i kronologisk ordning; att få en blick in i Johannes Vermeers liv; att uppleva hans arbetsmetoder och gå in i en av hans målningar; och att (sensationellt nog) hitta hans hemliga kärleksmeddelanden.

Av Leeuwenhoek finns däremot nästan inga spår i Delft där han levde och dog 91 år gammal, verksam till sin sista levnadsdag. På huset där han bodde finns en minnestavla. Han begravdes i Oude Kerk, stående i kyrktornets norra vägg, och där finns ett gravmonument. Det är allt.

Den engelske fysikern och skönlitteräre författaren C P Snow väckte på 1950-talet debatt om de ”Två kulturerna”: Naturvetare förmodades kunna en del om humaniora, men humanister förväntades inte kunna känna till någonting om naturvetenskapens grunder. Varför var det så? I våra dagar hör kännedom om konstens stora med rätta till den grundläggande allmänbildningen, men varför är vetenskapshistoriens giganter okända? Varför låter man inte Vermeer Center få ett ”Leeuwenhoek Center” till granne? Där skulle vid sidan om bakterier och spermier och annat smått också ett och annat virus få plats. Det var nämligen också i Delft som kemiingenjören och botanikern Martinus W Beijerinck år 1898 med epokgörande experiment identifierade en ny typ av smittämne, som kom att benämnas virus. ☼

”

Av Leeuwenhoek finns däremot nästan inga spår i Delft där han levde och dog 91 år gammal, verksam till sin sista levnadsdag.

Under kalla kriget stödde Sovjetunionen svenska vänsterextrema grupper och deras kontakter med internationella terrorister. Syftet, att splittra och försvaga demokratierna i väst, är detsamma när Ryssland idag stöder och manipulerar högerextremister.

Historien går igen

Av Magnus Ranstorp

”

KFML, KFML(r), FNL-rörelsen och olika Palestina-grupper och kommittéer var marinerade i marxist-leninistisk revolutionsromantik och såg sig som förtrupper till tredje världens massor för att försöka omkullkasta det politiska systemet.

I Försvarshögskolans senaste rapport ”Från Nordiska motståndsrörelsen till alternativhögern” (augusti 2020) understryker vi alltmer diffusa gränsdragningar mellan våldsbejakande och ickevåldsbejakande högerextremistiska miljöer, en ökad internationalisering av kontakter samt betydande påverkan av främmande makt. Här spelar Ryssland en nyckelroll. Högerextrema, antagonistiska aktörer används som ett effektivt verktyg för att söndra och splittra europeiska Natoländer genom att tillhandahålla högerextremister omfattande finansiering, logistik och använda dem för påverkansoperationer.

Men Rysslands sponsring av olika högerextrema grupper följer samma gamla hjulspår som när Sovjetunionen gav betydande stöd till marxist-leninistiska vänsterrörelser i Sverige på 1970/1980-talet och när man i praktiken fjärrstyrde nästan alla palestinska terrororganisationer i Mellanöstern. För att verkligen förstå terrorismens utveckling i Sverige för mer än femtio år sedan krävs förståelse för ett betydande sovjetiskt inflytande över i princip alla terroristgrupper.

TERRORISMEN I SVERIGE i början av 1970-talet får nog många att tänka på Kommando Holger Meins och västtyska ambassad-ockupationen 1975. Andra kanske minns Norbert Kröcher, en av grundarna till

2 juni-rörelsen i Tyskland, och hans grupp ”Kommando Siegfried Hausner” som planerade att kidnappa det socialdemokratiska statsrådet Anna-Greta Leijon. Men betydligt färre känner till rapporten att Säkerhetstjänstkommissionen, Säko, (Ju 1999:09) utredde hotet från vänsterextremister och säkerhetstjänsternas övervakning av kommunister och Palestina-rörelsen.

Fram träder en bild av kontakter mellan svenska vänsterorganisationer som KFML/SKP och KFML(r) och terroristorganisationerna Röda armé-fraktionen (RAF), nordirländska IRA och PFLP – Folkfronten för Palestinas befrielse. Även om det inte nämns omgärdas alla dessa terrororganisationer av direkt stöd från Sovjetunionen och östblocket i olika former som träning, logistik, finansiering och agent-inflytande.

KFML, KFML(r), FNL-rörelsen och olika Palestinagrupper och kommittéer var marinerade i marxist-leninistisk revolutionsromantik och såg sig som förtrupper till tredje världens massor för att försöka omkullkasta det politiska systemet. I denna *zeitgeist* blev Sverige en fristad för olika utländska terrororganisationer genom åren. Kontakterna främjades av en skytteltrafik av kontakter och delegationer mellan Sverige och Mellanöstern, främst Libanon och Jordanien. Framförallt skickade KFML(r) ner ideellt arbetande så kallade barfotaläkare och annan sjukvårds-

Gatans parlament. KFML(r) demonstrerar vid förstamaj 1976.

FOTO: TT

personal till palestinska flyktingläger i Libanon där PFLP också verkade. Under 1970- och 80-talen sökte ledarfigurer inom Röda armé-fraktionen samt olika palestinska terrororganisationer sin tillflykt till Sverige. Det blev en bas för planering och genomförande av terrormissioner.

MEN DEN SOM förväntar sig att Säko-rapporten skulle göra en grundlig genomsyn av Sveriges roll som för utländska terrororganisationer blir grundligt besviken. Framförallt kan det förklaras av det snäva uppdraget att ”granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden”. Något som specificerades som ”svenska politiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar” som utgjort hot mot rikets säkerhet. Säko bakbands. Man fick inte granska utländska medborgares verksamhet i Sverige eller redovisa mellanstatlig information som främmande makts påverkan. Därtill ingick inte forskarna i själva Säko utan skrev fristående rapporter som de själva var ansvariga för och där de kunde straffas om sekretessklassad information offentliggjordes. Delar av Säkös oberoende kan även ifrågasättas i och med att forskare knutna till kommissionen senare visade sig ha tidigare kopplingar till ett parti på yttersta vänsterkanten.

Säkös slutresultat blev i relation till rorkopplingar därför rejält magert på både

detaljer och substans. Marwan al-Fahoum, som var PFLP:s underrättelsechef och den danska terroristorganisationen Blekingegadeligans förbindelseofficer, nämns inte ens anonymiserat. al-Fahoums roll som planerings- och samordningsansvarig för Blekingegadeligans kidnappningsförsök av Tetra Pak-grundaren Ruben Rausings sonson Jörn, som 1985 studerade i Lund, utelämnas helt. Säkös snäva mandat innebar också att andra viktiga palestinska terrororganisationer verksamma i Sverige utelämnades: en PFLP-GC-cell i Uppsala och den palestinske terroristen Samir Muhammed Khadar, terrorgruppen Abu Nidals operativa befälhavare, som levde ett dubbelliv i Sverige.

I BENT BLÜDNIKOWS BOK *Bombterror i Köbenhavn* (2009) redogörs för en PFLP-GC-bas i Uppsala som leddes av palestinern Sadi Alwani. Hösten 1979 tog han med sig två unga svenska kvinnor för att genomgå militärutbildning i ett PFLP-läger. Året därpå skickades de till Israel för rekognoscering och fotografering av måltavlor som knesset och ett oljeraffinaderi. Planer utvecklades också på att kidnappa och senare mörda El Al-anställda efter utväxling av gisslan för palestinska fångar. Men planerna fullföljdes aldrig – istället greps Alwani och kvinnorna i Helsingborg på väg tillbaka från Danmark. De åtalades och dömdes till fängelse.

Baserad i Uppsala var ytterligare en

terrorkvartett, kopplade till Palestinian Popular Struggle Front (PPSF), som reste ner till Köpenhamn i juli 1985 och detonerade två hemmagjorda bomber: en vid flygbolaget Northwest Orients kontor och en vid synagogan. Under en längre tid var även en av gärningsmännen från Uppsala i skarpt fokus för terrorutredningen kring Lockerbieattentatet 1988.

1988 upptäckte Säkerhetspolisen en omfattande vapengömma utanför Arlanda som kunde kopplas till Samir Muhammed Khadar i samband med terrorattacken och sprängningen av kryssningsfartyget City of Poros i Grekland i juli samma år som dödade 9 och skadade 98 personer. Khadar hade 15 olika identiteter och var ansvarig för några av de blodigaste terrorattackerna som gruppen genomfört. Samtidigt var han gift med en svensk-finsk kvinna i Upplands Väsby och levde som Michel Rouphael som drev en import-exportfirma. Khadar misstänks ha omkommit i samband med City of Poros-attacken.

På samma sätt som det sovjetiska inflytandet över terrorgrupper på 1970- och 80-talen ännu är outforskat vilar en skugga över det ryska inflytandet över dagens högerextremistiska grupper. Sanningen om historien beror på vilken rysk matrosjka-docka man avtäckt.

Magnus Ranstorp är docent och forskningsledare vid Försvarshögskolan med terrorism som inriktning.

ARBETSFÖRME
SWEDISH PUBLIC EMPLO

TEMA

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

Arbetslösheten i vårt land är bland EU:s högsta, men frågan är ändå inte särskilt het. Kontrasten är stor mot hur det brukade vara. Varför ser det ut som det gör och vad säger förändringarna om Sverige?

DELINGEN

MENT SERVICE

FOTO: THOMAS KARLSSON/TT

Den nya massarbetslösheten

Under 90-talskrisen drabbade arbetslösheten brett. Idag domineras den av utrikesfödda och kortutbildade och behandlas som ett individproblem.

Av Torbjörn Hållö

Arbetslösheten har varit sjunkande den senaste tiden men tyvärr fortsätter antalet långtidsarbetslösa att öka. Tidigare kriser har lärt oss att de negativa effekterna på arbetsmarknaden ofta blir långvariga. Denna kris – 440 261 arbetslösa inskrivna på Arbetsförmedlingen i mars, den högsta marssiffran sedan år 1997 – följer samma mönster.

Över 180 000 personer har varit utan arbete i mer än ett år. När arbetslösheten stiger snabbt under en kris tenderar den att utvecklas i en riktning mot ökad långtidsarbetslöshet. Först därför att många som redan var arbetslösa före krisen hamnar längst bak i kön. Men även efter att arbetsmarknaden vänder upp, som nu sker, medför en längre tids arbetslöshet försämrade chanser att få ett nytt jobb. Arbetsgivare brukar först vilja välja sökande som har ett arbete eller som varit arbetslösa en kortare tid.

Trots att Sverige idag har den högsta arbetslösheten på över 20 år med en hög och växande långtidsarbetslöshet står jobben inte i centrum för den politiska debatten. Varför? Ett svar är att arbetslösheten blivit etnifierad och individualiserad.

Arbetslöshetskrisen på 1990-talet drabbade breda grupper. Krisen var inledningsvis en struktur- och kostnadskris för näringslivet som följdes av ett (för) hårt sparprogram för offentlig sektor. Detta inträffade samtidigt som penningpolitiken lades om där Riksbanken missbedömde inflationstrycket och därmed höll en för hög ränta. Resultatet var en massarbetslöshet som började i industrin och sedan rullade ut med full kraft i den kommunala välfärden.

Arbetslöshetskrisen på 2020-talet förklaras av andra faktorer. Idag domineras arbetslösheten av utrikes födda och kortutbildade. Redan före pandemin var över 350 000 personer arbetslösa. Pandemin har medfört att arbetslösheten har breddats och ätit sig in bland svenskfödda och gymnasieutbildade. Men fortfarande är 55 procent av de arbetslösa födda utomlands. Av de arbetslösa som är inskrivna på Arbetsförmedlingen saknar 150 000 personer en fullgjord gymnasieutbildning, varav hälften inte ens når upp till fullgjord grundskola.

Att arbetslösheten är så starkt kopplad till låg utbildningsnivå och dåliga språkkunskaper har gjort att den ofta behandlas som ett individuellt tillkortakommande, inte som ett samhällsproblem.

När pandemin slog till med full kraft i början av år 2020 fick detta dramatiska effekter på arbetsmarknaden. Arbetslösheten steg med omkring 100 000 personer. De företag och anställda som drabbats mer varaktigt under pandemin har främst varit kontaktnära yrken inom besöksnäring, persontransporter, kultur, hotell och restaurang. Många av de drabbade jobbade i branscher med lägre andel fasta anställningar, vilket har gjort att arbetsgivarna inte haft särskilt starka motiv att behålla sin personal via korttidsarbete.

Krisen har gett upphov till snabba och, sannolikt, permanenta strukturförändringar. Hemarbetet bidrar till att skapa nya digitala strukturer och medför rimligen att fler arbetar hemifrån även när krisen är över. Men de nya digitala strukturerna kommer också att underlätta för företag att flytta delar av sin tjänsteproduktion till länder med lägre lönekostnader. De kommande åren kommer vi att få se fler medelkvalificerade kontorsjobb, så som kundtjänst och IT-stöd, förläggas till länder med väsentligt lägre lönekostnader.

Många som blivit arbetslösa under pandemin har egenskaper som normalt gör att de står nära arbetsmarknaden – de är yngre, har gymnasieutbildning och arbetslivserfarenhet. Flertalet kommer att klara sig bra, under förutsättning att finans- och penningpolitiken fortsätter att understödja återhämtningen. Men den snabba strukturuomvandlingen kan försvåra för de arbetslösa återinträde. Flera av de värst drabbade branscherna under krisen kanske aldrig kommer tillbaka till tidigare nivåer.

Tyvärr är utsikterna än dystrare för dem som var arbetslösa redan före pandemin. Om Sverige inte utformar en väsentligt kraftfullare arbetsmarknadspolitik kommer arbetslösheten när »

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

Har strukturerna emot sig.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

vi är ute ur pandemin åter att parkera sig på över 6 procent, varav närmare hälften kommer att vara långtidsarbetslöshet.

Vad behöver då göras?

För det första måste det till en insikt om att ekonomiska läckage till omvärlden gör att många ekonomisk-politiska verktyg för att bekämpa arbetslösheten är trubbiga eller till och med helt verkningslösa. Ett sådant exempel är idén att skapa jobb åt kortutbildade med hjälp av subventionerade marknader för enkla jobb. Denna typ av subventioner riskerar istället att fungera som en pull-faktor för invandring. Det tydligaste exemplet är rutavdraget. I retoriken har det hävdats att rutavdraget är en effektiv modell för att få arbetslösa i arbete. Men hårda data visar att denna besvärjelse är fel. Istället har rutavdraget framförallt skapat jobb åt arbetskraftsinvandrare. Detta bidrar förvisso till att öka antalet arbetade timmar i ekonomi – men inte till att sänka arbetslösheten (åtminstone inte i Sverige).

För det andra måste Sverige ha en genomtänkt invandringspolitik. Ibland hävdas det att det finns länder som lyckas mycket bättre än Sverige med att integrera invandrare på arbetsmarknaden, och att det därmed skulle finnas ett elixir som magiskt skulle möjliggöra en omfattande invandring utan en medföljande arbetslöshet. Men det finns faktiskt inget som tyder på att Sverige över tid skulle lyckas sämre med arbetsmarknadsintegration än andra länder (därmed inte sagt att vi inte har något att lära av andra). På sikt klarar Sverige arbetsmarknadsintegrationen minst lika bra som Danmark, Norge och Nederländerna. Det som skiljer Sverige på integrationsområdet är inte resultateten, utan det faktum att vi har tagit emot många fler flyktinginvandrare, än jämförbara länder, i relation till vår befolkning.

För det tredje krävs reformer. Kampen mot arbetslösheten måste nyktert spegla arbetslöshetens sammansättning och arbetsmarknadens funktionssätt. Låt mig peka på några möjliga reformer.

Sverige bör dra igång en klok investeringspolitik som underlättar för företag och löntagare att utveckla de jobbmöjligheter som den påskyndade strukturomvandlingen ger. Ett centralt område är investeringar i snabbt bredband som ger förutsättningar för alla att utnyttja digitaliseringens möjligheter.

Det svenska näringslivets framgång är i hög grad knuten till den industriella ryggraden. Vårt land har goda möjligheter att fortsätta vara en högproduktiv industrination. Men det kräver en aktiv investeringspolitik där offentliga och privata investeringar samverkar. Vi behöver skala upp investeringar (och skala ner regelkrångel och långa handläggningstider) inom energiproduktion och energiöverföring för att göra det möjligt att producera alltifrån grönt stål till bilbatterier. Detta kommer att kräva betydande offentliga finanspolitiska åtaganden.

Men det behövs också investeringar i utbildning och aktiv arbetsmarknadspolitik. Allt från insatser för att höja statusen i yrkesinriktade gymnasieprogram, så att Sverige har rätt arbetskraft för framtiden, till att införa olika former av ekonomiska stöd för att uppmuntra människor att flytta till de orter där den gröna industrivågen nu rullar ut.

En investeringsdriven tillväxtpolitik av detta slag skapar jobb direkt. Men framförallt skulle den underlätta strukturomvandlingen, vilket sänker arbetslösheten, och understödja det finmaskiga nät av kringtjänster och arbetstillfällen, allt från

På rätt plats?

FOTO: JOHAN NILS/TT

lastbilschaufförer till marknadsförare, som växer och frodas runt omkring Sveriges industriella ryggrad.

Sverige är en avancerad ekonomi. Det ställs, på nästan alla arbetsplatser, höga krav att anställda ska vara allmänbildade, ha digital kompetens, prata flytande svenska och begriplig engelska. Det finns ett starkt samband mellan arbetsmarknadsanpassning och goda grundläggande färdigheter i basämnena.

Arbetsförmedlingen är fel plats för personer utan fullgjord grundskola.

I dag saknar en av tre inskrivna på Arbetsförmedlingen gymnasieutbildning. Hela 80 000 arbetslösa når inte ens upp till fullgjord grundskola. Det är en illusion att tro att Arbetsförmedlingen, eller någon annan aktör, varaktigt ska få en betydande andel av dessa kortutbildade i ett arbete som ger verklig självförsörjning.

Arbetsförmedlingen är fel plats för personer utan fullgjord grundskola. De bör istället få skräddarsydda utbildningsprogram med återkommande inslag av arbetspraktik. Programmen kommer i flera fall att behöva pågå under många år. Först när personerna uppnår grundläggande kunskaper bör Arbetsförmedlingen träda in och medverka till att understödja en permanent arbetsmarknadsanpassning som ger ekonomisk självförsörjning.

Under de kommande åren behöver välfärden nyanställa närmare 500 000 människor för att ersätta pensionsavgångar och ta sig an de ökade behov som växer fram på grund av den åldrande befolkningen. Om Sverige ska ha en offentligt finansierad välfärd behöver resurser tillföras som möjliggör utbyggnaden.

Sköts detta klokt finns en betydande del av lösningen på arbetslösheten här. Men det kräver en respekt för att jobb i välfärden fordrar utbildning och goda kunskaper i svenska språket. Välfärden ska inte betraktas som en plats för att dumpa arbetslösa med svaga kunskaper och färdigheter. Vad som behövs framöver är inte beredskapsjobb eller tillfälliga påhugg utan riktiga jobb där det ställs krav på dem som anställs men där det också erbjuds välfinansierade utbildningsvägar så att de arbetslösa kan ta dessa jobb.

Sverige har massarbetslöshet. Den går att pressa tillbaka.

Torbjörn Hållö är LO-ekonom och arbetar med lönebildning, arbetsmarknadsfrågor och konjunkturbedömningar.

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

Rut biter inte på arbetslösheten.

FOTO: HUSSEIN EL-ALAWI/TT

Tro inte att det är kört

Långtidsarbetslösa är inte dömda till permanent utanförskap. Norrbotten och Västerbotten visar att utvecklingen kan vändas.

Av Susanne Spector

Den svenska arbetslösheten är en av de högsta i EU, men att bara jämföra arbetslöshet mellan länder är vanskligt. Under det senaste decenniet har arbetskraftsdeltagandet (andelen av befolkningen som antingen arbetar eller aktivt söker efter arbete) ökat stadigt. Med andra ord har andelen som står utanför arbetsmarknaden minskat och en större andel av dem som saknar arbete söker aktivt efter jobb idag.

Svensk ungdomsarbetslöshet är även den högre än i andra EU-länder. Vad beror det på? En förklaring är väsentliga skillnader mellan ländernas utbildningssystem. I exempelvis Danmark får studenter studiemedel under hela året, vilket innebär att färre studenter söker sommarjobb och därmed inte räknas som arbetslösa under vårterminen. Samtidigt ligger Sverige bland de länder som har högst arbetslöshet inom EU även om unga inte räknas in, det vill säga för gruppen 25–74 år.

En bättre förklaring till den höga arbetslösheten är istället att vi har en betydligt bredare grupp som idag deltar på arbetsmarknaden, antingen genom att arbeta eller aktivt söka efter jobb. Ett exempel är att antalet förtidspensionerade har fallit från över en halv miljon 2005 till drygt hälften 2020.

Utbudsreformerna som genomfördes av Alliansregeringen framförallt under åren 2006–2010 tycks fortfarande höja arbetskraftsdeltagandet. Antalet ”dolt arbetslösa”, ett begrepp som först introducerades i en SNS-rapport från 2006 av professorerna Lars Ljungqvist och Thomas J Sargent, har fallit kontinuerligt sedan 2005 och fortsatte ned även under förra året trots att arbetslösheten steg.

Socialdemokraternas mål om lägst arbetslöshet i EU till år 2020 kritiserades när det lanserades, inte minst av undertecknad. En oro var att de skulle gå tillbaka till att sänka arbetslösheten genom att ”gömma undan” arbetslösa i olika program eller förtidspension, något som skedde efter 90-talskrisen. Glädjande nog har det inte hänt, tvärtom har arbetskraftsdeltagandet fortsatt att öka. Nedgången i dold arbetslöshet motsvarar nästan precis det stigande arbetskraftsdeltagandet de senaste åren. Men det betyder också att det inte är helt lätt att jämföra

svenska arbetslöshetstal över tid. Under perioden mellan 2011 och 2014 låg arbetslösheten nära 8 procent trots att det skapades 190 000 jobb under dessa år. Med konstant arbetskraftsdeltagande skulle det ha motsvarat en arbetslöshetsnedgång på 1,5 procentenhet.

Sysselsättningsgraden, det vill säga andelen av befolkningen som jobbar, ses därför ofta som ett bättre mått för att bedöma hur arbetsmarknaden fungerar. I USA var arbetslösheten rekordlåg före pandemin, men sysselsättningsgraden hade en bra bit kvar till nivåerna 2007. För Sverige gällde det omvända förhållandet. Sysselsättningsgraden passerade förkrisnivå år 2017 men arbetslösheten kom aldrig ner ens till 2007 års nivå.

Sverige hade också EU:s högsta sysselsättningsgrad mellan 2013 och 2018. I vissa åldersgrupper ligger vi kvar i topp, men vi har tappat förstaplatsen för huvudgruppen 15–74 år. Andelen som saknar jobb är alltså låg i Sverige jämfört med andra EU-länder, även om arbetslösheten är hög. Det kan låta kontraintuitivt, men inte alla som saknar jobb räknas som arbetslösa. Bara de som vill jobba, som aktivt söker efter arbete och som kan börja jobba i närtid räknas in i arbetslöshetstalet. Andra grupper står utanför arbetsmarknaden, till exempel studenter, hemmapföräldrar och förtidspensionerade. En förklaring till den höga svenska sysselsättningsgraden är att fler kvinnor deltar, liksom fler äldre.

Samtidigt är arbetslöshet ett viktigt mått för att bedöma tillståndet i ekonomin. Om arbetslösheten är hög finns det lediga resurser som inte kommer till användning, ett resursslöseri för både individen och samhället.

I den nationalekonomiska litteraturen delar man upp arbetslöshet i friktionsarbetslöshet och strukturell arbetslöshet. Friktionsarbetslöshet beror på att det tar tid för arbetsökande och arbetsgivare att hitta varandra. Strukturell arbetslöshet däremot beror på att jobben och de arbetssökande inte passar ihop.

Idag har vi en större strukturell arbetslöshet. Det är den troliga förklaringen till att både arbetslösheten och långtidsarbetslösheten har ökat, snarare än kvarvarande effekter efter >>

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

FOTO: LARS PEHRSSON/TT

finansskrisen. Sysselsättningstillväxten var otroligt stark under 10-talet, men ändå inte tillräcklig för att alla som kom ut på arbetsmarknaden skulle få jobb. Nästan 600 000 jobb tillkom mellan 2010 och 2019.

Alliansregeringen satte helt enkelt för stor tilltro till utbudsreformer. Generellt följer antalet jobb antalet individer i arbetskraften, men om det finns strukturella hinder, som till exempel höga ingångslöner, stiger den strukturella arbetslösheten när fler personer med svagare förankring söker efter men inte får jobb i lika stor utsträckning. De stora skillnaderna i arbetslöshet mellan olika grupper talar för att så är fallet.

Jämför vi arbetslösheten inom EU för olika grupper är det tydligt att Sverige avviker med en mycket hög arbetslöshet för utrikes födda. För inrikes födda mellan 25 och 54 år har Sverige däremot ett av de lägsta arbetslöshetstalen. I den åldersgruppen är arbetslösheten bland utrikes födda nästan sex gånger så hög som för inrikes födda.

En viktig fråga just nu är hur arbetsmarknaden kommer att se ut efter pandemin. Redan förra sommaren fanns det tydliga tecken på att arbetsmarknaden vände till det bättre, vilket den också gjorde. Återhämtningen har kommit långt och jobb skapas i snabb takt. Många tillfälliga arbeten som försvunnit inom besöksnäringen kommer tillbaka när ekonomin öppnar upp. Antalet korttidsarbetslösa hos Arbetsförmedlingen var tillbaka på förkrisnivåer i mars, vilket gör att andra kommer längre fram i kön.

Nästan 100 000 personer har varit inskrivna på Arbetsförmedlingen som jobbsökande i över två år. Samtidigt är andelen långtidsarbetslösa i SCB:s arbetskraftsundersökningar betydligt lägre. Sverige har EU:s lägsta andel långtidsarbetslösa enligt Eurostat. En förklaring finns i mätmetoden. Många arbetslösa går mellan korta jobb och arbetslöshet, men det är också många som rör sig in i och ut ur arbetskraften på grund av att de vid mättidpunkten inte kan eller vill börja på ett jobb de närmaste veckorna. Det kan bero på sjukdom eller familjesituation. En del av dessa kvarstår sannolikt som sökande hos Arbetsförmedlingen.

Oavsett mätmetod är det tydligt att vissa personer har svårt att få en fast förankring på svensk arbetsmarknad. Samtidigt är det viktigt att göra upp med bilden av långtidsarbetslöshet som ett

permanent tillstånd. Den som har varit arbetslös i mer än ett år är inte dömd till utanförskap. Att arbetslösheten har stigit under pandemin är naturligt och betyder inte nödvändigtvis att den kommer att bita sig fast. Även långtidsarbetslöshet är konjunkturberoende, och då särskilt den mellan sex och tolv månader.

Det finns forskning som visar att arbetsgivare har större överseende med arbetslöshetsperioder i kristider. Med fiktiva jobbansökningar hittade svenska forskare inget stöd för att arbetsgivare väljer bort någon som hade tidigare arbetslöshetsperioder i sitt cv så länge som han eller hon hade ett arbete vid söktillfället. En stark uppstuds kan således "sudda ut" krisens påverkan för många som idag är arbetslösa.

Grupper med hög arbetslöshet får alltså inte betraktas som "omatchbara". Det finns få saker som är så effektiva som hög efterfrågan och en stark ekonomisk utveckling. Den utveckling som Västerbotten och Norrbotten på senare år genomgått inspirerar. Efter finansskrisen var arbetslösheten i de båda länen hög. Idag har de landets lägsta arbetslöshet. När det är brist på personal anställer företag även "dem som inte har ett perfekt cv". Arbetskraftsbristen var påtaglig redan i mitten av 10-talet. Den gröna trenden har gett ytterligare draghjälp.

"Oavsett mätmetod är det tydligt att vissa personer har svårt att få en fast förankring på svensk arbetsmarknad."

Regionen har perfekta förutsättningar i en värld som präglas av klimatmål och fossilfri omställning. Northvolt, H2 Green Steel, Facebook och LKAB gör alla stora investeringar, men även många andra mindre investeringar i

regionen leder till nyanställningar. Framgången beror mycket på de geografiska förutsättningarna, men även investeringar som gjorts under tidigare decennier i stabil och grön elförsörjning är centrala. Dessutom har lokala politiker underlättat och banat väg för etableringar med egna investeringar och smidiga tillståndprocesser. Från ett arbetsmarknadsperspektiv är krav att söka jobb i hela landet också viktigt. Allt fler flyttar till regionen och idag betonar även arbetsmarknadsminister Nordmark att det är "läge att flytta norrut" för att få jobb.

Vettig ekonomisk politik är således klok arbetsmarknadspolitik. Det är inte nödvändigtvis dagens jobb som ska fyllas imorgon. Nödvändiga investeringar i infrastruktur, energi och elnät bör således prioriteras högre än kickstart till hushåll som redan sparar mycket under pandemin.

Arbetslöshetsfrågan är också nära förknippad med integrationsfrågan. Kanske är det därför den flyttat ut från politikens mittpunkt. En viktig åtgärd handlar om att riva hinder som förlänger tiden till ett första jobb. Utbildning är central på lång sikt, men på kort sikt är det realistiskt att utbilda bort arbetslösheten. Forskningen är tydlig med att utbildning är bra, men bara om vi väljer den själva. Att påtvinga arbetslösa utbildning ger däremot ofta negativa resultat.

Men även med de bästa reformerna kommer Sverige sannolikt att fortsätta ha en förhållandevis hög arbetslöshet så länge som en hög andel av dem som saknar jobb också aktivt söker efter arbete. Det är i grunden positivt att många vill arbeta. Problemet är de stora skillnaderna i arbetslöshet och sysselsättning mellan olika grupper.

Susanne Spector är fil dr i nationalekonomi och chefsanalytiker på Nordea.

Ljuset från norr: Northvolts fabrik i Skellefteå. FOTO: PONTUS ORRE/TT

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

Facebooks datacenter i Luleå.

FOTO: DAVID LEVENE/TT

Finansministern med vårbudgeten.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

Dimridåer

Finansministerns förklaringar till arbetslösheten är missvisande. Utanförskapet syns inte i statistiken.

Av Johan Eklund

Ar 2014 förkunnade Stefan Löfven att Sverige skulle ha Europas lägsta arbetslöshet. Då låg den svenska arbetslösheten under EU-snittet. Idag, sju år senare, har Sverige Europas femte *högsta* arbetslöshet (EU27). Faktum är att under de senaste tre till fyra åren har svensk arbetslöshet snabbt försämrats i relativa termer och har, trots en högkonjunktur, stigit över snittet i Europa. Inom EU har idag endast Grekland, Spanien, Litauen och Italien högre arbetslöshet än Sverige. Det går alltså inte att avfärda de höga svenska arbetslöshetssiffrorna med hänvisning till konjunkturläget eller på den ekonomiska nedgång som pandemin orsakat. När finansministern presenterade vårbudgeten den 15 april förklarade hon att den höga arbetslösheten beror på att Sverige har en hög sysselsättning och ett högt arbetskraftsdeltagande. Detta är inte lögn, men gravt missvisande.

Arbetslösheten bland 15–74-åringar ligger idag på cirka 9,7 procent, vilket kan jämföras med till exempel Tyskland som har en arbetslöshet på 4,6 procent. Jämförelsen visar att Sverige har en internationellt sett relativt hög arbetslöshet. Arbetslöshet är

alltid problematiskt, men siffrorna är inte direkt alarmerande. Ser vi till sysselsättningsstatistiken – en annan nyckelindikator över tillståndet på den svenska arbetsmarknaden – är idag knappt 5 miljoner människor i sysselsättning av en befolkning på cirka 10 miljoner. Det innebär lite förenklat att varje individ som är sysselsatt, utöver sig själv, även måste försörja ytterligare en person. Ekonomer talar i detta sammanhang om försörjningsbörda. För varje människa som kommer i självförsörjning – utöver det positiva det medför för denna individ – minskas försörjningsbördan och gör att mer resurser blir över till välfärdens kärnområden. Den officiella arbetsmarknadsstatistiken ger dessutom en alltför optimistisk bild av arbetsmarknadsläget och tillståndet i den svenska ekonomin. Om de som arbetar, och därmed är i sysselsättning, inte har tillräckliga inkomster för att försörja sig själva är den faktiska försörjningsbördan högre än vad som tycks vid en första anblick.

Låt oss börja med att konstatera att arbetslöshets- och sysselsättningsstatistik länge varit föremål för kontrovers och politiska målsättningar. Till detta kommer problem med att beräkna de olika siffrorna liksom vad som ska ingå i olika kategorier av statistiken.

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

Hur ska till exempel en student klassas som studerar vidare vid universitetet för att det inte går att hitta ett jobb? Eller är en anställning som baserar sig på en statlig subvention ett "riktigt jobb"?

Samtidigt som arbetslösheten kanske inte upplevs som alarmerande av finansministern och arbetskraftsdeltagandet är relativt högt finns det mycket som talar för att Sverige har ett betydande ekonomiskt utanförskap och att detta inte fullt ut fångas av den officiella arbetsmarknadsstatistiken. Idag är 790 000 individer i arbetsför ålder (20–64 år), så kallade "helårsekvivalenter", försörjda på bidrag och sociala ersättningar i olika former. Till detta ska läggas en betydande grupp av subventionerade anställningar, något som inte kan ses som "riktiga jobb".

För lekmän blir den officiella arbetsmarknadsstatistiken snabbt något av en djungel av olika definitioner. Det centrala problemet ur mitt perspektiv är att varken sysselsättnings- eller arbetslöshetsstatistiken ger en rättvisande bild av hur ekonomiskt aktiv en individ är. För många lär det komma som en överraskning att den som enligt statistiken är sysselsatt och har ett arbete långt ifrån säkert faktiskt kan försörja sig själv.

Sysselsättningsmättet har historiskt baserats på huruvida en individ arbetat minst en timme under november månad – det kan räcka med inkomster på några hundralappar för att anses vara sysselsatt. Arbetslöshet definieras i sin tur som individer som saknar sysselsättning men som aktivt söker arbete och kan påbörja detta inom två veckor. Dessa mått har sina fördelar, inte minst som konjunkturindikatorer, och är användbara vid internationella jämförelser. Däremot är de dåliga för att förstå den svenska arbetsmarknaden och dess strukturella problem!

Arbetslösheten bland inrikes födda ligger på 5 procent, medan motsvarande siffra för utrikes födda ligger närmare 19 procent. Ser vi till utbildningsnivåer dras arbetsmarknaden isär ytterligare. Bland högutbildade inrikes födda är endast 3 procent arbetslösa, vilket kan jämföras med 40 procents arbetslöshet bland lågutbildade utrikes födda. Kunskaps- och färdighetsnivåer är med andra ord centrala för arbetsmarknadsutfallen. Sysselsättningsklyftorna mellan inrikes- och utrikesfödda är bland de största i Europa: Arbetslösheten bland utrikes födda är knappt fyra gånger så hög jämfört med inrikes födda.

Bakom siffrorna döljer sig en dåligt fungerande arbetsmarknad med såväl brist på högkompetent arbetskraft, där arbetsgivare har svårt att rekrytera den personal de behöver, som stora grupper som saknar de basala kunskaper och färdigheter som krävs för att etablera sig på arbetsmarknaden. För att förstå hur det kan vara möjligt med hög arbetslöshet samtidigt som arbetsgivare har svårt med kompetensförsörjningen kan det hjälpa att tänka på arbetsmarknaden som en "marknad för kompetens". Arbetskraftens heterogenitet i fråga om kunskaps- och färdighetsnivåer – det ekonomer kallar humankapital – förklarar i hög utsträckning dessa mönster.

Denna typ av arbetsmarknadsstatistik är viktig inte minst då den påverkar politikens utformning. Statsminister Löfven är inte den första politiker som gjort utfästelser om sysselsättnings- eller arbetslöshetsmål. Motsvarande arbetsmarknadspolitiska målsättningar har i stort sett varje regering i modern tid haft. Men om det finns en uppriktig önskan att lösa arbetsmarknadens problem tarvas en rättvisande bild av det faktiska läget.

Sysselsättnings- och arbetslöshetsstatistiken ger heller inga indikationer på om en individ kan klara att försörja sig på egen hand.

Våren 2020 formulerade Entreprenörskapsforum ett självförsörjningsmått och genomförde en analys som bland annat visar att en majoritet av utrikes födda i åldrarna 20–64 år under perioden 1990–2016 inte når upp till självförsörjning. Självförsörjningsgraden definierades som fyra prisbasbelopp, vilket idag motsvarar en årlig bruttointkomst på 186 000 kronor eller cirka 12 500 kronor netto (efter genomsnittlig inkomstskatt) per månad. Detta är en medvetet lågt satt gräns för självförsörjning som ligger i paritet med de bidragsnivåer en individ kan uppbära, men under de kollektivavtalade lägstalönerna. Det är också en "ur-hand-i-mun"-självförsörjningsgrad som får ses som en absolut lägsta tröskel. Eventuellt bör en högre tröskel övervägas. Då skulle ännu färre definieras som självförsörjande.

Under 2016, vilket i det underliggande materialet var senast tillgängliga statistik, låg sysselsättningsgraden för inrikes födda och för individer med ursprung i våra nordiska grannländer på hela 89 procent samtidigt som självförsörjningsgraden var cirka 73 procent. Bland utrikes födda saknade drygt 600 000 självförsörjning – det vill säga en majoritet av utrikes födda i arbetsför ålder.

Självförsörjningsmättet ger även en dystrare bild av hur väl den ekonomiska integrationen fungerar. Lågt självförsörjningsgrad återfinns bland individer med ursprung i Mellanöstern och Afrika med 36 respektive 38 procent. Det innebär att nästan två tredjedelar i dessa grupper saknar självförsörjning! Situationen ser dessutom ut att successivt försämrats. Nyligen uppdaterade siffror från Riksdagens utredningstjänst visar att 2019 hade gruppen icke-självförsörjande utrikes födda ökat till drygt 675 000! För att sätta detta i perspektiv: det motsvarar befolkningen i mellan sex och sju medelstora svenska städer.

Jämför vi sysselsättning med självförsörjning får vi med andra ord en helt annan och betydligt dystrare bild av hur den ekonomiska integrationen fungerar. Tidsutdräkten till att nå självförsörjning är också lång. Undersökningen från Entreprenörskapsforum visar att under perioden 1990–2016 tog det i genomsnitt 4–5 år för hälften av utrikes födda att uppnå sysselsättning, motsvarande siffra för självförsörjning var 12–13 år. I de områden som polisen definierar som "utsatta" är situationen ännu sämre. Det finns områden och grupper av utrikes födda – i arbetsför ålder – där en majoritet inte är självförsörjande ens efter 20 år i landet.

Det finns ett trängande behov av att komplettera den officiella bilden med andra mått på hur väl arbetsmarknaden fungerar. Min enkla slutsats är att Sverige behöver mäta graden av självförsörjning, redovisa detta fortlöpande på ett transparent sätt samt göra självförsörjning till en målsättning för den ekonomiska politiken. Utan självförsörjning riskerar den svenska välfärdsmodellen att undermineras, mer än vad som redan skett.

Att vi i skrivande stund med stor sannolikhet redan har passerat 700 000 utrikes födda i arbetsför ålder (20–64 år) som inte förmår försörja sig själva är dramatiskt och måste ses som inte bara ett integrationspolitiskt utan även ett ekonomisk-politiskt haveri. Att ställa sig frågor om hur hållbart detta är och huruvida det sliter isär samhället och välfärdsstaten känns angeläget. Finansministerns förklaringar till den höga arbetslösheten skapar politiska dimridåer. Vi behöver veta hur många som är självförsörjande på riktigt och vid varje tidpunkt.

Johan Eklund är professor i nationalekonomi och vd i Entreprenörskapsforum.

Systemfel

Arbetslösheten hänger nära samman med bristande integration. Subventioner och stöd löser inte problemen.

Av Josefin Utas

Arbetslöshetsfrågan, eller snarare jobbfrågan, är bland de största och svåraste, eftersom den beror på så många faktorer och på vad som görs på andra politikområden. Samhället förändras också ständigt. Man måste hela tiden sikta mot ett rörligt mål.

Att jobbfrågan är komplicerad har inte hindrat politiker från förenklningar. I varje statsbudget brukar regeringar presentera nya förslag, som sägs kunna påverka arbetslösheten. Många olika sorters subventionerade anställningar och bidrag med kreativa namn har lanserats; instegsjobb, nystartsjobb, anställningsstöd, yrkes-

introduktion och lönebidrag för att nämna några. Diverse specialregler, undantag från krav och sänkningar av arbetsgivaravgiften testas. I vårbudgeten för i år aviserade regeringen 448 miljoner kronor för att arbetslösa ska få stöd genom matchningstjänster, extratjänster och introduktionsjobb.

Åtgärderna brukar ha blygsamma långsiktiga resultat, vilket gör dem till ett slags avlatsbrev snarare än lösningar. De hyfsar statistiken och löser försörjningen för individerna under tiden, men det finns alltid en andra sida av myntet. Exempelvis tränger subventionerade jobb undan riktiga jobb och enskilda kan lock-

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

as att ta genvägar istället för att ta itu med egna brister som otillräcklig utbildning.

Samma fenomen återkommer i olika sammanhang. Det finns en naiv förhoppning om att kunna lösa problem med välvilja, subventioner och olika stödsystem. En stat kan emellertid inte bära fram människor som vore de bräckligt porslin. Synsättet att staten roll är att ”ge” människor ett jobb är ohållbart på sikt.

Aven om en större skillnad mellan bidrag och lön inte kommer att påverka alla, behövs den av moraliska skäl. Skattebetalare kan acceptera att människor inte klarar av att försörja sig själva för att de är sjuka, funktionshindrade eller har drabbats av olycka på ett eller annat sätt och därmed behöver bidrag för att klara sig. Det är betydligt svårare att acceptera att försörja människor som faktiskt skulle kunna göra det själva. Om de som arbetar blir färre och måste försörja allt fler, skapas en grogrund för agg och konflikter.

Staten lägger årligen cirka 60 miljarder på olika näringspolitiska insatser i förhoppning att det ger företagande, jobb och tillväxt i hela landet. Stora påtryckningar sker hela tiden mot politiker från olika aktörer, branschorganisationer, handelskammare med flera. Alla vill ha mer till just det som de sysslar med. Det är lätt för politiker att falla till föga och betala – det mesta som föreslås låter ju bra. Men nyttan av satsningarna är tämligen oklar. De uppföljningar som gjorts av exempelvis Riksrevisionen har inte varit övertygande om att de gör vidare nytta.

Bidrag till olika sorters projekt och verksamheter skapar förvisso sysselsättning för dem som administrerar dem, men frågan är hur mycket det gynnar samhället på sikt. Bidragen har blivit till en möjlighet till försörjning för bidragstreprenörer som lärt sig navigera i gytret och att skriva bra ansökningar som slår an rätt strängar. När sökande anpassar vad de gör utifrån de bidrag de skulle kunna få, gör de inte heller nödvändigtvis det som skapar mest värde.

Drivkraften hos ansvariga politiker att göra uppföljningar är också svag, av förklarliga skäl. Framkommer det att satsningarna varit olönsamma, behöver de stå till svars och hitta på nya projekt. Bekvämare är att så långt som möjligt hålla uppe en fasad om att det ändå gör lite skillnad. Så kan man resonera i ett land där resurserna flödar – på grund av den höga skattenivån.

Något som kommer att påverka, och redan har påverkat, Sverige på ett genomgripande sätt, är den demografiska förändringen. Sedan 2000-talets början har befolkningen ökat med 1,5 miljoner invånare. Ökningen beror främst på invandring från länder vars kultur och utbildningsnivå skiljer sig mycket från Sverige.

I slutet av 2019 var en av fem utrikes födda i Sverige, drygt två miljoner personer. I denna grupp finns en stor del av de arbetslösa, vilket inte är konstigt eftersom det tar tid att komma in i ett nytt samhälle. 2019 var cirka hälften av invandrarna i arbetsför ålder inte självförsörjande.

En nyckel till integration, som i sin tur kan leda till jobb, är att behärska språket. Alla gemensamma system bör därför byggas så att incitament finns för invandrare att öka sina språkkunskaper. Tyvärr har de politiska partierna inte slutit upp bakom den ambi-

Utsatt näringsliv i Husby.

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

tionen. Argumenten emot handlar om undantagen, att de svaga inte kan lära sig. Att anpassa regler och system efter undantag och lägsta nivån, är ännu ett återkommande kardinalfel i politiken. De måste förstås istället anpassas efter den stora massan och avspeglar principer som gynnar hela samhället.

Människorna med utländsk bakgrund är också ojämnt spridda över landet. Starkt segregerade områden och stadsdelar har byggts upp där invandrarna är många fler, andelsmässigt. Att invandrade inte möter svenskar och lär känna det svenska samhället, kulturen och språket, är ett stort problem.

Men segregationen har också en mer direkt påverkan på näringsliv och arbetsmarknad. I så kallade utsatta områden är en omfattande brottslighet ett hinder mot näringsidkande. Det handlar om hot och våld mot anställda, men också om att brotten och att skydda sig mot dem, kostar pengar. Problemen finns även i resten av samhället. Svenskt Näringsliv uppskattade i en rapport hösten 2020 att företag i Sverige förlorar 100 miljarder kronor per år till följd av brottsligheten.

Segregation är oerhört svår att bryta när den väl uppstått. Med en fortsatt nivå på invandringen som under de senaste 20 åren riskerar utvecklingen att fortsätta. Frågan om återvandring av flyktingar är något som också kommer att behöva diskuteras framöver. Det behöver finnas en skillnad på dem som kommer hit för att söka skydd eller arbeta.

Det går inte att tro att invandringen till Sverige kan vara stor, eller variera mycket från år till år, och att det samtidigt går att upprätthålla ett stabilt samhälle. Den inre säkerheten i landet, hållbara välfärdssystem och en fungerande arbetsmarknad, ja alla samhällsområden påverkas av en växande segregation och bristande integration.

Politiken borde kliva ett steg tillbaka och höja blicken. Hellre skapa förutsättningar för arbete, genom att se till att de grundläggande gemensamma systemen fungerar, än att göra fler ingripanden.

Josefin Utas är skribent och slöseriombudsman hos Skattebetalarna.

Underbara dagar bakom sig.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

Framstegspartiet blickar bakåt

Socialdemokraterna sitter fast i gamla tankebanor. Politikens demokratiska maktposition har förändrats men partiet har inte anpassat sig till globaliseringen och det nya näringslivets villkor.

Av Lotta Gröning

Socialdemokratin har haft en nyckelroll i arbetsmarknadspolitiken. Där var nog Olof Palme den siste entusiasten med sin löntagarstrategi, sina löften om arbete åt alla och åtskilliga möten med arbetslösa. Tekniken och samarbetet med näringslivet hade varit ett medel för förändring och utveckling. Partiet hade historiskt anpassat sig

till den tekniska utvecklingen som sedan har fått styra politiken. Socialdemokraterna anammade industrialiseringen och näringslivets organisation till fullo, både vad gäller politiska beslut och i välfärdssamhällets organisatoriska uppbyggnad.

Det handlade förstås om jobben och kravet på full sysselsättning. Fabrikerna införde löpandebandsprincipen och sjukhu-

VART TOG JOBBEN VÄGEN?

sen organiserades efter kroppsdelar där varje kugge var utbytbar. Staten gynnade näringslivet och i gengäld fick statskassan stora skatteinkomster som användes för att utveckla välfärdsstaten. Samhällsstrukturen gynnade stora kollektiv, fackföreningsrörelsen med sina nära band till Socialdemokratiska partiet och vissa yrkesgrupper hade gräddfiler. Metallarna ledde löneligan, statligt anställda 40-talister och politikerklassen gynnades särskilt genom individuella förmåner.

En av dess tidiga deviser löd: "Gör din plikt, kräv din rätt!" Det var ett samhällskontrakt som upprättades under partiets tidiga år. Arbetare skulle organisera sig, tjäna sitt bröd och sin frihet. Uppmaningen blev en drivkraft för arbetarrörelsens del i industrisamhället och folkhemsbygget. Att arbetslösheten länge förblev låg i Sverige berodde också på att den ekonomiska politikens främsta uppgift var full sysselsättning. Med Keynes teorier om att den låga arbetslösheten var viktigare än låg inflation användes åtgärder för att hålla den nere. Bland annat Assar Lindbeck konstaterade att den serie av devalveringar som Sverige gjorde under 1970- och 80-talet hjälpte till att upprätthålla den fulla sysselsättningen. Ingemar Ståhl, en av partiets välfärdsekonomer, drog slutsatsen att ett av världens högsta skattetryck ställde individers inkomster till de stora kollektivens förfogande. De fungerade så länge som ekonomin tillät och gräddfilerna hölls konstanta.

Men många av välfärdsstatens ekonomer som hade varit i socialdemokratin tjänst övergav partiet under 1970- och 80-talen. De hade länge sett hur samhällsekonomin försvagades genom ogenomtänkta politiska beslut. Det handlade om svårigheten med statlig planering och den fortsatta utvecklingen av den offentliga sektorn som ökade skattetrycket. Socialdemokratin ekonomer ville ha mer individuell valfrihet och mer marknadsekonomi.

90-talskrisen innebar ett brutalt uppvaknande, där många heliga kor fick slaktas. Men drömmen om folkhemmet levde vidare inom socialdemokratin och med den industrialismens struktur på välfärdsstaten. Detta trots att näringslivet genomgick stora förändringar, hierarkiska organisationer ersattes med platta, många mellanchefer och anställda inom administrationen förlorade sina arbeten. Globaliseringen och marknadsekonomin slog igenom och samhället förändrades.

Lösningen för socialdemokratin blev EU. Sverige sökte medlemskap för att minska arbetslösheten, Ingvar Carlsson var tydlig med det.

I slutdebatten inför folkomröstningen 1994 höll han hårt i rapporten "Sverige, Europa och Jobben" Nu tar vi kampen mot arbetslösheten, konstaterade Ingvar Carlsson.

– Ett medlemskap i EU är min chans att bekämpa arbetslösheten i hela Europa, min chans att få ner arbetslösheten i Sverige.

90-talskrisen klingade av, arbetslösheten sjönk och Göran Perssons regering hade just inga problem alls med arbetslösheten. Inför valet 2006 kom Arbetsmarknadsstyrelsen med besked om att arbetslösheten var den lägsta sedan valåret 2002. Göran Persson gjorde precis som Ingvar Carlsson: satte sin lit till EU:s gemensamma krafter mot arbetslöshet och hyste stora förhoppningar på Lissabonfördraget. Men den låga arbetslösheten räckte inte för

att socialdemokratin skulle vinna valet och Göran Persson avgick.

Socialdemokratin hade och fick problem med den nya verkligheten. Framtidspartiet hade fastnat i gårdagen! I början av 2000-talet med tjänstesektorns utveckling lyckades inte socialdemokratin anpassa sig till de nya förutsättningarna och se möjligheter för nya jobb. De gamla strukturerna låg fast liksom gamla lösningar och de fastnade i låglönediskussioner. Det utvecklades en lappa och laga-politik som byggde på uttjänta lösningar och förbrukade idéer. Framförallt blev målet för partiet tydligt, att behålla sin makt.

I det nya näringslivets tid är den politiska oförmågan än mer tydlig när det gäller att lösa problem, att hantera kriser och inte minst den ökande förtroendeklyftan till väljarna. Politikens demokratiska maktposition har försvagats, vilket påverkar de politiska besluten.

Bara var fjärde IT-företag med fler än fem anställda hade kollektivavtal 2015 enligt arbetsgivarorganisationen Almega. Under coronapandemin har fler IT-företag tecknat avtal men många står fortfarande utanför, Spotify är ett exempel. Jonas Dreyfert på Sveriges Ingenjörer säger att många uppfattar kollektivavtal som osexigt och LO-aktigt, eftersom kollektivavtalet ger en känsla av löpande band och att ledningen inte kan styra företagen som de vill. Men huvudskälet är ändå att IT-företagen är beroende av individuella lösningar.

Mycket tyder på att entreprenörerna i den nya ekonomin ges sämre förutsättningar än den traditionella svenska industrin. Det ser vi bland annat genom de statliga stöd som regeringen tagit fram för allt mindre smållarna av coronapandemin. Storföretagen har fått miljoner, medan de små medelstora företagen haft det betydligt svårare att få några statliga stödpengar.

Professor Bo Dahlbom, som varit rådgivare åt regeringen och suttit i Digitaliseringskommissionen, pekar på politikens

tröghet som det största hotet mot Sverige. En förklaring till den tröga statsapparaten och därmed de långsamma politiska besluten bottenar också i centraliseringen av den politiska organisationen. I en intervju 2017 säger Dahlbom: "De gamla ideologierna, liberalismen, konservatismen, socialismen, hjälpte oss att begripa och förhålla oss till modernisering och industrialisering. Frågan är hur väl de hjälper oss att möta en accelererande globalisering?"

Det går trögt för Sverige 2021, på område efter område halkar vi efter när det gäller digitalisering. Sverige tappar stort gentemot andra OECD-länder; industriföretag halkar efter och många företag har inte tillräcklig kompetens på området; Riksrevisionen varnar för offentliga sektorns gamla IT-system; skolan tappar mark gentemot andra länder, inte minst Asien. Coronapandemin blev en chock för lärare och politiker när undervisningen behövde ske digitalt. Fortfarande har inte alla kommuner bredbandsuppkoppling och än mindre IT-kompetens.

Regeringen har nyligen presenterat vårbudgeten. Vi satsar på jobb, jobb, jobb, förkunnade Magdalena Andersson! Det är mål som socialdemokratin fortfarande hänger fast vid. Men förutsättningarna för att uppnå målet inte längre är desamma.

Lotta Gröning är fil dr i historia och adjungerad lektor i statskunskap vid Linköpings universitet.

Mötena med mästaren

Johann Peter Eckermanns *Samtal med Goethe* är ett värdefullt mänskligt dokument, även om bilden av diktaren är alltför idealiserad.

Av Conny Svensson

Söndagen den 15 juni 1828 tillbringade Johann Wolfgang von Goethe i trädgården till sitt hus i Weimar. Vädret var vackert, och den gamle diktarfursten var vid gott lynne. Han börjar med att följa den framväxande morgonrodnaden och samtalar sedan med vinrankorna som meddelar honom goda tankar och framför underbara budskap. Han skriver också dikter "som alls inte är dåliga" och han skulle gärna, om det förunnades honom, fortsätta livet i detta lyckliga tillstånd.

Den som återger skaldens beskrivning av en minnesvärd sommardag är Johann Peter Eckermann (1792–1854) i boken *Gespräche mit Goethe* (i svensk översättning 1925 av Algot Ruhe, *Samtal med Goethe*). Eckermann var en ung ämbetsman av enkelt ursprung och med litterära ambitioner. I juni 1823 fotvandrade han till Weimar för att uppvakta den beundrade Goethe. Besöket avlöpte väl; Eckermann blev under Goethes sista nio levnadsår dennes litterära assistent och i testamentet förordnad att efter skaldens död svara för redigeringen av de samlade verken. Han förde anteckningar över deras samtal, vilka sedan låg till grund för den bok i två delar som gavs ut 1834, två år efter Goethes död. Kompletterande material ingår i en tredje del 1848. Insel Verlag utgav 1981 en komplett upplaga med de tre delarnas text

samt utförliga kommentarer, som bygger på modern forskning. Omfånget är imponerande: 951 sidor. Långa repliker återges i direkt anföring, men dessa kan omöjligt vara helt autentiska. Kronologin stämmer inte alltid, datum ändras ibland och kortare epistlar förs samman till större helheter.

Eckermann frångår sig dokumentära ambitioner och i förordet omtalar han verket som "min bok" om Goethe. Anteckningarna kom-

mer oregelbundet, både i tät följd och med tidsmässiga luckor. Dialogerna försiggår på växlande platser. De samtalande kan vara på tu man hand i Goethes arbetsrum eller umgås i anslutning till tebjudningar eller middagar. De kan befinna sig i trädgården eller promenera i bostadens omgivningar eller åka med häst och vagn. En vanlig anteckning kan börja lakoniskt "till bords med Goethe".

Goethes hem i Weimar var uppenbarligen en plats där man kunde göra karriär. Eckermann träffade där stadens mäktiga som kom på regelbundna besök. Med hovet stod Goethe i intim kontakt, och Eckermann tycks ha förstått att göra ett angenämt intryck på de rätta, inflytelserika personerna. Annars förefaller han konturlöst undflyende, han förblir hela tiden Goethes komplement som lojal sekreterare och utfrågare. Goethe förhöll sig något patriarkal gentemot sin medhjälpare som ofta tilltalas "kära barn", trots att denne var i trettioårsåldern då samarbetet inleddes.

Goethe var medveten om Eckermanns bokprojekt och hade inga invändningar, snarare såg han väl här en möjlighet att på ålderns höst resa ett monument över sig själv. Här kom Eckermann i rätta ögonblicket när Goethe behövde hjälp med att fullborda sitt livsverk. Källvärdet är begränsat, men boken är ändå av största intresse som mänskligt dokument. Eckermann

har ingen anledning att fabulera när han återger exempelvis Goethes åsikter och värderingar i litterära och andra ämnen. Man kan dock konstatera att tendensen är idealiserande och gränslöst beundrande, Eckermann framhäver också

"Enligt Goethe var det förkastligt att propagera för politiska idéer i skönlitterära verk. Ideologier hör inte hemma i den seriösa litteraturen."

det lugnt harmoniska hos diktaren.

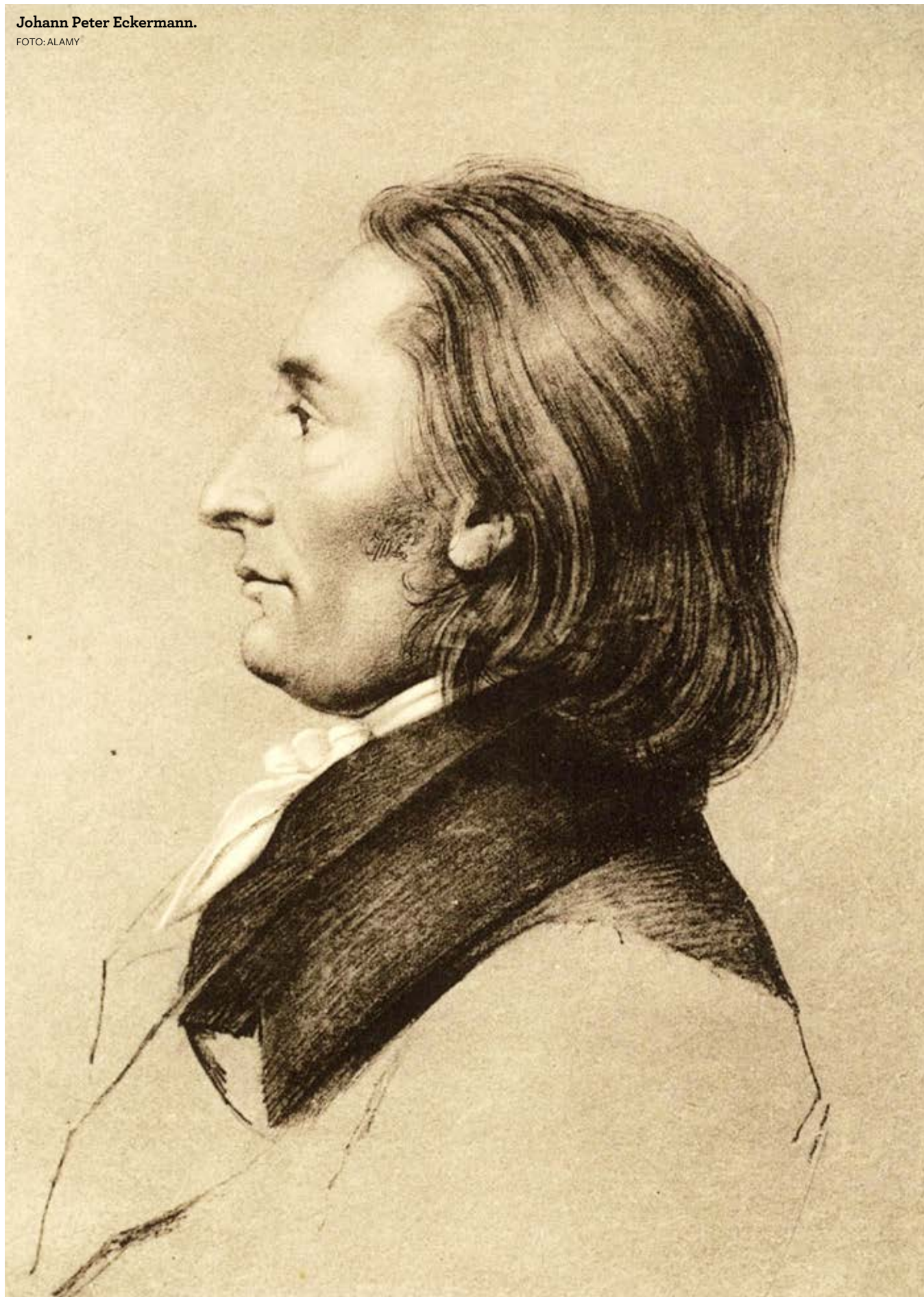
Denna bild av den åldrade Goethe förblev länge bestämmande men har i hög grad reviderats av forskningen. Skalden framstår hos Eckermann som en sällskaplig och jovialisk värd när

Conny Svensson är professor emeritus i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *De läste Dante. Från Boccaccio till Tage Danielsson* (2020).

Johann Peter Eckermann.

FOTO: ALAMY

>>

han trancherar fågel och serverar vin, men dagböcker och brev vittnar om irritation över att den påtvingna samvaron med lokala honoratiösa och att tillresande beundrare tog så mycken tid från diktandet. I februari 1824 kommenterar Goethe med genomsökande ironi sin roll i Weimars societet: "Det offentliga livet har lärt mig hur andra tänker, men de vet inte hur jag tänker." Sådana negativa aspekter tonas dock ner av Eckermann.

Ett återkommande ämne är dikten, både den egna och andras. Goethe låter ibland som en modern litteraturteoretiker när han uttalar sig om vitterhet. Sålunda avvisar han den än idag vanliga och oreflekterade uppfattningen att fiktiva personer eller platser i litteraturen ofta är skapade efter verkliga modeller. Författaren anses då inte behöva använda sin fantasi. Som exempel på en meningslös fråga som förstör dikten nämner Goethe ur sin egen produktion: "I vilken stad vid Rhen utspelas Hermann och Dorothea?"

Också i fråga om komparativ textanalys markerar Goethe stark skepsis. Där kan han låta som en nykritiker från mitten av 1900-talet. Skalder läser varandra och utbyter tankar, därför är det omöjligt att avgöra vad som härstammar från den ene eller andre.

Inte i alla avseenden gör dock Goethes litterära resonemang lika modernt intryck. Enligt hans idealistiska litteratursyn blir folket moraliskt förädlad av att studera de stora diktarna. Goethe beskriver gärna litteraturen i metaforer som anknyter till strålände solsken och ljus, i motsats till romantikens natt och mörker som en var främmande för den åldrade klassicisten. I diktens ljus blir personerna mer glansfulla än i den historiska verkligheten. Goethes *Egmont* hade i sinnevärlden dussinet barn, men sådana mindre heroiska aspekter dröjer inte dramat vid.

Enligt Goethe var det förkastligt att propagera för politiska idéer i skönlitterära verk. Ideologier hör inte hemma i den seriösa litteraturen. Diktare utan talang finner ersättning i sitt parti, hatet får då ersätta genialiteten.

Goethe menar sig vara en fredlig natur och kan därför inte skriva patriotiska krigsdikter. Han är indignerad över världens stora som skickar ut oskyldiga människor i krig för att plundra, bränna och mörda andra lika oskyldiga människor. Till råga på allt lovprisar man sedan Gud för detta och sjunger "Te Deum".

Den intervjuade formulerar gärna sina litterära värderingar i bitska eller lustiga aforismer. Det heter exempelvis att har man inget att säga kan man ändå rimma och skriva vers. Elitisten Goethe hade inget till övers för det ytliga och populära; den som saknar stor talang kan inte gå egna vägar och får hålla sig till den rådande smaken. Ett råd till unga skalder är att skriva mindre och tänka mer.

Goethe har arbetat hela livet, och största lyckan har det poetiska skapandet berett honom. Under sina sista år har han varit upptagen av andra delen av *Faust*. För sin omgivning framförde han gärna valda stycken ur det pågående arbetet. Utan det praktiska biståndet från Eckermann hade Goethe troligen inte kunnat fullborda det storverket.

I samtalen kommer också skalden in på tidigare skapelser i sin produktion. Att bara skriva om elände och lidanden betecknar han som "lasarettspoesi". Förälskelse däremot erbjuder gott stoff. I synnerhet i samband med kurortsvistelser, tillägger han skämtsam. Han säger att tre ting är onda i dikten: att texten låter som ett anförande i parlamentet, att kärleken saknas, att poeten bara skriver om sina egna känslor.

Ibland möter man i mindre seriösa sammanhang den absurda uppfattningen att den unge Werthers självmord skulle ha gett upphov till en formlig epidemi. Goethe menar att endast "dumbommar" tror på dylika stolligheter.

Den åldrade Goethe räknades, enligt då rådande kanon, till världslitteraturens tre största, jämte Homeros och William Shakespeare. Ibland förekom också Cervantes i sammanhanget.

De tre författare som oftast nämns hos Eckermann är Shakespeare, Friedrich von Schiller och Lord Byron. Schiller var nära vän och diktarbroder. Det är påfallande att Goethe gärna resonerar kring litteratur från andra språkområden än det tyska; han hade ju lanserat begreppet *Weltliteratur* ("världslitteratur"). Han frågar sig också om inte tyskarna är bättre skickade än engelsmän att uppskatta Shakespeare och Byron.

För Goethe var självklart Shakespeare den största bland diktare – ett både jordiskt och gudomligt geni. *Hamlet* ses som en ren skänk från ovan, av den store dramatikern förmedlad till människorna. All vår beundran räcker inte till; Shakespeares oändliga och outtömliga skapelser kan inte beskrivas i ord. Goethe skriver drastiskt att Shakespeare ger oss gyllene äpplen i silverskål, men vi läsare kan bara bidra med kokta potatisar. Samtidigt uppfattar Goethe de sceniska mästerverken som historiska produkter. Publikerna är föränderliga. Vi kan inte tillåta oss vad Shakespeare tillät sig. Den sexuella frispråkigheten uppfattades nog understundom som stötande av Goethe och andra. Man avvisade tanken att spela dramerna som på Shakespeares tid.

Goethes höga värdering av Byron är tidstypisk men blev knappast bestående. Byron omtalas som 1800-talets största diktare. Bitvis når han upp till Shakespeares nivå, vilket är det högsta

beröm som Goethe kan tänka sig. Han uppskattar att Byron djärvt förhåller sig fri gentemot kyrkliga dogmer. Han är också estetiskt vidsynt och bryr sig inte om futila litteraturgräl om dramas tre enheter eller klassicism och romantik. Byron är med Goethes ord varken klassicist eller romantiker, han står över sådana motsättningar och är närvarande som själva dagen. I sitt författarskap bygger han mer på inspiration än reflexion. Byron är stor när han diktar, men ett barn när han tänker. Goethes moraliserande kritik gör dock ett något egendomligt intryck på den moderne läsaren. Byron klandras för att skriva för mycket om synd och liderlighet. Politiskt kan den engelske skalden vara alltför utmanande, menar Goethe.

Det finns enligt Goethe tre skilda sätt att betrakta och värdera Byron: som människa, som engelsman och som stor talang. De bästa egenskaperna kommer fram hos människan. De sämsta egenskaperna visar sig hos engelsmannen/adelsmannen. Talangen, slutligen, är omätlig.

Walter Scott var en annan av Goethes favoritförfattare. Denna höga värdering var vanlig under 1800-talet, men nuförtiden är väl engelsmannen mer eller mindre bortglömd (förutom som upphovsman till *Ivanhoe*). Våren 1831 uppger Goethe att han ämnar läsa Scotts romaner, den ena efter den andra. Högsta beröm får *Waverley*, bland det bästa som någonsin skrivits. Goethe beundrar Scott som både diktare och historiker. De båda diktarna träffades dock aldrig men utväxlade ett par artighetsbrev, som Eckermann återger. En lustig notis berättar om hur man läser Scott i familjen Goethe, och att damerna då meddelar vad de tycker om de fiktiva personerna. Det är ett kvinnligt och felaktigt sätt att läsa, fastslår far i huset myndigt. Det viktiga är inte bokens hjälte utan boken som litterär skapelse.

Det är emellertid inte alla stora författare som väcker Goethes värtalighet. Dante nämns bara två gånger i samtalen. Nog anar man viss reserverande distans i det fåordiga berömmet. Eckermann upplyser om att Goethe äger en byst av Dante och att han talar, kanske pliktskyldigt, om florentinaren med stor vördnad.

Goethe var mycket konstantresserad. Han ägde stora samlingar, både original och reproduktioner i praktverk. Ett vanligt kvällsnöje i familjen var att begrunda konstverken, och man fick aldrig

"För Goethe var självklart Shakespeare den största bland diktare – ett både jordiskt och gudomligt geni."

avundas den som gjort något bra. En stor favorit bland målarna var Rafael som Goethe gärna ägnade sig åt. Hans motivering var att endast det bästa är gott nog. En stor konstupplevelse var den franske skulptören Pierre Jean David d'Angers besök en söndag i mars 1830. Han medförde som gåva 57 gjutna porträtt och reliefer av kända personer. Skulptören hade också med sig en samling fransk litteratur i vackra band. Goethe var mycket nöjd och tackade den frikostige gästen i översvallande ordalag.

I likhet med August Strindberg hyste Goethe en olycklig kärlek till naturvetenskaperna. Utan att vinna gehör hos expertisen presenterade han sina rön inom botaniken och mineralogin. Under sena år var han främst upptagen av sin färglära. Själv var Goethe övertygad om att han på det området gjort stora upptäckter som eftervärlden måste erkänna. Han menade att de etablerade forskarna var fördomsfulla och därför inte insett att han hade rätt och att Newton var ohjälpligt föråldrad.

Eckermann fick i uppdrag att framställa ett kompendium över färgläran, men under arbetet upptäckte han ett räknepel eller förbiseende. Han visade detta för Goethe, som blev mycket upprörd och vägrade erkänna sitt misstag. Eckermann menade att färgläran för Goethe var likt ett älskat barn som inte fick klandras. Upprörd beskylld han sin medarbetare för att vara en kättare som alla andra. Detta är det enda exemplet jag har kunnat finna på att Eckermann ifrågasatt sin mästare. Händelsen blev lärorik för syndaren på det viset att han aldrig mer kritiserade färgläran. Tvisten blev kortvarig och mynnade ut i försoning.

Goethe var chef för teatern i Weimar och den som bestämde repertoaren. Hans egna pjäser framfördes förstas. Klassikerna spelades ofta; Goethe nämner Sofokles, Shakespeare, Molière och Schiller. Särskilt lovordas Molières *Misanthropen*, ett ständigt omläst favorittycke. Goethe skrev i likhet med Strindberg en "katekes" för skådespelare, och han verkade för att höja denna yrkesgrupps status. Goethe umgicks gärna med dem, men framhåller att han av princip inte ger sig in på erotiskt umgänge med aktriserna. När teatern brunnit engagerade han sig i arbetet att bygga upp en ny och större lokal.

Eckermann redovisar inte bara samtal i litterära ämnen. Goethe har åsikter om det mesta, både stort och smått. Han miss-tänktes för att vara religiöst vantrogen, och det är sant att skalden inte trodde på en personlig gud eller ett evigt liv. Han fann det meningslöst att spekulera över vad som händer efter döden, bättre att sträva dagligen i den jordiska existensen.

Goethes föreställning om de yttersta tingen är varken konstant eller entydig. Han tycks pröva olika förhållningssätt beroende på sinnesstämning. Han tänker sig existensen av ett högre väsen som han också kallar Gud, och som vill människorna väl. Religionen kommer inte av Gud utan är en skapelse av människan, heter det. Kristus tycks Goethe uppfatta som det högsta i kristendomen. Slutliga svar finns inte. Något oförståeligt blir alltid kvar, och det kan inte förklaras utan bara upplevas i dunkel aning. Goethes credo tycks mig kortfattat formulerat i en uppteckning från den 4 januari 1824: "Jag trodde på Gud och naturen och det godas seger över det onda."

Det ideala samhället föreställde sig Goethe som statiskt, där var och en vet sin plats. Det kan onekligen tyckas märkligt med tanke på Goethes egen makalösa karriär. Denna uppfattning bottenar nog i rädsla för politisk extremism. Franska revolutionen såg han som uttryck för korruption och primitivt hämndbegär. Samtidigt lägger han också stor skuld på den överklass som i arrogant oförstånd har provocerat fram katastrofen. En gränslös opposition blir platt, menar Goethe. Rabulismen bör alltså vara mått-

Goethe.

FOTO: ALAMY

full och försiktig. Som exempel på goda förnyare som på rätta sättet angripit det föråldrade nämns Kristus och hans första anhängare samt Luther. Något överraskande var den föga krigiske Goethe en av Napoleons beundrare. Här var det handlingsmänniskan som dyrkades.

Den Goethe som så ivrigt läste världslitteraturen var ingen tysk patriot. Enhetlighet i mått och vikt är förvisso en god sak, liksom passfrihet och samarbete över gränserna i vetenskapliga och tekniska frågor. Annars tycker Goethe att de tyska delstaterna borde få utveckla lokal variation som är att föredra framför centralisering. Han ville inte som senare tiders nationalist se delstaterna införlivade i ett *Grossdeutschland*.

Med folkpsykologiska generaliseringar hävdar han att tyska författare filosoferar för mycket. Ju mer filosofi, desto sämre skriver de. Engelsmännen är praktiskt inriktade, vilket är avsett som beröm. Franska författare vill vända sig till publik och läsare för att påverka och övertyga. Också detta befinnes vara lovvärt.

I vad som kan kallas ett stycke komparativ pedagogik jämför Goethe på lustigt vis tysk och engelsk barnuppfostran. Tysk polis påstås ha för vana att förbjuda barn att leka. De kommer därför inte ut i friska luften och blir magra och bleka, fallna för tom spekulering utan glädje i det sinnliga. Goethe önskar för tyska barn mer handling och mindre filosofi, mindre teori och mer praktik efter engelskt mönster. Skolans uppgift

borde vara att uppföstra människor, inte producera lärda filosofer. I ett samtal 6 juni 1831 ser Goethe tillbaka på sitt livsverk. Andra delen av *Faust* har just fullbordats, den gamle diktarfursten är nöjd och allt synes fullbordat. Det finns inte anledning att skriva mer, "es ist jetzt im Grunde ganz einerlei ob und was ich noch etwa tue". ("Det är nu i grunden helt likgiltigt om och vad jag ytterligare gör.")

Eckermann tar avsked av Goethe dagen efter dennes död. Kroppen ligger på rygg insvept i ett lakan, det ser ut som han sover. Runt bädden har man enligt tidens sed placerat stora isstycken för att fördröja förruttnelsen. Eckermann lägger sin hand på Goethes bröst och låter sina tårar rinna fritt. Överallt djup stillhet, "es war überall eine tiefe Stille". Ett lika gripande som värdigt farväl. ✧

"Den åldrade Goethe räknades, enligt då rådande kanon, till världslitteraturens tre största, jämte Homeros och William Shakespeare."

HISTORIA

Strid om rättspsykiatrin

För 40 år sedan utsattes Ronald Reagan för ett mordförsök. Efter rättegången följde en hätsk debatt om rättspsykiatrin, skriver **Erik W Larsson**.

DEN 30 MARS 1981, en vårdag för 40 år sedan, skakades hela USA av nyheten om att president Ronald Reagan blivit skjuten utanför ett hotell i Washington DC. Förövaren – en ung man vid namn John Hinckley jr – greps genast av polis. Reagan fördes i ilfart till Walter Reed-sjukhuset, där ett par unga kirurger med nöd och näppe lyckades rädda hans liv.

Ronald Reagan repade sig inom kort, men av de tre andra män som befann sig i skottlinjen fick två – pressekreteraren James Brady och polisen Thomas Delaney – neurologiska men för livet. Det amerikanska folket reagerade med ursinne på John Hinckleys våldsamma död. Året därpå kom ännu ett nytt chockbesked. Skytten hade förklarats oskyldig – på grund av "galenskap".

Alla var överens om att John Hinckley var rätt gärningsman. Hinckleys advokater hävdade dock att han var psykotisk, och således inte kunde hållas ansvarig för sitt handlande. John Hinckleys personliga bakgrund blev därmed fokus för rättegången och kartlades i detalj av FBI:s utredare.

Hinckley växte upp i en rik familj i Texas och hade av allt att döma en normal barndom. Det var först i slutet av tonåren som saker och ting började gå snett. Hinckley misslyckades med sina collegestudier och begav sig till Hollywood för att bli låtskrivare. Det var där han upptäckte Martin Scorseses film *Taxi Driver*, han såg den på bio femton gånger. I *Taxi Driver* spelar Robert De Niro en mentalt rubbad taxi-chaufför som räddar en ung prostituerad – spelad av Jodie Foster – från gatan. John Hinckley identifierade sig starkt med De Niros rollfigur och blev våldsamt kär i den unga filmstjärnan Foster.

Under flera år drev Hinckley planlöst runt i USA. En psykiater diagnosticerade honom som deprimerad, men även som "bortskämd", och räddade hans föräldrar att sluta förse sin son med mat, husrum och fickpengar. Hinckley fortsatte emellertid att förfalla, han ägnade sin tid åt att skriva låttexter, handla skjutvapen och skicka kärleksbrev till Jodie Foster. I sitt sista brev skrev Hinckley att han med sitt "historiska dåd" hoppades vinna Fosters kärlek och respekt. Några timmar senare föll skotten mot Ronald Reagan.

Rättegången mot John Hinckley blev ett

stort mediespektakel, och dominerades nästan helt av psykiatriska expertvittnen. Försvarets experter hävdade bestämt att Hinckley led av psykos, vilket åklagarens experter lika bestämt förnekade. Försvarsidan uppfattade John Hinckleys artistiska och romantiska ambitioner som grandiosa vanföreställningar. Hinckleys starka identifikation med Robert De Niros taxi-chaufför innebar att han tappat greppet om verkligheten, menade man. Åklagarsidan framhöll samma beteenden som typiska för en narcissistisk personlighet, och härledde istället John Hinckleys besatthet av *Taxi Driver* tills hans bristande fantasi och oförmåga att komma på några egna idéer. Den ena parten såg i Hinckleys kringflackande livsstil symtomen på en psykossjukdom. Den andra anförde den åtalades förmåga att boka bussbiljetter och hotellrum som bevis för en adekvat, mental funktionsnivå.

NÄR HINCKLEY SLUTLIGEN förklarades oskyldig var det många som riktade sin vrede mot rättspsykiatrin. Att två läkarteam kunde nå radikalt olika slutsatser om en och samma patient framstod som ofattbart, och över hela landet hördes krav på reformer. På federal nivå skärptes reglerna för så kallat "insanity defense", och i vissa delstater avskaffade begreppet helt och hållet. Kongressen gick så långt som att kalla in juryns medlemmar på förhör – ett skandalöst, politiskt intrång i rättsväsendet. Så stor var indignationen över att mannen som skjutit presidenten hade "undkommit rättvisan".

Rättegången mot John Hinckley påminner i mångt och mycket om den som trettio år senare hölls mot den norske massmördaren Anders Behring Breivik. Till skillnad från Hinckley var Breivik dock angelägen om att *inte* betraktas som psykiskt sjuk, emedan detta skulle reducera hans attentat till ett rent vansinnesdåd. En dom till rättspsykiatrisk vård skulle också riskera att bli livslång, till skillnad från ett vanligt fängelsestraff. Till Breiviks stora förtret valde rättsens psykiatrer ändå att diagnosticera honom med paranoid schizofreni. Experterna menade att Breiviks grandiosa vanföreställningar om sig själv som en "perfekt riddare" och Norges framtida regent indikerade att han var psykotisk.

Gammal och ny renlärighet

64 Henrik Nilsson om António Vieira

Tradition och innovation

66 Martina Björk lyssnar på körmusik

Ordet som definierar en nation

68 Maxim Grigoriev läser Eduardo Lourenço

En förödande ekonomisk logik

70 Adam Cwejman om datorspel

Krönika

71 Fanny Forsberg Lundell talar om identiteter

I korthet

71 Charlotta E Lindell om våra inre kartor

Attentatet mot Reagan 1981.

FOTO: GETTY IMAGES

Rättens beslut att sjukförklara Breivik möttes av hård kritik från både journalister och allmänhet. Rättspsykiatern Randi Rosenqvist, som träffat Breivik medan han satt häktad, var också skeptisk. I hennes ögon var Breivik inte psykotisk – bara en narcissist med en extrem, politisk agenda. När debatten hade rasat i några veckor lät Oslo tingsrätt en andra expertpanel utvärdera Breiviks mentala hälsa. Dessa nya experter delade Randi Rosenqvists uppfattning om Breivik som psykiskt frisk, och rätten ändrade sedermera sitt beslut. Liksom i fallet med John Hinckley hade två läkarteam kommit fram till helt olika slutsatser. Kritiker i norska medier liknade hela processen vid ett "lotteri" och åklagaren Svein Holden krävde en "grundlig genomgång av reglerna för hur rättspsykiatriska experter används".

FALLEN JOHN HINCKLEY och Anders Breivik fick alltså ett folkligt missnöje med den till synes godtyckliga rättspsykiatrin att blomma upp. Sådan kritik må vara helt legitim, men i brist på en röntgenapparat som förmår läsa tankar och avsikter kan psykiatrer bara mer eller mindre kvalificerat gissa sig till vad som försiggår bakom brottslingars pannben. Sådana gissningar kan omöjligen göra alla till lags. Därtill bör vi fråga oss om inte indignationen över att vissa "slipper" fängelse egentligen är missriktad. Studier från såväl USA som Skandina-

vien har visat att personer dömda till rättspsykiatrisk vård vanligen sitter inspärrade längre än de som dömts till fängelsestraff för samma brott. John Hinckley tillbringade trettiofem år inlåst och under uppsyn av män i vita rockar. Kom han verkligen lindrigt undan?

*Farliga män hålls
avskilda från oss
andra tills de är för
gamla och trötta för
att göra någon illa.*

Även ur rehabiliteringssynvinkel är det ofta tveksamt om valet mellan vård och straff gör någon större skillnad. De-institutionaliseringen av den amerikanska mentalvården på 60-talet innebar i praktiken att många psykiatrer flyttades från sjukhus till fängelser, där psykiatri numera bedrivs i stor skala. Skillnaden mellan dessa båda institutioner har sedan dess blivit allt mer diffus och godtycklig.

Särskilt när det gäller Hinckley är det oklart vad värden egentligen gjorde för nytta. Som psykiatriprofessorn Alan Newman noterat gick den förment sjuke attentatsmannen länge helt utan medicinsk behandling. Han uppvisade nämligen inga övertygande symptom. Det var först i mit-

ten av 1990-talet som John Hinckleys läkare plötsligt fick för sig att behandla honom med antipsykotiska läkemedel. Till detta angavs inga särskilda skäl i journalen, utöver att medicinen möjligen skulle få Hinckley att må lite bättre. Newman och andra har spekulerat att medicineringen främst tjänade ett administrativt syfte, och gjorde det lättare för läkarna att bevilja Hinckley permissioner från sjukhuset. När den grånade Hinckley till slut ansågs harmlös nog för att skrivas ut så var det snarare på grund av hög ålder än tack vare någon psykiatrisk mirakelkur. Som 60-åring var det inte statistiskt sannolikt att han skulle begå nya våldsdåd.

BREIVIK GLED Å sin sida ur rättspsykiatrens grepp och dömdes istället till lagens strängaste straff – tjugoett års förvaring. Kruxet för honom är att förvaringen enligt norsk lag kan förlängas fem år i taget så länge den intagne bedöms utgöra en fara för samhället. Det finns alltså goda skäl att tro att Anders Behring Breivik kommer sitta inlåst minst lika länge som John Hinckley, om inte längre. Från denna synpunkt kan man säga att systemet fyller sin funktion, även om själva rättsprocessen ofta kan te sig kaotisk och förvirrande. Farliga män hålls avskilda från oss andra tills de är för gamla och trötta för att göra någon illa. Huruvida vi väljer att kalla det för vård eller straff är måhända av mindre vikt. ✖

Gammal och ny renlärighet

1600-talsjesuiten António Vieira är en central gestalt i Portugals intellektuella historia. Nu har ett urval av hans texter kommit på svenska, skriver **Henrik Nilsson**.

ÅR 1578 STUPEDE kung Sebastian av Portugal tillsammans med tusentals av sina landsmän i slaget vid Alcácer Quibir. Det misslyckade erövringståget i Marocko markerade slutet på den expansiva period som hade inletts drygt ett och ett halvt sekel tidigare med det betydligt mer framgångsrika anfallet mot hamnstaden Ceuta på andra sidan Gibraltar sund. Då påbörjades det obetydliga Portugals förvandling till en global maritim makt.

Glansperioden med Vasco da Gamas upptäckt av sjövägen till Indien följdes av en betydligt mörkare tid i landets historia. Eftersom Sebastian inte efterlämnade någon tronarvinge hamnade Portugal under det spanska kungahusets beskydd. Man återvann sin suveränitet sex decennier senare men stridigheterna med grannlandet i öster fortsatte ytterligare några år. Det portugisiska kolonialväldet utmanades alltmer av konkurrerande europeiska makter, inte minst av holländarna. Även kulturellt sett var 1600-talet en betydligt blekare tid än det föregående århundradet, då Luís de Camões skrev national-eposet *Lusíaderna*, Gil Vicente lade grunden för den portugisiska dramatiken och den manuelinska arkitekturen blomstrade i Lissabon.

Det kanske viktigaste undantaget utgjordes av jesuitfadern António Vieira (1608–1697), som är en intellektuell och litterär centralgestalt i landets historia. 1900-talspoeten Fernando Pessoa tog tidigt i livet intryck av Vieiras skrifter och kallade honom ”kejsaren av det portugisiska språket”. Den starkt antikatolske Nobelpristagaren José Saramagos egensinniga och sirliga stil var enligt egen utsago påverkad av Vieiras formuleringskonst. Till skillnad från dessa båda giganter i den moderna portugisiska litteraturhistorien torde Vieira dock vara ganska okänd för svenska läsare.

Därför är det glädjande att en ambitiös introduktion nu har kommit på svenska, *António Vieira – en högrest gestalt i 1600-talets Portugal, övriga Europa och Brasilien* (Almaviva). Boken rymmer några av hans mest kända predikningar i översättning av Marianne Sandels, som sedan länge är en av våra främsta introduktörer och översättare av portugisiskspråkig litteratur. Därtill har hon skrivit ett par upp-

lysande kapitel om hans liv och verk. Vieira föddes i närheten av katedralen i Lissabon. När han var sex år gammal reste familjen till Bahia i Brasilien där fadern hade fått arbete. I tonåren sökte sonen sig till den jesuitorden som vid denna tid dominerade det koloniala skolväsendet. Att Vieira bara några år senare fick det viktiga uppdraget att skriva den årliga rapport från Brasilien som jesuiterna brukade skicka till högkvarteret i Rom, tyder på att han tidigt utmärkte sig för sin vältalighet.

VIEIRAS PREDIKNINGAR OMFATTAR hela femton volymer i de samlade verk som brasilianska och portugisiska forskare publicerade för några år sedan. I dessa texter tog han sig inte bara retoriska friheter, Vieira engagerade sig också i kontroversiella dagsaktuella frågor. Eftersom han därtill var en fängslande talare samlades stora skaror besökare vid de kyrkor där han var verksam. När Vieira på kung Johan IV:s uppmaning återvände till Lissabon år 1641 tilltog hans intellektuella betydelse.

På andra sidan Atlanten gjorde han sig inte minst känd för sitt försvar för ursprungsbefolkningens rättigheter och för sin kritik av slaveriet.

Under de kommande åren knöts Vieira till kungahuset som rådgivare och skickades ut på diplomatiska uppdrag på olika håll i Europa.

Till Vieiras progressiva drag hörde hans syn på judarna och de så kallade *cristãos-novos* (nya kristna). Efter förvisningen från Spanien 1492 blev Portugal en fristad för judarna, som i det nya landet bidrog till det ekonomiska och vetenskapliga klimat som möjliggjorde upptäcktsfärderna. Efter några år hårdnade emellertid det religiösa klimatet även i Portugal, och de judar som inte konverterade till kristendomen tvingades lämna landet. Amsterdam

blev nu en viktig fristad. När Vieira under sina uppdrag besökte staden förstod han vilken intellektuell förlust som hemlandet hade lidit.

Redan i en av de första predikningar som Vieira höll i det kungliga kapellet efter sin återkomst till Europa är de messianska drag som han senare skulle bli starkt förknippad med tydliga. I det centrala verket *História do futuro* (Framtidens historia) fick Portugal en utopisk och framskjuten roll för mänskligheten. Föreställningen om ”Det femte riket” hämtade sin näring i Bibeltexter och den medeltida millennarismen, men Vieiras originella bidrag till den religiösa tanketraditionen låg i att han förankrade det förlovade riket i tid och rum. Samtidigt gav han utopin ett universellt drag där även ”nya kristna” i olika länder införlivades. Vieira blev också en impulsgivare till den ”sebastianism” i vilken den försvunne kung Sebastian – vars döda kropp aldrig återfanns i Marocko – skulle vända tillbaka för att återupprätta Portugals forna storhet. Det är en filosofisk och litterär tradition som upprätt i många skepnader sedan dess, inte minst dyker den upp i Fernando Pessos verk. Kungen återvände dock aldrig och något nytt imperium såg heller inte dagens ljus. Portugals mest kände litteraturvetare och essäist Eduardo Lourenço (se Maxim Grigorievs artikel) skrev en gång att landets enda verkliga Femte rike varit just Vieiras predikningar under barocken.

UR ETT SVENSKT perspektiv är António Vieiras tid i Rom av särskilt intresse på grund av de täta kontakter han där hade med drottning Kristina efter att hon hade abdikert från tronen i Sverige och konverterat till katolicismen. Vid det laget hade hans ställning vid såväl kungahuset som i de katolska kretsarna i hemlandet avsevärt komplicerats på grund av hans mindre renläriga inställning till de religiösa minoriteter som konverterat till kristendomen. Han hade också fallit i onåd hos inkvisitionen som hållit honom fängslad i två år och under en period också förbjudit honom att skriva och predika. Sandels skriver att hans besök i Rom inte bara hade som mål att bli rehabiliterad av påven, utan också drevs av ambitionen att reformera inkvisitionen i Por-

António Vieira.

FOTO: ALAMY

tugal. Väl på plats i den eviga staden blev han ledamot av Kristinas kungliga akademi och höll ett antal predikningar för henne. Hon ville också att han skulle bli hennes personliga bikt-fader, vilket han dock avböjde under artiga former. Sandels utförliga redogörelser för dessa kontakter är värdefulla eftersom de är betydligt mer kända i Portugal än hos oss.

Istället återvände Vieira till Brasilien där han fortsatte sin gärning som präst och missionär i ytterligare ett antal år. På andra sidan Atlanten gjorde han sig inte minst känd för sitt försvar för ursprungsbefolkningens rättigheter och för sin kritik av slaveriet. Man kan se honom som ett kritiskt medvetande inom det koloniala systemet, besläktat med den spanske prästen Bartolomé de Las Casas under det föregående seklet.

DESSA ASPEKTER KOMMER inte minst till uttryck i hans mest kända "Predikan till fiskarna" som hölls i den brasilianska kuststaden São Luís do Maranhão år 1654. Den utgår ifrån legenden om den helige Antonius predikan för fiskarna i havet, men ursprungsberättelsen laddas med satiriska och maktkritiska element, allt förmedlat på Vieiras omisskännliga språk: "Således vill jag idag följa Sankt Antonius exempel och vända mig bort från land, till havet, och predika för fiskarna när nu människorna inte alls är mottagliga. Havet är så nära att fiskarna kommer att höra mig. Alla andra kan lämna predikan, för den är inte för dem." Några dagar senare lämnade Vieira i hemlighet Brasilien för att segla till Portugal där han skulle plädера för en mildare behandling av Brasiliens indianer.

Sedan några år står en bronsstaty av António Vieira på det oansenliga torget Largo Trindade Coelho i Lissabon. Under de Black Lives Matter-inspireerade demonstrationerna förra sommaren vandaliserades monumentet och sprejmålades med uppmaningen *Descoloniza* ("avkolonisera"). Det är möjligt

att de ansvariga kände det moraliska adrenalinet av att stå på den rätta sidan i historien. Förmodligen förstod de inte vilken tradition av tvärsäkerhet och ortodoxi de i själva verket axlade. ✨

MUSIK

Tradition och innovation

Den samtida körmusiken visar att kreativitet ofta är förenat med respekt för traditionen, skriver **Martina Björk**.

"NAIVT OCH DUMT." Så beskrev häromåret en berömd svensk arkitekt uppfattningen att det byggdes vackrare förr: "Det finns många kvaliteter i 1800-talet men det är en passerad tid." Människor som inte kan se att brutalism är vackert i sin råhet, som i sin vardag vill slippa själlösa Corbusier-lådor, avfärdas som mindre vetande.

Om nu värden som tidlöshet och skönhet är ointressanta för arkitektkåren skulle man kunna tänka sig att andra västerländska konstnärliga ideal, varför inte innovation och originalitet, vore ledstjärnor. Men det är svårt att se att de färgade plexiglas som pryder vart och vartannat nybygge kommer att gå till historien som tecken på en ny och spännande inriktning. Tvärtom framstår det mesta av den samtida arkitekturen som något som fortsätter att trampa i samma hjulspår. Det är en konst för de invigda, en konst för en elit som uttrycker förakt för oliktankande.

Kan det vara så att räds-lan för att blicka bakåt, mot tiden före modernismens intåg, har hämmat en kreativ utveckling? Jag ställer frågan eftersom jag känner till åtminstone ett konstnärligt område där man faktiskt har lyckats skapa en ny stil som förenar tradition med innovation, där man med en medveten estetik utvecklar ett gammalt konsthantverk. Jag tänker på den samtida *a cappella*-körmusiken. Man skulle kunna kalla den en sorts musikalisk *jugend*: böljande och organisk, ny och fräsch men förankrad i något stor-slaget, vackert och sedan länge bekant. Denna nya stil inom körmusiken har fått såväl recensenter som utövare och åhörare att jubla.

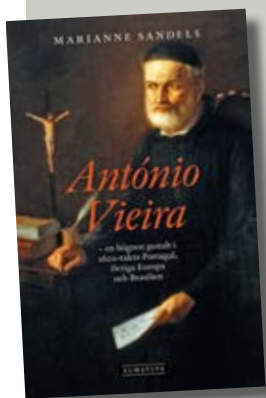
En av dess förgrundsgestalter är den amerikanske kompositören Eric Whitacre (f 1970). Han slog igenom internationellt för tjuo år sedan och är något så ovanligt som en klassisk tonsättare med stjärnstatus. Med sina suggestiva, drömska klanger har han fått etiketten neo-impressionist. Så sägs också impressionisten Debussy vara en av hans inspiratörer; en annan är Monteverdi, som verkade i övergången mellan renässans och barock.

När jag för inte så långesedan hörde en intervju med Whitacre slog det mig hur

annorlunda han förhåller sig till sin konst jämfört med många samtida arkitekter. I intervjun berättar han om sin musikaliska bana: hur han som ung ägnade sig åt syntmusik med Kraftwerk och Depeche Mode som husgudar, men hur hans liv förändrades när han i övre tonåren började sjunga i kör. När han stod där mitt i polyfonin, omgiven av andra röster och sjöng Mozart, var det som om han hörde sitt riktiga namn, berättar han. För första gången i sitt liv kände han att han var del av något större. Där och då kom han till klarhet om att han måste ägna sitt liv åt att skapa körmusik. På frågan varifrån han hämtar sin estetik svarar han: från atmosfären i katedralerna, från kyrkor som byggdes med idén om att sången skulle lyfta till himlen. Whitacre bekänner sig inte själv till någon tro, men han talar om konstens syfte att beröra på djupet och få oss som lyssnar att uppleva något som är bortom oss själva.

NÄMN WHITACRES NAMN för vilken körsångare som helst och vederbörande kommer troligen att känna till hans undersköna julsång *Lux Aurumque*, med text översatt från engelska till latin. En annan liknande dunderhit, skriven av hans dansktättade landsman Morten Lauridsen (f 1943), är *O magnum mysterium*. Lauridsen, vars verk har påverkats av bland annat medeltids- och renässansmusik, är en av USA:s mest framgångsrika tonsättare. I en programpresentation från Berwaldhallen beskrivs Lauridsens musik på följande sätt: "Hans stil är inte modernism, ej heller postmodernism, snarare ett klangligt undersökande där melodin är i centrum." Beskrivningen är träffande för hela strömningen. Musiken är ofta meditativ och ganska stillastående melodisk med liggande helnotsackord i kluster. De täta klangerna skapar av nödvändighet behovet av körer eller a-pella-grupper med slank och ren klang. Efter-som varje ton i ackordet är viktig för att harmonierna skall uppfattas måste kören vara så fri från vibrato som möjligt.

En pionjär inom genren kan man nog med fog kalla norrmannen Knut Nystedt (1913–2014) som uppvisar en mängd sakrala körverk i sin meritförteckning. Än

Körsång.

FOTO: TT

mer namnkunniga är skotten James MacMillan (f 1959), esten Arvo Pärt (f 1935), som är kanske vår tids mest spelade klassiske kompositör, samt britten John Tavener (1944–2013), vilken fick stort internationellt genombrott med sin *Song for Athene*, som framfördes vid prinsessan Dianas begravning 1997. Dessa fyra har, till skillnad från exempelvis Whitacre, påverkats i sitt musikskapande av en personlig tro. Pärt och Tavener uppvisar en märkligt parallell personlig och musikalisk utveckling, till synes oberoende av varandra. Under 1960-talet ägnade sig båda åt djärv och experimentell musik. Därefter vände de sig inåt, konverterade till ortodox tro och studerade tidig musik. I den ortodoxa musiktraditionen fann de en enkelhet, en så kallad "helig minimalism", som blivit signum för båda dessa tonsättares körmusik.

NÄR DET GÄLLER Europa kan till Whitacres egen generation nämnas walesaren Paul Mealar (f 1975), letten Eriks Esenvalds (f 1977) samt norrmannen Ola Gjeilo (f 1978). Annars är USA är starkt på området med kolleger till Whitacre och Lauridsen som René Clausen (f 1953), David Conte (f 1955), och Scott Perkins (f 1980).

Denna nya guldålder för körmusiken är ett vittne om skönhets återkomst, om möjligheten att förvalta och förnya istället

för att förkasta en tradition som står mot tidens tand. I dessa tonsättares konstnärliga ambition finns ingen vilja till effektsökeri eller lust att hävda sig. När Ola Gjeilo talar om sitt skapande uttrycker han en vilja att musiken skall tilltala direkt, vara upplyftande och inge harmoni. Han ser inget egenvärde i att musiken är intellektuell eller elitistisk. Inte hos någon av tonsättarna uttrycks en experimentlusta som vill chockera, reta eller ifrågasätta. Dissonanser används ofta men aldrig i syfte att bringa oordning. Det man strävar efter är att utforska musikens förmåga till upplevelse av transcendens. Flera av tonsättarna talar om att lägga kärlek i varje ton. Jämför detta med hur arkitekterna talar om sin konst. I deras språk har den aldrig själ; istället är den "bra", "intressant" eller "tilltalande".

För första gången i sitt liv kände han att han var del av något större. Där och då kom han till klarhet om att han måste ägna sitt liv åt att skapa körmusik.

Att ovan nämnda kompositörer lyckas i sin föresats framgår inte minst av de kommentarer som följer efter inspelningar som läggs ut på Youtube. Ord som "skönhet", "perfektion", "gudomlighet" och "frid" fyller kommentarsfälten. "Det måste vara så här det låter i himlen", skriver en lyssnare efter att ha lyssnat på vokalgruppen Sjael-las version av *Pulchra es* av Ola Gjeilo. "Jag är inte ens religiös, men jag såg just Gud", skriver en annan om kören Tenebraes framförande av Paul Mealors *Ubi caritas*, ett stycke som framfördes i Westminster Abbey när prins William fick sin Kate Middleton år 2011.

JOHN TAVENER UTTRYCKTE EN ÖNSKAN om att skapa musik som lät som ljudet av Gud. Det finns redan många konstnärer som kan visa vägen till helvetet, lär han ha sagt, men syftet med hans musik var att leda till paradiset. Alla delar inte hans tro på en högre makt eller möjligheten att genom musiken förnimma eller ana en sådan. Ändå visar det stora genomslaget för denna musik att den kan erbjuda en stunds fullkomlighet i den här världen, i ögonblicket.

Tonerna ger också hopp om en framtid för konsten. Som en lyssnare skriver efter att ha hört Arvo Pärts *Nunc dimittis* med ensemblen Voces 8: "Det finns fortfarande hopp för människan och musiken." Det är en varken naiv eller dum tanke. ✨

Ordet som definierar en nation

Eduardo Lourenço var inte bara en av Portugals ledande intellektuella utan fick också rollen som portugisiskhetens stora uttolkare, skriver **Maxim Grigoriev**.

DEN 2 DECEMBER ifjol utlystes landssorg i Portugal. Landet tog farväl av en av sina allra mest älskade intellektuella: Eduardo Lourenço, som blev 97 år gammal. *Le Monde* beskrev honom som tillhörande "den sort av intellektuella som, fria från ideologi och rigiditet, går sin egen väg" och jämförde honom med italienska författare som Claudio Magris och Roberto Calasso. I hemlandet har han i dödsrunor kallats allt från "sektets största essäist" till den som omformulerat den portugisiska identiteten.

Född i en liten portugisisk by, São Pedro do Rio Seco, verkade Lourenço utomlands under större delen av sitt liv, liksom så många andra portugiser. Efter att först ha undervisat i Tyskland i början av 1950-talet slog han sig så ner i Frankrike, i det vackra och konstnärligt anrika lilla Vence uppe i kullarna över Medelhavet, där bland annat emigranterna Chagall och Gombrowicz vilar, och undervisade vid universiteten i Grenoble och Nice. I slutet av sitt liv bodde han dock i Lissabon.

Större delen av sitt arbete har Lourenço på ett eller annat sätt ägnat två portugisiska portalfigurer, nationalskalden Luis Camões (1524–1580) och modernisten Fernando Pessoa (1888–1935). Sina huvudverk skrev han på 1970-talet, det vill säga strax innan, under och i kölvattnet av Nejlike-revolutionen. Samma år som den äntligen gjorde slut på den polisstat, *O Estado Novo*, som António Salazar instiftat 1933, introducerade demokrati och förde med sig en formidabel explosion i det portugisiska kulturlivet, publicerade Lourenço sitt teoretiska huvudverk, *Tempo e poesia* ("Tid och poesi", 1974). Essäsamlingen *O labirinto da saudade* ("Längtans labyrint", 1978) gjorde honom känd utanför akademiska och litterära kretsar. Med sina essäer, artiklar och publika framträdanden, bland annat i en dokumentär om sitt tänkande från 2018, tog han på sig rollen som portugisiskhetens stora uttolkare.

DEN NATIONELLA SJÄLVBILDEN konstrueras gärna runt ett ord, som svenskarnas "lagom" eller amerikanernas "freedom", men få kulturer är så besatta av detta ord som portugiserna är av sitt "saudade". Begreppet kan sägas stå för en blandning av längtan och saknad och är egentligen inte helt olik tyskans "Sehnsucht" eller

spanskans "soledad". *Saudade* åkallar såväl emigrantens hemlängtan (över två miljoner portugiser bor i dag utanför landets gränser) och sjöfararens saknad av sin familj, som en ögonblicklig insikt om alltings förgängelse, ett sting av saknad redan innan något är borta. Men det inbegriper också den lycka och ångest som den som återvänder hem efter en lång exil kan erfar. Exilen är i detta land, menade poeten Sophia de Mello Breyner Andresen, inskriven i själva tiden. Det är i och kring *saudade* som den portugisiska fadomusiken spinner sina konstfulla slingor, och poesi utan ett hål i hjärtat är naturligtvis otänkbar.

Saudade som begrepp har funnits i portugisiskan (galiciskan) sedan medeltiden, och kommit att tillgripas varje gång en portugisisk självständighet måste definieras:

Det är i och kring "saudade" som den portugisiska fadomusiken spinner sina konstfulla slingor, och poesi utan ett hål i hjärtat är naturligtvis otänkbar.

gentemot Spanien, den katolska kyrkan, den franska upplysningen, den brittiska kapitalismen och nu senast EU. Begreppet fick i synnerhet en central roll under den så kallade portugisiska renässansen, den messianistiska kulturella rörelse som försökte etablera en kortvarig republik i början av 1900-talet; man fick då en hel ism: "saudosismo". Idag är *saudade* och *fado* viktiga inslag för turismnäringen.

Lourenços *O labirinto da saudade* är en vindlande rörelse i och genom det portugisiska "vi:et" och dess inre motsägelser. Hela den portugisiska litteraturhistorien kan läsas, menar han, som en serie försök att svara på frågan om vilka och vad portugiserna är. Med start i Camões identifierar Lourenço en "irrealismo" som utmärker landets självbild: en märklig blandning av storhetsvansinne och underlägsenhetskomplex. Han spårar orsaken till själva författarpositionen. Bilderna av Portugal

har skapats inte som resultat av verklighetsobservationer, menar han, utan som politiskt och ideologiskt färgade drömmar och fantasier hos en liten, urban överklass. Samhället, såsom det skildrades av exempelvis den portugisiska realisten Eça de Queiroz, bestod å ena sidan av borgerskapet och aristokratin, alltid med ena foten på Sud Express, sneglande mot resten av Europa där den "riktiga" kulturen och kunskapen producerades, och det mytiska "enkla folket" å andra, en projektyta som alltid förhärligades men själva aldrig riktigt deltog som egna aktörer. Portugisen har på så vis alltid varit "den andre" inför sig själv. Den portugisiska litteraturen, konstaterar Lourenço, är en monologens litteratur.

REDAN NATIONALEPOSET *Os Lusíadas* (1572) av Camões är både "en symfoni och ett rekviem", där sorgen över storhetstidens slut inte kan särskiljas från dess glans och ära. Genom den portugisiska historien har sedan myten om landets forna storhet under Upptäcktsresornas epok (som lätt kan ifrågasättas, menar Lourenço) samexisterat med myten om dess framtida återkomst. Också den första portugisiska republikens storslagna patriotism, de sexton år av orolig demokrati i början av 1900-talet som föregick den militärdiktatur som skulle styra landet fram till 1974, baserades på att man sopade reel problem under mattan till förmån för barocka tal om landets "heroiska barn-dom" och portugisen som "en ädel havets hjälte". Myter som på så vis byggts upp har täckt över den "ständiga fragilitet" i vilket landet historiskt befunnit sig.

Med Salazar förvandlades den jakobinska patriotismen till en exalterad nationalism. Estado Novos propagandaapparat, från skolan till medierna, skapade ett "disneyland av portugisiskhet", menar Lourenço. Den asketiske diktatorn själv, fursten och fatighjonet i en person, tjänade som emblem för hela detta "enkla folk": en figur med vilken den gemene portugisen kunde identifiera sig. En utifrån pådyvlad mystifiering blev sålunda en självpåtagen sådan. Salazarregimens verklighetsfrånvända propagandabilder av det storslagna, utvalda, men likväl ödmjuka, fromma Portugal var en lögn portugisen, fänge i gapet mellan 1800-talets storhetsmyt och den karga verkligheten där

Eduardo Lourenço.

FOTO: HORACIO VILLALOBOS/GETTY IMAGES

stora delar av befolkningen var analfabeter, gärna ville höra.

DET ÄR ALLTSÅ detta gap, denna motsägelser, denna onda cirkel mellan saknad av det förflutna och längtan efter återkomsten, som fångas av ordet *saudade*. Lourenços bok skrevs i kölvattnet av den demokratiska revolutionen och han varnar också för faran i att betrakta Salazars regim som en parentes, snarare än som en organisk del av den portugisiska självmyten. Också neorealismen och kommunismen, de stora motpolerna till Salazars fascism inom konst respektive politik, ägnade sig åt samma mytologisering, menade han, i det att de integrerade i sin världsbild exakt samma klichéer om det enk-

la portugisiska folket som högern. Den historiska forskningens särskilda intresse för Upptäcktsresornas tid, varur Portugals självbild alltjämt springer, var inte heller ett högerprojekt, utan utövades lika mycket av vänstersinnade historiker och tänkare. Idag, snart fem decennier senare, har också Portugal, som med regimen i färskt minne upplevt en tids immunitet mot fascistiska tendenser, fått sin högerpopulistiska rörelse i form av Chega och dess ledare André Ventura.

LOURENÇOS BÖCKER FINNS översatta till såväl franska som engelska och hans arbeten om de portugisiska klassikerna är vida lästa. Trots vissa uppenbara brister, som det journalistiskt oproblematiserade bru-

ket av det portugisiska vi:et, samt en viss tendens till nationellt navelskådande av samma art som han själv kritiserar, blickar hans tänkande likväl framåt och öppnar sig mot världen. Inte bara Portugal, utan också Europa som föreställning har stått i centrum för hans essäistik. Frågan han ställer är den om hur ett litet land i utkanten ska positionera sig i samspelet med större och långt mer inflytelserika grannar. Hur kan en kultur behålla sin särprägel, tänka kritiskt över sitt förflutna, göra bruk av sina traditioner och samtidigt öppna sig mot andra? Idag, konstaterar Lourenço, är det som aldrig förr viktigt för Portugal att vara europeiskt. Detta var giltigt 1974 lika mycket som det är giltigt nu. Och det gäller såväl Portugal som andra länder. ✨

En förödande ekonomisk logik

Datorspelet var tidigare påverkade av litteratur och film men hämtar nu tyvärr inspiration från sociala medier, menar **Adam Cwejman**.

FÖR BARA NÅGRA decennier sedan var datorspel något som ett fåtal nördiga entusiaster ägnade sig åt i pojkrummen. Idag är det, när det kommer till omsättning och omfattning, den största mänskliga underhållningsformen. Men vad som kan mätas i kronor och ören, utvecklingstimmar och användarantal motsvaras inte av liknande framsteg vad gäller spelens bidrag till vår moderna kulturskatt.

Nyligen utkom det efterlängta spelet *Baldur's Gate III*, uppföljare till *Baldur's Gate II: Shadows of Amn* från 2000. Det är tekniskt imponerande men kulturellt ett bottenapp. De inledande delarna är så överproducerade och grälla färgmässigt att man blir alldeles matt. Det finns ingen bra berättelse, gestalterna är platta och klichéartade.

Ändå var recensenterna lyriska, få verkade lägga märke till diskrepansen mellan den tekniska kompetensen och kvaliteten på berättelsen. I branschpressen och de många Youtubekanaler som recenserar spel får man känslan av att allt handlar om funktioner: ett spel är bra som fungerar smidigt och belönar oss för goda prestationer. Kommentatorerna verkar vara fångade i samma logik som mediet de ska bedöma.

Ett liknande intryck får man när man läser den berömda speltillverkaren Sid Meiers nyutkomna memoarer *A Life in Videogames* (WW Norton & Company). Meier – som gjorde sig ett namn med flygsimulatorer och det numera legendariska spelet *Civilization*, i vilket spelaren börjar med en enkel stam på stenåldern och för den hela vägen till den digitala eran – ser bara tekniska utmaningar och möjligheter.

Förvisso har det under 2010-talet funnits intressanta oberoende speltillverkare. Till exempel visar *Disco Elysium* och *This War of Mine* att datorspel faktiskt kan vara säregen och tankeväckande kultur. Men som helhet har utvecklingen gått bakåt. Samtidigt som tv-serien fått ett uppsving under 2000-talet med nya berättartekniska grepp tycks det snarast vara ett motsatt förhållande mellan spelbranschens tillväxt och den estetiska verkshöjden. Det handlar knappast om penningbrist, eller avsaknaden av duktiga manusförfattare eller ljudskådespelare. Utvecklare runt förra sekelskiftet hade inga avancerade och fotorealistiska gra-

Baldur's Gate III.

fikmotorer till sitt förfogande. Begränsningen tvingade dem att hitta andra sätt att skapa en trovärdig och engagerande känsla.

VAD VAR DET som gick fel? För att förstå det bör man studera några andra förändringar under 2000-talet. Iphonen släpptes under sent 00-tal. Sociala medier exploderade. Läsningen gick ned i samtliga ålderskategorier men kanske främst i den generation som är att betrakta som "digital native", det vill säga den som har fötts in i internet-tidsåldern. Under många år minskade försäljningen av stationära datorer till förmån för laptoppar och senare telefoner.

Under 1990-talet fanns en stark dragning från spelvärlden att efterlikna filmen och litteraturen, därifrån lånade man berättartekniska grepp. Men den utvecklingen falnade på 00-talet. Istället fick vi mobilspel och så kallade mikrotransaktioner. Spelen i sig kostar betydligt mindre nu

än vad de gjorde under 1990-talet. Men tillverkarna räknar med att spelarna ska göra en rad mindre transaktioner under längre tid.

DE MEST LÖNSAMMA spelen är inte nödvändigtvis de med mest engagerande berättelser. Sociala spel där användarna själva skapar berättelserna går i många fall bättre än de betydligt mer komplicerade historierna. Man kan jämföra med dokusåpor, vars kostnader är långt mycket mindre än tv-serier med manus och skådespelare.

Den ekonomiska logiken har varit bestämmande. Krutet läggs på avancerade finansieringsmodeller och beroendeskapande sociala funktioner snarare än på det konstnärliga innehållet. Spelen har under 2000-talet snarare kommit att likna Facebook och Instagram än filmen och boken. Det är uppenbarligen betydligt enklare att manipulera människans belönings-system än att skapa stor kultur. ✨

Fanny Forsberg Lundell är professor i franska vid Stockholms universitet.

Potentiella identiteter

SOM SPRÅKFORSKARE ÄR frågan om identitet ständigt levande. Språket, vårt sätt att hävda oss i den sociala världen, är intimt förknippat med vår identitet. Detta synliggörs kanske som mest i mötet med ett nytt språk och en ny kultur. Vi kan känna att vår identitet hotas av att vi inte kan uttrycka oss själva fullt ut utan enbart presentera en begränsad del av vår personlighet. Vi kan också känna att det nya språkssystemet innehåller element som skaver gentemot den identitet vi utvecklat genom vårt förstaspråk. Som exempel från de språk som jag själv navigerar mellan oftast – svenska och franska – kan det gnissla på olika nivåer. Många av de ljud som gör franskan så njutbar att lyssna till, är främmande ljud för den vars munmotorik utvecklats genom svenskan. Får jag ta dem i min mun? För att inte nämna de många idiomatiska uttryck där språken skiljer sig åt – kan jag förmå mig att säga att "någon tar sig i huvudet" (fr. "se prendre la tête"), för att säga att den grubblar för mycket? Och att anpassa sig till ett mer hierarkiskt samhälles artighetsdiskurs kan också leda till ett slags identitetsmotstånd. Den informelle svensken pådyvlas om inte annat en identitet som oartig, när denne snarare ser sig själv som prestigelös. Som andraspråkstalare blir det, hursomhelst, uppenbart att jag har en identitet och att det finns andra potentiella identiteter.

MEN DENNA SJÄLVKLARHET har förpassats in i dimman under många år. Mitt första akademiska möte med just identitet var 1997 då jag läste etnologi. Det viktigaste att ta till sig var att identitet var något som ständigt omförhandlades och omstrukturerades. Kontentan var att begrepp som "identitet" och "kultur" i princip var omöjliga att definiera. Jag säger inte att det inte ligger en del i detta, men detta mycket starka fokus har också lett till att identitet under många år var väldigt svårt att tala om. När det trots allt är en realitet.

Synen på identitet som svårfångad och kanske inte ens relevant har dock inte varit konsekvent. Under de senaste fyrtio decennierna i Sverige har man inom politiken värnat minoriteters möjligheter att bevara just sin identitet. Denna policyinriktning kan tyckas paradoxal, när man i de akademiska rummen har talat om att identitet är något som ständigt omförhandlas.

I min forskning om svenskar i Frankrike och fransmän i Sverige hanteras identitet på mycket olika vis av deltagarna. Det är inte så vanligt att till varje pris vilja behålla sin identitet. Många är ganska nöjda med att kunna alternera mellan olika identiteter och känna sig hemma i två kulturer. En del upplever att det skulle vara svårt att helt återknyta med hemlandet, eftersom de upplever att de förändrats mycket och fått en ny identitet, som de bejaktar. De har inget behov av att "bevaka" sin ursprungliga identitet. Det som kanske sticker ut allra mest är att en mindre grupp njuter av att frigöra sig från sin gamla identitet utan att heller gå in i den nya. Det vakuum som de beskriver upplevs som befriande.

BOURDIEU SKULLE INVÄNDA att svenskar och fransmän har ett annat språkligt och identitetsmässigt kapital än många mer utsatta migranter. Det stämmer, men hur man förhåller sig till identitet i mötet med en ny kultur kan nog vara allmänmänskligt. Låt oss varken vara rädda för eller bejaka andra människors identitet. Den bör de frimodigt få utforska själva.

I korthet Våra inre kartor

I boken *Wayfinding. The Art and Science of How We Find and Lose Our Way* (Picador) utforskar och förklarar Michael Bond – vetenskapsjournalist och rådgivare åt *New Scientist* – hur våra hjärnor skapar "kognitiva kartor" så att vi kan orientera oss i tillvaron. Det gör han med hjälp av den senaste forskningen inom bland annat neurovetenskap, psykologi och antropologi.

"Wayfinding" är ett begrepp som innefattar alla sätt på vilka människor orienterar sig i ett fysiskt utrymme och navigerar från plats till plats. "Var är vi?" och "Vart är vi på väg?" är frågor som passar lika bra att ställa vad gäller vår hjärna som för våra fysiska omgivningar. Vår uråldriga, nedärvda förmåga att ta oss från punkt A till B handlar inte enbart om rumsuppfattning och geografi; den också är inblandad i hur vi orienterar oss socialt och kulturellt.

Hur vet vi åt vilket håll vi ska gå? Och hur kommer det sig att vi kan ta en genväg till en plats vi aldrig tidigare besökt? Ja, det gäller inte alla förstås... Vi har olika bra eller dåligt lokalsinne, somliga verkar ha en inbyggd kompass i hjärnan medan andra helt saknar en sådan.

I *Wayfinding* beskriver Michael Bond hur någon med alzheimer påverkas av att inte kunna hitta rätt: "En av anledningarna till att en person som lider av demens är så ängslig är just förlusten av rumslik orientering." Att gå vilse i en mörk skog eller i ett snölandskap kan vara en fruktansvärd upplevelse.

Lokalsinnet och vår rumsliga uppfattning har varit avgörande för den mänskliga evolutionen. *Homo sapiens* hade inte kunnat ta sig så vitt och brett över världen om det inte vore för den inbyggda komplexa kompassen i hjärnan: "Och ändå är det få av oss som faktiskt använder våra nedärvda wayfinding-förmågor. De flesta av oss förstår inte vad det är som kan gå förlorat."

Nuförtiden tar vi hjälp av gps i allt större utsträckning. Det bekymrar Michael Bond, som tittar närmare på hur det kan ställa till det för vårt eget navigationssystem. Försummas det kan såväl vår spatiala förmåga som vårt välbefinnande försämrats.

Charlotta E Lindell

Detta nummers recensioner:

Ninna Rösiö begrundar franska ödesfrågor; **Lars Åke Augustsson** citerar ordföranden; **Ylva Herholz** lyser upp världen; **Tommy Gunnarsson** hanterar saker och personer; **Erik W Larsson** drar känslig gräns; **Gunnar Åselius** går ut i krig; **Lena Kåreland** möter fäder och söner; **Carl Rudbeck** följer frihetsrörelser; **Patrik Lindenfors** studerar idéer som fungerar; **Ann-Sofie Dahl** lär sig att ta sig till Danmark.

Nicolas Sarkozy: i klammeri med rättvisan.

FOTO: TT

Makten och oärligheten

Han kom till makten som en hårding, men säger nu att han har mjuknat tack vare kärleken. Nicolas Sarkozy må vara dömd till fängelse, men är ständigt närvarande i den politiska debatten. Ninna Rösiö läser hans memoarer med intresse.

POLITIK

Den 1 mars i år föll fängelsedommen mot Frankrikes förre president (2007–2012) Nicolas Sarkozy, något som gav återskall över hela världen. Det rör som ett mål bland flera, som väckts med anledning av finansieringen av hans parti, Les Républicains, LR. De mest aktuella och mest omfattande är Khadafi- och Bygmalionmålen, som handlar om påstådda mutor respektive överskriden laglig gräns för kampanjbidrag inför presidentvalet 2007, vilket Sarkozy vann, och det 2012, som han förlorade mot socialisten François Hollande.

Den nyss avgivna domen avser ett sidospår till Khadaffimålet och fällde Sarkozy på indicier, inte egentliga bevis. De sekundkorta samtalssekvenserna i hans och hans advokats telefoner – som de enhälligt påstår ha avlyssnats olagligt – tydde enligt domstolen på att Sarkozy har försökt sig på att utnyttja sin ställning och därigenom utöva olaga inflytande över och muta en undersökningsdomare (kollega till åklagare och domare i målet!). I utbyte mot hjälp till ett högre ämbete som denne påstods ha blivit erbjuden skulle domaren upplysa Sarkozy och hans ombud om läget i utredningen till 2007 års kampanjbidrag, något de alltså bestrider.

Bland borgerliga medier och Sarkozy-

anhängare ses domen som ett utslag av en politiserad rättstillämpning. I Frankrike är det inte heller ovanligt att politiska motståndarläger beskyller varandra för att omvandla avslöjanden om oegentligheter till rättssaker, detta som vapen i kampen om makten. Det hindrar inte att domen på tre, varav ett ovillkorligt, års fängelse är uppseendeväckande sträng och därför omtvistad. Sarkozy har överklagat den, så verkställigheten lär dröja.

Domen innebar däremot inte att Sarkozys valbarhet till politiska ämbeten upphävs, men han hade redan tidigare uteslutit en politisk comeback i samband med presidentvalet 2022. Chansen för det får också anses osannolik, för att

>>

inte säga obefintlig, så insnärjd som han kommer att vara i processer i årtal framöver. Däremot har han sagt att han i sinom tid vill uttala sig om vem han tycker bör bli partiets kandidat. Att det ändå spekulerades rätt mycket om honom själv ända fram till dess att domen föll, berodde på att många i ljust av covid-19, terrorism och ekonomisk kris, började se tillbaka på Sarkozys tid vid makten som både mer stabil, och med mer av ordning och säkerhet än vad Emmanuel Macron har kunnat erbjuda. Samtidigt verkar det vara svårt att enas om en kandidat i det svårt splittade partiet. Som den vitala och revanschlystna person han är har Sarkozy gjort sig konstant påmind för allmänheten, inte minst med sitt flitiga memoarskrivande, som hittills har resulterat i två tjocka volymer på mindre än ett år. Rättsprocesserna nämns där för övrigt bara på någon rad.

I den första memoarboken, *Passions*, berör Sarkozy de stora ödesfrågorna som var kopplade till hans politiska reformer. I den andra, som tillkom lite som sysselsättningsterapi i den första covid-19-nedstängningen, tåme 1, berättar han rapsodiskt och personligt om de första 18 månaderna vid makten. Fler volymer lär alltså följa. Den fungerar som en loggbok förd i efterhand, främst om inrikespolitiska skeenden men också om internationella kriser.

I böckerna intar han en klädsam distans till sig själv och sin tid vid makten. Så skiljer sig också den nu 66-åriga Sarkozy en hel del från den ettrige polemikern och den hektiskt verksamme *hyper-presidenten*. Han förklarar det själv med att han äntligen funnit lyckan i livet med den tredje hustrun. Mötet med Carla Bruni, internationellt känd singer-songwriter, före detta toppmodell och medlem av det internationella jetsetet, beskriver han som sitt livs viktigaste. Invävd i den andra memoarbokens dagspolitiska händelser löper stråk av privat dramatik kring den förra hustruns otrohet, vilket kulminerar i skilsmässa och hennes bortvända blick under presidentinstallationen.

Sarkozy överbetonar inte sin invandrarbakgrund, som är borgerlig. Pappan kom till Frankrike som ungsk flyktning efter andra världskriget. Morfar, grekisk jude från Smyrna, dagens Izmir, var den som väckte dottersonens politiska medvetenhet med sin hängivna beundran för general de Gaulle.

Men Nicolas Sarkozys politiska resa börjar på riktigt när han 20 år gammal får framträda vid partikongressen i Nice. Ditt kallad som representant för ung-gaullisterna har han högst tre minuters taletid, men får hålla på mycket länge.

Carla Bruni: skänker lycka åt maken.

FOTO: ALAMY

"Gosse, du är som gjord för politiken!" utbrast partiledaren Chirac, och därmed var hans lycka gjord, fast han inte gått i någon av De stora skolorna, som annars hela den franska eliten gör.

Som ung borgmästare i Neuilly får han tillfälle att nå nationell hjältestatus, då han ensam och obehärdad lyckas föra ut barnen ett och ett oskadda ur en bombmans våld i en av kommunens förskolor.

När han ingår i sin nye beskyddares Édouard Balladurs regering tar han illa upp när dåvarande president Mitterrand mellan fyra ögon försöker värva honom över

medan man flygspanade förgäves efter honom där och spekulerade om hans flykt till Sydamerika. "Sarko", som han kärleksfullt börjat kallas, rustade också upp polisen med effektiva icke-dödliga vapen som Tazer och flash-balls. Han gjorde hårdkokta uttalanden som "att rensa bort avskummet (från förorten) med Kärcherspruta".

Att det som vänsteroppositionen hävdade var just den frasen som utlöste de förortskravaller som rasade under tre oktoberveckor 2005, avvisar han bestämt. Istället var det finanspolisens tillslag mot narkotikahandlarnas ekonomiska tillgångar i form av bland annat skenbolag, som fick dem att beordra fram kravallerna. De flammade upp i än den ena än den andra "utsatta förorten"; främst runt Stor-Paris men också kring andra storstäder. Tiotusentals bilar brändes upp och offentliga byggnader skadades eller sattes i brand. När Sarkozy till sist satte in helikoptrar med strålkastare i jakten på gärningsmännen, protesterade Chirac att man trots allt inte befann sig i Los Angeles. Men Sarkozy vann dragkampen, stärkt av sina höga opinionssiffror. Att kravallhuliganerna skulle förtjäna att behandlas med förståelse och mildhet i egenskap av socialt och kulturellt underprivilegierade, avfärdar han som ren vänsterpropaganda.

För Sarkozy är den franska identiteten ett absolut villkor för att mångfalden skall fungera och vara meningsfull. Att gå så långt i att hävda alla kultururs lika värde, att man vill få kvinnlig omskärelse eller burqor att framstå som respektabla utslag av afrikansk eller muslimsk kul-

"Mötet med Carla Bruni, internationellt känd singer-songwriter, före detta toppmodell och medlem av det internationella jetsetet, beskriver Sarkozy som sitt livs viktigaste."

till socialistlägret. Trolöshet var honom ändå inte främmande som det visade sig då han övergav Chirac för hans rival Balladur. Det sveket förpassade honom ut i den politiska kylan under hela Chiracs första presidentperiod; ända fram till 2002, då han togs till nåder igen, som inrikesminister. Belåten med smeknamnet Frankrikes främste snut tog han entusiastiskt itu med sina hjärtefrågor lag och ordning, som också är fransmännens.

Han förskräcktes över släpphänheten i företrädarnas försök att få bukt med grov brottslighet. Själv behövde han bara några veckor för att få fast den korsikanske prefektmördaren Yvan Colonna, som i årtal hade hållit sig gömd i öns maquis,

tur, kallar han *nihilistisk militans*, vilket är liktydigt med att förneka Frankrikes västerländska rötter, egenart och identitet. Eller som han också uttrycker det i den andra memoarboken: det återstår för de franska muslimerna att göra en avsevärd ansträngning för att anpassa sin religionsutövning inom Republikens ramar. Det är något att begrunda för svenska förvaltningsdomstolar, som nyligen har olagligt förklarat ett förbud mot småfickors slöjbärande i skolan, liksom förbud mot att vägra ta i hand, åberopande att det skulle strida mot religionsfriheten. Som om det inte stred mot principen om likställdhet mellan könen och den mänskliga rättigheten att slippa diskrimineras som kvinna!

Sarkozy hymlar i den första memoarboken inte med att han anser det absolut nödvändigt att begränsa invandringen. Inte bara är måttet rågat ifråga om vad Europa förmår ta emot, det är långt överskridet. Integrationsförmågan har gått i baklås. Oförmögna att integrera dem som redan kommit, bevittnar fransmännen maktlost hur kommunitarismen (läs: islamisk fundamentalism) breder ut sig på bekostnad av Republikens grundläggande värderingar. Våldsbenägen extremism är farlig också för att den smittar av sig. I den tysta majoritetens ögon tycks våld vara det enda sättet att göra sig hörd bland de styrande. Det är, menar han, en sådan desperat insikt som ligger bakom att de som kläms mellan etniskt/religiöst våldsutövande hos kommunitaristisk (islamistisk) fundamentalism och en politiskt korrekt elit tar till våldsmetoder – som *Gula västarna*. De ser inget bättre sätt att protestera mot den verklighet de lever i.

Sarkozy säger sig på allvar frukta en explosion om inte de centrifugala krafter som migrationsströmmarna orsakar bemästras snarast. Att drastiskt minska tillströmningen är, i motsats till vad som påstås, inte att brista i generositet, vare sig ideologiskt eller medmänskligt. Det är att säkra en europeisk kultur som varken vill eller kan försvinna. Att förtiga eller förtränga problemet är att främja uppkomsten av radikala hållningar. Under hela sin period som inrikesminister, påpekar Sarkozy en aning bittert, försökte han låsa upp invandringsdebatten, utan att lyckas. "Det enda tänkandet" (*la pensée unique*) som det politiskt korrekta också kallas i Frankrike, var alltför djupt förankrat och utbrett bland de styrande eliterna i politiken, och inte minst medierna. Men man kan inte vändas över

"Att kravallhuliganerna skulle förtjäna att behandlas med förståelse och mildhet i egenskap av underprivilegierade, avfärdar Sarkozy som ren vänsterpropaganda."

sin historia och ständigt skällas för rasist eller rentav slaverianhängare!

Sarkozy uttrycker bland annat därför sin besvikelse över att efterträdaren Hollande strök hans planer på att skapa det *Maison de l'Histoire de France* som han tänkt som forum för historiker att verka inom tvärsöver vänster-högergränsen. Det stötte på våldsamma protester då det lanserades, ett tecken om något på hur inflammatorisk minsta antydning om en fransk identitet är, medger han.

En annan missräkning han vädrar är hur hans stolta projekt Medelhavsunionen gick i stöpet. Den möttes först av en

Förortskravaller 2005: Sarkozy avsvär sig ansvar.

FOTO: TT

arg reaktion från främst Angela Merkel, som uppfattade den som en sydeuropeisk "Alleingang" riktad mot det mäktiga tyska inflytande, som exponerades inte minst under Greklandskrisen. Tänkt att i någon mån också komplettera det nordliga EU, skulle den bli ett nytt politiskt forum för länderna vid Medelhavets södra och östra kuster att dryfta frågor som migration med sina EU-grannar.

Efter att ha stävt upploppen 2005 och satt sig i respekt hos både allmänhet och ordningsmakt, borde Sarkozy ha varit självskriven som premiärminister, det vill säga: om det inte varit för en annan Chiracgunstling: Dominique de Villepin. Som utrikesminister hade han tagit världssopinionen med storm med sin flammande appell i FN:s säkerhets-

vidringar på den inre marknaden borde man öppna för ett stärkande av de industriella resurserna i Europa och tillåta företagen att göra front mot uppköpsrader utifrån och överhuvudtaget försvara sig mot ojuste konkurrens från Kina och USA, som utgör reella problem. Skatteminimering är bara ett av dem. Om inte regler och villkor uppdateras, vad hjälper det då att med alla andra till buds stående medel försöka hålla sysselsättning uppe och skapa gynnsamma företagsvillkor i Europa? Man kan inte annat än sympatisera med honom när han relativt kort efter förortsuploppen 2005 som finansminister bemöter EU-kommissionens nej till franska statens räddningsinsats för Alstom, med att beskt retoriskt fråga om man hellre såg "våra avindustrialiserade orter fortsätta att brinna för era sakrosankta konkurrensreglers skull?"

råd 2003 mot USA:s krig i Irak. de Villepin blev något av Sarkozys onda genius med "avslöjanden" – obevisat än idag om han låg bakom – men som hejdakar blev dömda för att ha manipulerat fram. Falska kontoutdrag från en bank i Luxemburg i namn av fantasifullt påhittade pseudonymer skulle syfta på en viss Sarkozy... Clearstreamaffären fick på sikt de Villepin själv på fall. Infama intriger är som sagt inte ovanliga i fransk politik.

Sarkozy låter oss också veta att han anser att EU:s konkurrensregler är obsoleta i globaliseringens nya verklighet. Istället för att beivra konkurrenssned-

A propå kraftindustrin och dess avknoppningar fick andra motgångar Sarkozy att se rött. Merkels beslut om nedstängning av 30 kärnreaktorer ser han som en cynisk manöver som syftar till att kunna behålla De gröna i regeringsalliansen. Det har lett till återupptagen drift vid flera tyska kolkraftverk, som sprider sina luftföroreningar ända bort till Paris. Demagogi beskyller han även efterträdaren Hollande för, Hollande som mot bättre vetande upphävd leveranserna av de nya, säkrare kärnkraftverk som Frankrike dittills framgångsrikt tagit fram och exporterat utomlands. Att också i förtid beordra avstängning av fullt fungerande reaktorer som han gjort, var ett likaså cynisk-demagogiskt åsidosättan-

>>

de av nationens verkliga intressen. Det är sådant som gör politiken till en karikatyr av sig själv, menar Sarkozy, och som gör det svårt för människor att tro att politiker tjänar det allmänna bästa.

Ett annat exempel på oförställd partiantagonism hos efterträdaren ger han med Hollandes skrotande av hans förslag att ge Albert Camus plats bland De Odödliga i Panthéon. Att det skedde av svartsjuka när det gäller vem som skall få tillägna sig Camus minne, är Sarkozy övertygad om.

I *Le Temps des Tempêtes* tar Sarkozy upp sin näst efter lag och ordning käraste käpphäst: arbetslinjen. Under parollen "arbeta mera för att tjäna mera" tog han strax efter makttillträdet itu med den i vida och inte bara borgerliga kretsar förhatliga 35-timmarsveckan. Utan att upphäva den rakt av – det skulle väckt ett ramaskri från fackligt och vänsterhåll – frigjorde han behövlig övertid som hade låsts in genom befrielse från inkomstskatt och arbetsgivaravgift. När han precis som vid svensk skattereform satte ett tak vid 50 procent av den totala inkomsten stämplades han från vänsterhåll som "de rikas vän"; ett epitetsom i och för sig hängt med sen han firade sin valseger på lyxkrogen Fouquet's i Paris och vilade upp sig på en industrimagnats yacht efteråt. Det tillgreps igen – kanske mer berättigat – när han tillät Qatar att köpa en av Frankrikes mest prestigefulla fotbollsklubbar, Paris Saint-Germain. Men också för att han turnerar med välbetalda föredrag och ingår i hotellkedjan Accors ledning.

Då president Sarkozy lät utreda Frankrikes ekonomiska tillväxtpotential träffade han den unge Emmanuel Macron för första gången. "Han sade sig vid den tiden vara socialist, men därefter tror jag han ändrat sig", skriver Sarkozy. Att de två kommit varandra närmare märktes då Sarkozy började tillhöra "kvällsbesökarna" i Élyséepalatset, som man kallar en presidents förtrogna eller bara informella rådgivare.

Sarkozy må ha haft mer tur eller skicklighet än Macron när det gällt att undgå allvarigare blockeringar för sina politiska reformer. Han blev dock inte omvald. Och om han lyckades avvärja 35-timmarsveckan dess explosiva karaktär, kom han inte lika långt i den minst lika känsliga och åter högaktuella pensionsreformen. Vad som stått på agendan i årtionden utan att komma mycket närmare en lösning är utfasandet av de förmånliga pensionsreglerna för många offentliganställda som järn- och spårvägar, elektricitets-, gasarbetare och postiljoner. De har gällt sedan tiden då yrkena inte bara var ansvarstyg-

Lehman Brothers kollaps 2008: Sarkozy varnade.

FOTO: TT

da utan också farliga nog att berättiga till pensionering vid 50 år.

I den större frågan om skenande kostnader för en demografi som gjort "pay as you go"-systemet med dess solidariska betalning av den ena generationen för den föregående konkursmässigt, lyckades Sarkozy komma en bit på vägen. Han gick så varligt fram och höjde bara pensionsåldern från 60 till 62 år, så det blev inga långvarigare strejker eller allvarigare sammanstötningar den gången. När nu Macron tar itu med den nödvändiga strukturella omstöpning som övergången till ett intjänande av poäng innebär samt ytterligare höjd pensionsålder eller i varje fall förlängd intjänandetid möter kraftiga protester. Dessa inleddes på bred front i december 2019, men har dock kommit av sig något i och med covid-19-utbrottet förra våren.

Internationella kriser som inträffade under det franska EU-ordförandeskapet 2008 gav Sarkozy globalt strålkastarljus och erkännande som en handlingskraftig och effektiv konflikthanterare.

Det första av de oväder som titeln på memoarbok nr 2 syftar på var det ryska blixtagreppet på Georgien till svar på inbrytningen för att driva ut ryska styrkor ur de båda regionerna Sydossetien och Abchazien. Den blev också Sarkozys elddop som EU:s ordförande under andra halvåret 2008. Det var en storm efter hans sinne och som han med sin blandning av dristighet och manlig

intuition faktiskt fick att bedarra. För det första utmålade han för Kreml de tråkiga följderna av Rysslands ockupation för dess internationella rykte. För det andra erbjöd han sig att komma till Moskva för att diskutera en lösning – på villkor att när hans plan satte ner hjulen skulle den ryska armén ha gjort halt; annars skulle planet omedelbart lyfta igen.

Villkoret uppfyllades, men det gällde att få ryssarna att dra sig tillbaka också. Putin, uppsvälld av tandvärk och på uselt humör, vräkte ur sig otidigheter om Georgiens president Sakhashvili. Tills Sarkozy i sin tur blev så uppretad över världens ohysade sätt att han reste sig för att gå. Putin sansade sig då, bad "Nicolas" stanna, men med den maliciösa frågan varför han inte protesterade när "hans vän Bush lät hänga Saddam Hussein, om han nu inte ens tålde höra Putin tala om hur han ville kasta ut Sakhashvili". Var fanns logiken i det? Sarkozy fann sig snabbt: "Men du vill väl inte liknas vid Bush, som avskys av två tredjedelar på planeten!" "Där har du en poäng!" medgav Putin, nu med vresigheten som bortblåst. Efter en tur om Georgien och ännu en till Moskva, drogs de ryska trupperna tillbaka, med en lättnadens suck och applåder från världssamfundet.

Den andra perfekta stormen Sarkozy fick vara med om att rida ut var finanskrisen, likaså under det franska EU-ordförandeskapet andra halvåret 2008. Återigen förlitade han sig på sin politiska *Fingerspitzengefühl*. Precis som Gordon Brown som anförrött för honom att han för Storbritanniens del övervägt att nationalisera bankerna, insåg han att allmänheten måste lugnas till varje pris. För att inte paniken skulle sprida sig med massuttag, måste alla euroländers regeringar entydigt utställa garantier för att ingen skulle förlora så mycket som en euro av sina banktillgodohavanden. Redan sommaren 2007 när information om anomalier kring *subprimes* börjat sippra ut sökte Sarkozy förmå Merkel att inkalla ett möte med G 8 för att diskutera oron på finansmarknaderna och nödvändigheten av deras reglering. Men hon reagerade artigt men roat skeptiskt, som om det vore helt onödigt och mest ett uttryck för en rastlös och smått karikatyrbetonad beskäftighet hos Sarkozy!

Lite efterklodigt framhäver han hur totalt rätt han fick året därpå, då Lehman Brothers föll i september 2008 och katastrofen var ett faktum. Då blev det uppenbart att samfällt internationellt agerande var nödvändigt. Men även nu tenderade Merkel, "sin vana trogen" – som han försiktigt uttrycker det – att inte vilja handla. Först efter två extrainkallade topp-

möten i Paris gjorde hon med sin välkända pragmatism en helomvändning, klar över att Tyskland inte kunde stå skadeslöst när dess viktigaste exportmarknader brakade ihop. De europeiska finansinstituten garanterades stöd från sina stater. Men det var inte nog. Nästa dag föll börserna med uppemot 25 procent. Då var det dags att kungöra att inget enda finansinstitut skulle tillåtas gå i konkurs samt garantera samtliga banktillgodohavanden. Man måste stävja varje tillstymmelse till den panik som redan hade börjat bryta ut i London med långa köer framför uttagsautomaterna. Som sammanfattning utifrån ideologisk synvinkel vill Sarkozy framhålla att krisen 2008 inte var kapitalismens fel, utan krisen hos ett system som fjärrmat sig från och förrättat dess mest fundamentala värden. Ord och inga visor!

Alldeles oavsett den slutliga utgången av målen mot honom och även om det bara är i kulisserna till nästa presidentval han drar i tåarna – som kungamakare i sitt parti, där han fortfarande åtnjuter starkt gensvar och gehör – är hans memoarböcker läsvärda med sin spänstiga, livfulla stil. Mest läsvärd för den som vill fördjupa sig i fransk politik på hög nivå är den första volymen. Den andra har mer karaktär av loggbok och är mer för den som vill nörda ner sig i inrikespolitiken. Och, vem vet, det kan ju röra sig om självbekännelser av en blivande president på andra varvet? Än är inte undrens tid förbi! ✨

Ninna Rösiö

Kulturrevolution: maktspelaren Mao slår tillbaka.

FOTO: TT

Rätt att göra uppror?

HISTORIA

Den som var politiskt intresserad under 1960-talet kunde läsa följande i *Citat ur ordförande Mao Zedongs verk*, utgiven i Nils G Holmbergs översättning år 1967: "En revolution är inte som en middagsbjudning, eller som att skriva en essä, måla en tavla eller brodera; den kan inte vara så förfinad, så lugn och behaglig, så måttlig, snäll, återhållsam och storsint." För att inte tala om: "Det är rätt att göra uppror!" Fortsatte man att vara politiskt intresserad insåg man att parollen borde haft en fotnot: "Men inte mot mig."

Den kinesiske historikern Yang Jisheng är född 1940. 2008 gav han ut en omfattande historik över den massvält som kostade 36 miljoner människor livet mellan 1958 och 1962; den spreds underjordiskt i Kina innan den utkom på engelska under titel *Tombstone* år 2012. Han har förbjudits att lämna landet och antar sig ständigt övervakad men fortsätter ändå modigt att söka sanningen i sin senaste bok, om den kulturrevolution som inleddes 1966. "I varje uppsving av motgångar och strider kastades vanliga människor in och mörbultades i ytters-

ta förtvivlan, medan Mao, på sin höga höjd, djärvt förklarade: 'Se, världen vänder sig upp och ned!' Jag har använt detta uttryck som titel på min bok för att peka på omfattningen av detta kaos och lidande."

Kulturrevolutionen måste ses mot bakgrund av den massvält som följde på den av Mao lanserade kampanjen *stora språnget*, som i ett slag skulle kollektivisera jordbruket och industrialisera landet. Men när det gällde ekonomi och vetenskap var Mao brottsligt inkompetent. Jordar och skördar förstördes, värdelös metall producerades i tiotusentals ton, myndigheterna ljög ihop strålande produktionssiffror. Tills döda människor längs vägar och i städer och talrika rapporter om kannibalism bland de överlevande inte gick att förtiga längre. Man fick slå till reträtt och rätta sig efter fakta och erfarenheter.

Men Mao tog inte lärdom. Han skyllde på andra och riktade sin värsta vrede mot partiveteranen och tillika landets president, Liu Shaoqi. Denne försvarade sig med att hänvisa till fasorna under *stora språnget*: "Historien kommer att minnas den roll du och jag hade då så många människor svalt, och även kannibalismen kommer man att minnas!"

>>

Jiang Qing: bet när Mao gav order om att bita.

FOTO: TT

Mao glömde aldrig att Liu hade trotsat honom och planerade en ny kampanj mot de byråkrater som ville reducera honom till blott en hyllad symbol.

Maktspelaren Mao gick utanför den etablerade maktstrukturen och vädjade särskilt till de unga med paroller som "Det är rätt att göra uppror". Sommaren 1966 hyllades upproriska studentledare medan partiauktoriteter fick göra självkritik. Då partiets centralkommitté möttes gick Mao och hans eftersägare, bland dem hans egen hustru Jiang Qing och premiärministern Zhou Enlai, till angrepp mot Liu Shaoqi. Lin Biao, en veteran med militära meriter, valdes till nummer två i partihierarkin.

Yang pekar på Maos utopiska visioner, som i det cirkulär från maj 1967 där ordföranden talar om "kommunismens nya människa". Man skulle jämställa tankens och handens arbete, upphäva produktion för en marknad och etablera en självförsörjande ekonomi som eliminerade utsugning till förmån för social

jämlikhet, låta folket välja representanter som man kunde när som helst återkalla, avskaffa den stående armén och ersätta den med milis, och införa lokalt självstyre. Men det handlar inte om demokrati. Över alla människor står Mao själv, eller den han ofta jämförde sig med, Qin Shi Huangdi (259–210 f Kr), Kinas förste kejsare som beordrade bokbränning och mord på intellektuella, men som också enade landet och inledde bygget av den stora muren: "Jag är också Qin Shi Huangdi", sade Mao tre år före sin död. Kulten av Mao blev en industri. Enbart 1967 utkom *Valda verk av Mao Zedong* i 91 miljoner exemplar, *Citat ur ordförande Mao Zedongs verk* ("Maos lilla röda") i 369 miljoner exemplar. Mars 1969 hade mera än två miljarder Maomärken tillverkats – i medeltal tre för varje kinesiskt medborgare.

Yang följer de yttre kampanjerna och de inre stridigheterna med en beundransvärd noggrannhet och med namns nämnande. Läsaren blir en smula matt och inser att etiketter som "rödgardist" eller

"revolutionär" eller "kontrarevolutionär" kan sättas på vilka strömningar som helst. Yang menar att den han kallar rebeller, alltså de som ville något radikalt med kulturrevolutionen, inte stod för de värsta excesserna. Istället var det de med partibyråkratin lierade rödgardisterna som var sin tids talibaner, tvingade människor att överlämna allt guld och silver i sin ägo och skriva över sina egendomar på staten. Nära 5 000 av Pekings kulturminnesmärken förstördes, de flesta i augusti och september 1966. De 5 884 bokrullar med kanoniska buddistiska skrifter som förvarats i Baimatemplet eldades upp, och templet och Konfucius grav i hans hemstad Qufu i Shandongprovin sen förstördes.

När också Mao kände marken gunga under sig ingrep militären på hans order. Han hoppades kunna använda den mot byråkratin, men militära ledare var i hög grad själva en del av byråkratin. Och byråkratin hade ett längre liv än dess en gång starke man, Liu Shaoqi, som dog i fängelse 1968 och därefter kremerades under falskt namn.

Yangs starkaste avsnitt handlar om hur vanliga kineser levde – och offrades. Brukligt var att tre generationer delade på ett hem. Arbetare omgavs av giftiga substanser och sjukdomar försakade av bly, bensen och kvicksilver var vanliga. Arbetarnas ledande roll propaganderades men gav föga praktiska fördelar. "Men fattigdom och underordnad samhällslig status försatte arbetarna i en grundläggande konflikt med den byråkratiska klicken och när de väl uppmuntrats att revoltera blev de en formidabel kraft." Och då kunde man dödas.

Vad som kallades revolutionära kommittéer gick våldsamt fram mot vanliga människor, särskilt de som tillhörde rebellfraktionen. Yang citerar en rapport som är lika absurd som ohygglig i sin exakthet: "68 132 nidingar av olika slag har avslöjats över hela staden, varav 2 827 förrädare, 3 721 hemliga agenter, 2 688 oeffterrättliga kapitalistfarare, 7 942 aktuella kontrarevolutionärer, 24 161 oreformerade svarta element, 151 reaktionära akademiska auktoriteter, 1 855 reaktionära kapitalister, 2 284 skurkar som infiltrerar massorganisationer och 11 675 övriga".

Den kinesisk-amerikanske forskaren Ding Shu uppskattar att i hela landet utsattes 30 miljoner för kampanjen och en halv miljon dog, medan Andrew Walder och Su Yang uppskattar att 36 miljoner förföljdes och mellan 750 000 och en och en halv miljon dog, medan lika många fick bestående men. En del styckades och äts delvis upp.

Kina proklamerade sig samtidigt som

centrum för världsrevolutionen. I Peking angreps den indiska ambassaden och den brittiska ambassaden stacks i brand. Ett år efter att kulturrevolutionen inletts hade fler än 30 av de cirka 50 länder som Kina hade relationer med dispyter av diplomatisk karaktär, och en rad konsulat stängdes. Men inom loppet av ett par år vände allting då revolutionen fick lämna plats för realpolitik.

USA:s bordtennislag inbjöds, efter Maos godkännande, att spela vänskapsmatcher i Kina, vilket inledde en process av världshistorisk betydelse. Hösten 1971 beslöt FN, utan att USA lade in sitt veto, att Folkrepubliken Kina, istället för Republiken Kina, alltså Taiwan, skulle representera landet i världsorganisationen. I februari 1972 kom Nixon till Peking och mötte Mao. Realpolitiskt var det ett skickligt drag, som försvagade ärkefienden Sovjetunionen. Men bilderna från mötet visar att Mao på några år har åldrats oerhört.

Mycket tyngde honom. Inte minst att Lin Biao, hans utkorade efterträdare, år 1971 försökte fly landet i ett plan som,

”Men det handlar inte om demokrati. Över alla människor står Mao själv.”

förmodligen på väg till Sovjet, störtade i Mongoliet. Mao misstänkte alla runt omkring sig. Såsom partiveteranen Deng Xiaoping, som i början av 1976 ersattes som centralkommitténs starke man av Hua Guofeng som hade klättrat snabbt under kulturrevolutionen. Såsom Zhou Enlai, som var sjuk i cancer och dog i januari 1976. Folk som vid det här laget utleda och ursinniga över kulturrevolutionens härjningar sörjde honom. ”Sorg över Zhou betydde att man slutat tro på Mao.” Himmelska fridens torg fylldes av kransar och blommor som forslades bort om natten. Några månader senare, den 9 september 1976, dog Mao själv. Den 18 september samlades en miljon människor till sorghögtid på Himmelska fridens torg. Yang greps själv av den allmänna sorgen och ”fann mitt ansikte täckt av tårar”.

Andra slipade knivarna, nu när den Mao som hade startat kulturrevolutionen mot byråkraterna var borta. Jiang Qing och hennes allierade, som snart skulle bli kända som De fyras gäng, greps natten till den 6 oktober. Inom något år utmanövrades Hua Guofeng av Deng Xiaoping. Först 1980–1981 genomfördes en rättegång mot De fyra, där Jiang Qing var ofin nog att påminna om vem som gett order. ”Jag var ordförande Maos hund och den han sa till mig att bita bet jag.” Hon dömdes till döden, men med

fördröjd verkställighet, en vanlig juridisk påföljd, och levde till 1991.

Yang Jisheng är väl bekant med både maktkampen på hög nivå och de blodiga offer som krävs bland vanliga människor. Men hans perspektiv är i vissa avseenden begränsade. Han verkar inte vara bekant med den vidare diskussion av socialismens mål och medel som har pågått i stort sett sedan 1800-talets slut, utan för honom är socialism vad kommunistpartiet kallar socialism. Hans vokabulär är ibland präglad av kommunistiskt språkbruk, till exempel den flitiga använda termen ”den byråkratiska klicken” – hur kan något som samtidigt sägs dominera partiet vara en ”klick”? Översättarna måste ha prövats av Yangs alla namnuppräkningsar, oavsett om personerna presenteras närmare, vilket också syns på korrekturfel som att det står Zhao istället för Zhou Enlai på ett par ställen och att Lin Biaos son kallas ibland Lin och ibland Li Ligu. För att skaffa mig en klarare blick över de stora förloppen har jag ibland jämfört med en annan historiker, Frank Dikötter. Denne har ägnat flera böcker åt avgöran-

de skeenden i det moderna Kinas historia och utgav 2016 *The Cultural Revolution. A People's History*, ett verk som inte har Yangs detaljrikedom men som rekommenderas som kompletterande läsning för den verkligen intresserade.

Till slut: Fanns det andra möjligheter än kulturrevolutionens kaos eller byråkratin förtryck? Yang Jisheng berättar om stadsdelen Xidan ett par kilometer väster om Himmelska fridens torg i Peking. År 1978 började folk på en lång tegelmur där sätta upp egna affischer, där hölls också tal om att landets politiska system måste ändras. Den decemberkväll då Yang var där började en folksamling röra sig mot centrum under rop om att det kinesiska folket inte är idioter och att tankarna måste släppas ut ur fängelset, men samma månad grep myndigheterna in och fängslade Wei Jingsheng, som varit flitigast med att sätta upp affischer. Nästa stora proteströrelse kvävdes 1989 i blod på Himmelska fridens torg, en händelse, skriver Yang i *Tombstone*, ”som rensade min hjärna från alla lögnar jag hade trott på”.

I kulturrevolutionen

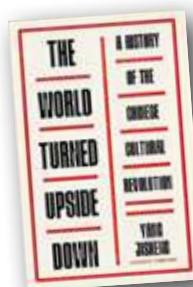

Revolutionären Mao: nu som souvenir.

FOTO: ALAMY

mobiliserade Mao rebeller utanför partiet, men inte för demokratins skull utan för sin egen makt skull. Han var en kejsare som stod mot byråkratin. Enligt Yang: ”Mao var själv upphovet till och den som ytterst kontrollerade det system som dömde hans kulturrevolution.” Folket såg att kejsaren med hans oordning stod mot byråkratin och dess ordning och föredrog det senare. Vad fick man? Kina har gjort väldiga framsteg, ibland genom stöld av andras innovationer, och mättat världens hunger efter billiga konsumtionsvaror. Den som besöker Xidan idag finner där gallerior med namn som Joy City och Grand Pacific Mall. I souveniraffärerna finns bilder av Mao på tallrikar och muggar men numera också bilder av Xi Jinping, president sedan 2013. Nationella folkkongressen beslöt år 2018 att han kan väljas om till president hur många gånger som helst. Byråkratin gav Kina ännu ett slags kejsare och hans makt har övervakningskameror i varje gathörn. ✨

Lars Åke Augustsson

THE WORLD TURNED UPSIDE DOWN
A HISTORY OF THE
CHINESE CULTURAL
REVOLUTION
YANG JISHENG
(ÖVERS. FRÅN
KINESISKAN, RED. STACY
MOSHER OCH GUO JIAN)
Farrar, Straus and
Giroux 2021

Pandemi i Tyskland: en ögonöppnare.

FOTO: TT

Moral före majoritet

FILOSOFI

Den mycket uppmärksammade, ja prominente, tyske filosofen Markus Gabriels nya bok *Moralischer Fortschritt i dunklen Zeiten* (Moraliskt framsteg i mörka tider) slutar med en appell, riktad till alla och envar: Vi uppmanas att delta i projektet "En ny upplysning".

På de föregående sidorna har Gabriel då lagt en solid grund, angett en rad goda skäl för att engagera sig i saken, och det på ett öppet provande, genomtänkt och på det stora hela klargörande sätt. Inte minst de konkreta exemplen på fördärvliga skevheter och missförhållanden i vår värld som han ger – samtidigt som han avslöjar några av de stora illusionerna och självbedrägerierna i nu gällande version av moderniteten, på både samhälls- och individnivå – ja, inte minst dessa exemplifierade fördärvligheter, gör denna uppfordrande skrift angelägen. Gabriel vill nämligen inget mindre än att bringa ordning i den stora oredan – i grunden den rådande "värdekrisen", allt elände som har följt i postmodernismens spår; för detta syfte var han en av grundarna av den filosofiska rörelsen *New Realism* för några år sedan; själv ger han ett både sympatiskt och synnerligen förnuftigt intryck.

I sin nya bok skärskådar han några av de villfarelser, bländverk och luftslott som numera ser ut att få oss att systema-

tiskt såga av de grenar vi sitter på. Med rådande pandemi som aktuell, ständigt återkommande, referenspunkt.

Gabriel är alls inte någon undergångsprofet. Snarare ser han möjligheterna, de framkomliga vägarna; ofta de rätta vägarna, som det ter sig. *Moralischer Fortschritt in dunklen Zeiten* är något av en ögonöppnare. Gabriel hör till dem som ser coronapandemin som just en sådan, dessutom. Bland annat i så måtto att det nu är ännu tydligare än före covid-19 att "människligheten är en global ödesgemenskap", som han formulerar det.

Det här är uppfriskande läsning. Boken torde också kunna inge hopp – till alla som misströstar i virusshotets, klimatlarmens och tech-skräckskildringarnas tid. Slutklämmen får antagligen många att ducka – under det ansvar det pekar på – men den är framför allt upplivande: "Det hänger på oss. Människan är fri."

I tysk press har Markus Gabriel utnämnts till en av samtidens viktigaste tyska filosofer. Förutom att vara flitig författare hinner han med att vara både professor vid universitetet i Bonn och direktor vid *Internationalen Zentrum für Philosophie* och *Center for Science and Thought* vid samma lärosäte, och gästspelar dessutom regelbundet vid Sorbonne, och på *New School for Social Research* i New York. Av hans tidigare titlar är hittills endast "Varför världen inte finns" från 2013 översatt till svenska.

Enligt undertiteln på hans nya bok – den kom ut under andra halvan av förra året – handlar det här om "universella värden för 2000-talet". Gabriel vill skänka oss en filosofisk besticklåda för att vi ska kunna skapa reda i "vår tids farliga kaos" och lösa moraliska problem med den. Han kallar förresten sitt upplysningsprojekt för en Ny Moralisk Realism.

Också inom etiken är fakta och sanningar viktigare än allsköns åsikter. Ett moraliskt faktum är ett objektivt existerande moraliskt sakförhållande, som fastlägger vilka konkreta handlingar som är påbudna, tillåtna eller otillåtna, som Markus Gabriel formulerar det. Tre av hans exempel: att man inte ska plåga barn, att man ska skydda miljön, att man ska behandla alla människor likvärdigt.

Postmodernt tänkande ger stort utrymme för godtycke; Gabriel är inte ensam om insikten att det är en av de väsentliga orsakerna till att den moderna demokratiska rättsstaten just nu angrips från flera håll. Demokratin (i sig ett av mänsklighetens främsta moraliska framsteg) är emellertid berättigad till att säkra sitt fortbestånd; den vilar ju på en universell upplyst värdekanon. Inklusive den gyllene grundprincip för en rättsstat som formulerades av Kant: att min frihet tar slut där den andres börjar. (Med denna följer implicit att intrång i andras svängrum måste sanktioneras – vilket i sin tur innebär att demokratin skenbara paradox i själva verket torde vara satt ur spel; detta att en demokrati skulle kunna välja bort sig själv, med hjälp av en kvalificerad majoritet – vilket är en alltför ytlig slutsats, påpekar Gabriel.) Demokratin är rentav moraliskt förpliktad att bedriva aktivt självförsvar. Moral går nämligen före majoritet, enligt en av den moderna demokratin inneboende förhållningsregler. Hört det sägas på senare tid, någon?

Vissst är det också en djupgående värdekris som gör att vi sedan decennier, som vi alla vet, arbetar på vår självförstörelse. Koldioxidutsläppen, urskogs-skövlingen, plastskräpet, massdjurhållningens förutsättningar och följder, inköpet av en ny smartmobil så ofta man kan och vill – bara som några exempel – bygger i själva verket på systematisk bortträngning av moralens krav; sammantaget företeelser, handlingar och underlåtelser som Gabriel kategoriserar som inget mindre än "ett radikalt ont". (Greta Thunbergs namn finns med i hans bok i ett avsnitt om klimathot och klimatkamp.)

Och här kommer så coronan in: virusets framfart i världen har inte endast

Greta Thunberg: håller grytan kokande.

FOTO: GETTY IMAGES

medfört lidande, död och stora påfrestningar på individer och samhällen. Pandemin har också avslöjat denna värdekris (exempelvis hos oss "uppenbarhet" att svensk äldreomsorg är eftersatt och underfinansierad, något som dock påtalats länge). Och samtidigt – med avseende på att merparten medborgare i vår del av världen anpassat sig till införda restriktioner och råd för att bromsa smittspridningen – visat bland annat att det är möjligt att bedriva moraliskt anspråksfull politik, och detta nästan

ningar och resonemang. Det är synd. Till exempel: det är ju detta att något är orätt som är ett moraliskt faktum, och att man ska handla därefter – inte själva handlingen. Jag misstänker att det varit bråttom att få ut boken, medan tid är, innan pandemiviruset är under kontroll; det är en av poängerna här, och därför möjligen begripligt. Ett par avsnitt är lite väl många ordiga och detaljerade, här och där finns lätt störande upprepningar, troligen av tidsskäl också det.

En bästsäljare på hemmaplan har

"Gabriel vill skänka oss en filosofisk besticklåda för att vi ska kunna skapa reda i 'vår tids farliga kaos' och lösa moraliska problem med den."

oberoende av vad det kostar; de beslut som åtskilliga regeringar har fattat för att stävja pandemin "uppenbarar det moraliska framstegets dynamik", skriver Gabriel. Det neoliberala postulatet att marknadskrafterna är överordnad princip har, i olika grad och form, tillfälligt satts ur spel. Dessutom visar oss coronakrisen, såsom i en spegel, att de flesta av oss i själva verket vet vad en situation fordrar av oss, moraliskt.

I sin metod liknar Markus Gabriel delvis Descartes och dennes berömda sentens "Jag tänker, alltså...". Bevisföringen är ofta en ren fröjd att ta del av. Ingen metafysisk förvirring, här inte; invändningarna och argumenten mot all sorts värderelativism är frisk luft i samtidens mentala ventilationssystem.

På ett par ställen i denna bok kan Markus Gabriel slira något i ordval/benäm-

Moralischer Fortschritt in dunklen Zeiten ändå varit. Vältajmad är den ju, inte minst. En av finesserna med boken är de kursiverade och inramade tänkespråk som finns utströdda mellan pärmar. Som denna: *Att man kan ta miste betyder inte att det inte finns någon sanning. Tvärtom! Då man tar miste, misstar man sig på sanningen, varav följer, att denna finns. Utan sanning finns varken fel eller lögn, ideologi, propaganda eller manipulation.*

I slutet av boken finns också dryga hundratalet nyckelord ur Gabriels tankegångar och argumentation förtecknade, med sidhänvisningar; en fiffighet som gör det här även till en utmärkt handbok. Bland annat "altru-

ism", "kulturrelativism" (ett av populismens verktyg), "stereotyper" (som skapas och reproduceras inte minst i identitetstänkande och i sociala medier), och "värdenihilism" (som Gabriel visar hur den faller på eget grepp) finns med på listan.

Markus Gabriels större ärende är att vår samtid behöver just filosofin, och rentav etisk utbildning/bildning – så att det återigen går att föra seriösa offentliga samtal om hur vår närmaste framtid ska utformas. Det dominerande vetenskaps- och mätfixerade tänkandet har urholkat människors tillit – till vetande, verklighet, sanning och samvete – vilket kan göra folk till lättstyrda nyttiga idioter.

Överskattningen av den ekonomiska vetenskapens förklaringsmodeller är också fatal. Som myten om *Homo oeconomicus*. Humaniora måste återupprättas, det är av nöden: återfå sin rättmätiga topplacering bland vetenskaper, och så ge oss den nödvändiga helhetssynen tillbaka.

Moraliska framsteg behövs redan i detta nu för att styra in den naturvetenskaplig-teknologiska utvecklingen på rätt spår; den som också kan vara potentiellt farlig (drivkraft: ekonomin, inte minst – där exempelvis uppmärksamhetsalgoritmer på nätet skapat en av de mest "framgångsrika" affärsmodellerna någonsin, och inte bara det – de påverkar, eller manipulerar, också den allmänna meningen, enligt självgenererandets princip och väl kända teorier.)

I många ögon framstår Markus Gabriel naturligtvis som överoptimistisk. Blåögd. Det cyniska ligger ju i tiden, också det; Gabriel resonerar även om detta, och dess orsaker.

För att lösa världens verkliga problem behöver vi samarbeta; Gabriel använder gärna uttrycket *Kooperation*. Så som skett under pandemin – och som visat hur civilsamhället tillsammans med forskning, politik och näringsliv kunnat samverka i ett krisläge. En ögonöppnare, också det.

Och faktum är att det är moraliskt riktigt att inge hopp. ✨

Ylva Herholz

**MORALISCHER
FORTSCHRITT IN
DUNKLEN ZEITEN**
**UNIVERSE WERTE FÜR
DAS 21. JAHRHUNDERT**
MARKUS GABRIEL
Ullstein 2020

Kevin Spacey i *House of Cards*: en bojkott skadar främst andra.

FOTO: ALAMY

Bojkotta bojkotterna!

FILOSOFI

Frågan om det etiskt sett är okej eller inte att avnjuta verk skapade av konstnärer som någon gång har begått omoraliska handlingar, anser jag vara en ickefråga och jag behandlar den som en sådan. Ja, för tittar man igenom mycket av det som står i min bokhylla, som finns i min skivsamling, som hänger på mina väggar och på vad som upptar mitt filmtittande, måste man nog göra den bedömningen. Alternativet vore en vanvettig dubbelmoral.

I generellt hänseende så är det även på det sättet vi får förhålla oss till de flesta människors kulturkonsumtion. Det skulle ju av en människa avkrävas något alldeles extra nitiskt – ja, för att inte säga kultur- och bildningsfattigt, historielöst och dessutom galet tråkigt, för att hon ständigt skulle göra sig en etiskt solid bedömning i syfte att helt undvika njutningsfylld kulturkonsumtion av verk som är

skapade av konstnärer som har felat i moralisk mening.

Med detta sagt, vill jag verkligen inte försvara några a- eller omoraliska handlingar i sig. Inte vill jag heller alls förminska eller ta udden av den ofta berättigade och viktiga kritik som exempelvis metoo-rörelsen har riktat mot verkligt klandervärda beteenden och/eller reaktionära strukturer som dessvärre har visat sig vara och är en realitet i vårt samhälle, och inte sällan inom det etablerade kulturlivet.

Den "cancelkultur" som har vuxit fram under de senaste åren i kölvattnen av metoo-rörelsen är emellertid behäftad med en absurd dubbelmoral. En dubbelmoral som gör det närapå omöjligt att föra en i egentlig mening logisk, vettig och framförallt öppen diskussion.

Att tillåta sig att skilja mellan en moraliskt felbar person och dennes verk är något vi alla tillåter oss att göra ibland. Att tillåta oss att inte göra det är också något vi alla gör ibland. Bägge delarna har vi som individer rätt att göra när det passar oss, men att tro sig kunna göra någon av dessa

strategier till allmänt rådande moralisk lag gör oss gravt blinda inför hur de flesta av oss individuellt både vill och dessutom i etiskt oklanderlig mening väljer att avnjuta estetiska upplevelser.

En som ägnat mycket moralfilosofisk möda åt det jag inledningsvis försökt behandla är Mary Beth Willard, som är verksam som filosofiprofessor vid Weber State University. Hennes mycket lättfattliga och samtidigt moralfilosofiskt tänkvärda och uttömmande bok *Why It's OK to Enjoy the Work of Immoral Artists* tar sitt kritiska avstamp i metoo-rörelsen, dess efterdyningar och den framväxande cancelkulturen och hur dess försök till bojkotter inte bara sätter press på den etiska neutraliteten utan också vår individuella frihet vad gäller våra estetiska val.

I sin bok problematiserar Willard frågan om det finns något etiskt ändamålsenligt i cancelkulturens bojkottande av konstnärer som har uppvisat ett omoraliskt beteende framför att, som de flesta av oss faktiskt mer eller mindre hela tiden

Samantha Geimer: kampanjerna smärta.

FOTO: GETTY IMAGES

gör med gott samvete, fortsätta avnjuta estetiska upplevelser skapade av konstnärer som felat moraliskt. I sitt moralfilosofiska undersökande har Willard studerat vad själva målen med bojkottande kan vara och om dessa mål har något betydande etiskt värde.

Ett mål med en bojkott kan vara att erätta och släta ekonomiskt straffa den moraliskt felande konstnären. Särskilt lockande kan detta vara när den moraliskt felande konstnären inte har blivit prövad och dömd i någon juridisk instans. Det vill säga: om det inte går att korrigera en aktör genom juridiken, vill man gärna skapa en medial process som leder till att

”Ett annat mål för en bojkott kan vara att man vill visa sitt stöd för den eller de som utsatts för en amoraliskt agerande konstnär.”

marknaden ersätter juridiken och straffar den felande.

Willard tar bland annat upp Kevin Spacey som under brinnande metoo avslöjades att ha begått sexuella övergrepp på en minderårig yngling. Spacey drabbades inte av några kännbara juridiska repressalier. Istället ledde en konsumentbojkott till att han ändå led av märkbara ekonomiska förluster.

Det som gör sådana här konsumentbojkotter etiskt knepiga, menar Willard, är att konstnärer inte sällan ingår i ett inte bara konstnärligt utan också ekonomiskt kollektivt sammanhang. Det är en mängd med människor som också riskerar att drabbas ekonomiskt runt en skå-

despelare som Spacey. Till skillnad från Spacey, vilken man får förmoda är ekonomiskt oberoende, befinner sig kanske också många av dessa människor i en ekonomiskt utsatt position.

Vill man genom en konsumentbojkott straffa en konstnär ekonomiskt ska man också komma ihåg att många av de människor som i samma veva också straffas ekonomiskt kanske har varit utsatta för just samma person som man själv vill straffa med sin bojkott. Dessa människor får alltså genom en konsumentbojkott lida dubbelt på grund av att de samarbetat med en person som agerar på ett sätt som man gärna vill korrigera.

Låt oss kika på ett tankeexempel som Willard själv tar upp: Det är i etisk mening omöjligt att försvara Harvey Weinsteins amoraliska svinerier, men att som konsument bojkotta de filmer han varit med om att producera skulle förmodligen leda till att ekonomiskt straffa många av dem som varit hans medarbetare, varav en del av dessa också till råga på allt varit hans offer. Dessutom – och detta är Willard inne på flera gånger i boken – är det estetiska värdet som har skapats i det konstnärliga sammanhang där en amoraliskt agerande person ingått inte bara värdefullt att fortsätta att njuta av för övrigas inblandning, utan det kan i sig själv så klart inte ifrågasättas moraliskt.

Ett annat mål för en bojkott kan vara att man vill visa sitt stöd för den eller de som utsatts för en amoraliskt agerande konstnär. Detta mål, menar Willard, uppnås knappast av den som väljer bojkottens väg. Vad den som har blivit utsatt behöver är respekt och att bli lyssnad till. Hur finner den som blivit utsatt bäst stöd för att i verklig mening uppleva denna respekt och detta engagemang? Först och främst genom dem som står vederbörande närmast och förhoppningsvis också genom samhället i form av sådant som juridiskt och polisiärt stöd, knappast genom en bojkott.

Det är sällan ett brottsoffer själv efterfrågar stöd i form av en bojkott, och kollektivt omfattande och massmedialt organiserade bojkotter som strävar efter att straffa en moraliskt felande konstnär riskerar också att riva upp sår hos den som varit utsatt för det moraliska felandet. Willard tar i sin bok upp Samantha Geimer som 1978 tretton år gammal blev våldtagen av filmregissören Roman Polanski.

Geimer har i olika sammanhang, bland annat i sin självbiografi, påpekat att den uppmärksamhet som hela tiden kommit upp på agendan i syfte att undergräva Polanskis konstnärliga status orsakar henne ett större lidande idag än den våldtäkt som hon för litet mer än 40 år sedan blev utsatt för. Återigen, vad ett brottsoffer behöver är respekt och att bli lyssnad till, vilket de som organiserar en bojkott av Polanskis filmer borde fundera över om de faktiskt åstadkommer när de kräver och får stort utrymme i medierna för sina fördömanden och krav.

Ett annat mål med att bojkotta en konstnär som har handlat omoraliskt kan vara att själv lätta på det egna samvetet. Den här typen av bojkottande, menar Willard, blir ytterst poänglöst i etisk mening. På vilket sätt blir man ens i närheten medskyldig genom att avnjuta en omoraliskt agerande konstnärs verk? Visserligen står det var en och fritt att inte avnjuta en omoraliskt agerande konstnärs verk, på ett personligt plan kan skälen vara hur många som helst och förstående och omöjliga för någon annan att angripa. Men de som väljer att avstå bojkott har absolut inte därmed demonstrerat att deras moral brister i något avseende.

Att skilja mellan person och verk kan vara svårt. Konstnärskap och person är ju oftast intimt nära och inflettade i varandra. För mig att avnjuta ett konstverk skapat av ett moraliskt felande person gör mig dock knappast automatiskt själv delaktig i någon omoralisk handling.

Här ligger det nära till hands att tänka att man av etiska skäl så gott det går dock >>

ändå bör hålla sig borta från konstnärer som varit omoraliskt handlande och behandlat sina medmänniskor illa. Det finns ju andra konstnärer som aldrig gjort en fluga förnär och vars konst man då hellre bör välja att stödja och avnjuta. Problemet är bara att varje skapat verk är unikt betydelsefullt och i samma stund som vi med alla krafter försöker undvika verk av konstnärer som är moraliskt klandervärda dödförklarar vi konsten som sådan.

Et annat mål med en bojkott kan vara att man vill ändra på kulturen kring sexuellt våld och de strukturer som omgärdar den. Men är en bojkott verkligen vägen att gå här? Willard ifrågasätter även detta. För att ändra kulturen kring sexuellt våld och de strukturer som omgärdar den är det viktigaste att de som har varit utsatta för sexuellt våld vågar träda fram och att de genom sin omgivning och samhället får den respekt och det stöd de behöver för att göra så, menar Willard. Vidare, menar Willard, så överskattar vi rejält vår makt som konsument om vi tror att vi kan bojkotta och cancellera bort icke önskvärda strukturer i samhället. Att bojkotta enskilda konstnärers verk bidrar faktiskt inte ett dugg till att ändra på de mer eller mindre destruktiva strukturer som genomsyrar hela samhället.

Eller betänk om de flesta av oss verkligen helt plötsligt skulle avstå från att avnjuta det estetiska värdet i mängder av unika historiska och nutida viktiga verk, skapade av konstnärer som har betett sig amoraliskt. Ja, här har vi att göra med en minst sagt diger samling. Även om en sådan enormt omfattande bojkott vore möjlig, skulle det ju knappast ändra något till det bättre i strukturellt avseende. Det skulle snarare innebära konstens och bildningens död och inte minst slutet för en öppen diskussion. Vad skulle vi som samhällsleiga, kulturella, moraliska och estetiskt upplevande varelser få ut av en sådan bakvänd upplysning? ❄

Tommy Gunnarsson

WHY IT'S OK TO ENJOY THE WORK OF IMMORAL ARTISTS
MARY BETH WILLARD
Routledge 2021

Thomas Eagleton (t v): vicepresidentkandidat i 18 dagar.

FOTO: TT

Normalitet och fördom

ANTROPOLOGI

Året var 1972, och Thomas Eagleton, senator från delstaten Missouri, utsågs till vicepresidentkandidat under det demokratiska partiets presidentkandidat George McGovern. Blott två veckor efter det att Eagletons kandidatur hade offentliggjorts fick tidningarna nys om att senatören hade behandlats med elchocker för manodepressivitet – vad vi numera kallar bipolär sjukdom. George McGovern's första reaktion på nyheten var att uttrycka "1 000-procentigt stöd" för Thomas Eagleton. Men efter att ha konsulterat framstående psykiatrer ångrade sig McGovern, och bad Eagleton avgå som kandidat. Hans kandidatur, en av de kortaste i amerikansk historia, varade i sammanlagt 18 dagar.

Historien om Eagleton var känd för mig sedan tidigare. Under min utbildning till psykiater i USA togs den ofta upp som exempel på det stigma som omger psykiatri i allmänhet, och elchocksbehandling i synnerhet. Bland mina seniora kolleger sågs Thomas Eagleton som ett offer för sin tids fördomar och okunskap. Denna synpunkt delas av författaren Roy Richard Grinker i hans nya bok *Nobody's Normal. How Culture Created the Stigma of Mental Illness*, som

är ett utdraget brandtal mot stigmatisering av psykisk ohälsa.

Roy Grinker är professor i antropologi vid George Washington University, och tycks verkligen ha känt sig kallad att skriva boken. Hans farfars far, Julius Grinker, var en framstående neurolog och forskare. Hans farfar, Roy Grinker sr, var en ännu mer framstående psykiater, som lät sig analyseras av självaste Sigmund Freud. Därutöver har författaren en dotter med diagnosen autism. Alla dessa anhöriga vävs in i ett historiskt narrativ, som stundtals blir djupt personligt.

Professor Grinker fick aldrig tillfälle att träffa sin gammelfarfar Julius, men beskriver honom som mycket otrevlig. Den berömda neurologen var särskilt känd för sitt kvinnoförakt, och sin syn på galenskap som en oförmåga hos individen att kontrollera sina impulser – i synnerhet begäret att shoppa. I *Nobody's Normal* får han bli en symbol för äldre tiders psykiatri, präglad av sexism, rasism och vidskeplighet. Grinkers historiska analys är stundtals väl moraliserande, men bjuder också på en del dräpelig och hårresande kuriosor. Visste ni till exempel att Kellogg's Cornflakes från början uppfanns som ett botemedel mot onani? För detta syfte förordade bröderna Kellogg även motion, vegetarianism och lavemang med yoghurt. Jag hade heller aldrig hört talas om psykiatern JH Leh-

manns originella terapi för depression: att lägga patienten i ett badkar fullt med ålar.

I kontrast till den barske Julius Grinker framställs farfar Roy Grinker sr som nästan omänskligt sympatisk och älskvärd. Mot sin fars inrådan för den unge Roy till Wien och anslöt sig där till Sigmund Freuds krets. Efter sin återvändo till USA etablerade sig Roy sr som en auktoritet inom psykoanalys och en ivrig förkämpe för patienters rättigheter. Hans sonson ställer sig i sin bok allmänt positiv till psykoanalysens inflytande, men blundar inte för rörelsens elitism. Arbetare och fattigt folk ansågs oemottagliga för analys. Etniska minoriteter intresserade inte heller de tidiga psykoanalytikerna, som nästan alla var vita av europeisk härkomst.

Bokens huvudsakliga tes är att stigma förknippade med psykisk sjukdom är socialt konstruerade och måste bekämpas. Grinker menar att den moderna kapitalismens begrepp om människor som ekonomiskt produktiva enheter innebär att de som inte klarar sin kvot stämpas som underlägsna och defekta. Därutöver beskylls kapitalismen för att ha "uppfunnit" manliga och kvinnliga könsroller, samt för att ha stigmatiserat homosexualitet. Att mönsterarbetare hyllades och homosexuella ringaktades även i kommunistiska länder skyller professor Grinker på kapitalismens kvardröjande inflytande i dessa samhällen. Allt detta låter kanske en smula som marx-

de snarare vilsna och olyckliga tonåringar att uttrycka sitt själsliga lidande genom att vägra äta eller kråkas upp sin mat.

Fenomenet kallas för *social spridning*, och påverkar enligt Grinker förekomsten av många sjukdomar – däribland glutenintolerans, adhd, "kronisk borrelia" och det kontroversiella "gulfkrigssyndromet". Detta betyder inte nödvändigtvis att sagda tillstånd "inte finns", bara att deras prevalens är starkt beroende av allmänhetens intresse. Ett särskilt kuriöst exempel på social spridning var den epidemi av "penisstöld" som härjade Västafrika i början av 2000-talet. Offren beskrev vanligen hur en mystisk främling gått fram till dem och "stulit deras penis" genom att beröra deras klädsel. Hotbilden blev påtaglig i exempelvis Togo, och Nigerias ambassadör i landet tvingades klargöra att det inte var nigerianer som stal togolesiska mäns penisar.

Roy Richard Grinker förtjänar också en eloge för att han envetet försvårar elchocker – en ofarlig och effektiv behandling som i decennier har varit föremål för skrämselfpropaganda. I allmänhetens ögon har elchocker länge förknippats med lobotomier, trots att behandlingarna är radikalt olika. I filmen *Gökboet* från 1975 torteras huvudpersonen typiskt nog med elchocker innan han lobotomeras. Myterna har på senare år hållits vid liv av Scientologikyrkan och dess olika filialer. Kyrkan är särskilt kritisk mot elchockerbehandling för barn,

"Hotbilden blev påtaglig i exempelvis Togo, och Nigerias ambassadör tvingades klargöra att det inte var nigerianer som stal togolesiska mäns penisar."

ism, och det är det. Karl Marx citeras flitigt i *Nobody's Normal*, och hyllas av författaren som en "stor tänkare". Professor Grinkers vurm för marxism diskvalificerar sig alltså inte hans argument om psykiatri, men den framstår som en smula naiv för en någorlunda historiekunnig läsare.

Roy Richard Grinker är som bäst när han diskuterar samspelet mellan social miljö och subjektiva symtom. Denna koppling ses särskilt tydligt när det gäller ätstörningar. I början av 1980-talet började västerländska medier intressera sig alltmer för dessa åkommor, i synnerhet anorexi. Karen Carpenter – en av USA:s mest kända sångerskor – hade dött av självsvält, och läkare ville medvetandegöra allmänheten om denna nya hälsosfara. I efterhand finns det dock skäl att tro att all medial uppmärksamhet kring ätstörningar ökade deras utbredning. Detta innebär förstås inte att vem som helst fick för sig att bli anorektiker av att titta på tv. Gripande reportage inspirera-

något som mycket sällan utförs numera. När jag själv för några år sedan besökte det amerikanska psykiatriförbundets årliga kongress i New York möttes jag vid entrén av en grupp högröstade scientologer som envetet bad mig att "sluta mörda" deras barn.

Sina förtjänster till trots är *Nobody's Normal* en ytterst tendentiös bok. Professor Grinker tar i princip bara upp exempel som gynnar hans egen tes och duckar för svåra eller obehagliga frågor. Detta är på sätt och vis vad man kan förvänta. Som Grinker själv medger uppstod hans eget ämne – kulturanthropologin – som en reaktion mot evolutionära och biologiska förklaringar av mänskliga fenomen. Ämnet hade alltså redan från början ett ideologiskt syfte. Ett syfte som ytterligare underströks år 2010, då USA:s antropologförbund strök ordet "vetenskap" ur sin verksamhetsplan. Att beskylla en kulturanthropolog för ovetenskap är således som att anklaga en wrestlingutövare för

Karen Carpenter: gav ätstörningen ett ansikte.

FOTO: GETTY IMAGES

att inte slåss på riktigt. Det missar själva poängen.

Roy Richard Grinker är alltså humanist, men det ursäktar inte att han blundar för realiteter och vilseleder sina läsare. Bland de psykipatienter Grinker beskriver är det aldrig någon som tar livet av sig, eller ens beter sig illa. Praktiskt taget alla presterar högt över sin förväntade nivå, och kullkastar helt omgivningens fördomar. Grinker lyfter exempelvis fram Elyn Saks, en världskänd jurist och professor som lider av schizofreni. Författaren hoppas att exempel som Saks ska få allmänheten att överge gängse stereotyper om psykiskt sjuka personer. Problemet med fru Saks är dock att hon bara finns i ett exemplar. Jag har själv aldrig träffat en schizofren person som kommer i närheten av hennes funktionsnivå. Elyn Saks är ett medicinskt unikum – vad statistiker kallar för en *outlier*. Om alla psykiskt sjuka personer vore som hon skulle något stigma nog aldrig ha uppstått.

En psykipatient som förbigås med tystnad i *Nobody's Normal* är tysken Andreas Lubitz. Under flera år plågades den unge Lubitz av svåra depressioner och återkommande självmordstankar. Enligt anhöriga gav han även uttryck för grandiosa vanföreställningar om att en dag "göra något", så att alla skulle "känna till hans namn". I början av mars 2015 noterade Lubitz psykiater att patienten utöver depression höll på att utveckla en psykos och borde läggas in på sjukhus. Inga åtgärder vidtogs dock, och Andreas Lubitz fortsatte obehindrat att arbeta som pilot för Lufthansa. Två veckor senare, under en flygning över Alperna, läste andrepiloten Lubitz in sig i cockpit och >>

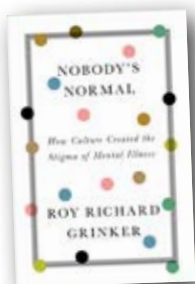
kraschade flygplanet mot en bergvägg. 150 personer omkom.

Roy Richard Grinkers driver i *Nobody's Normal* tesen att personer med psykiska problem döms hårdare av omgivningen än de som har somatiska sjukdomar. Detta stämmer förstås i viss mån. I fallet med Andreas Lubitz kan vi dock observera det motsatta. Om Lubitz hade vårdats för exempelvis en synskada eller ett epileptiskt anfall så hade läkarna per automatik belagt honom med flygförbud. Ingen hade då oroat sig för stigma eller fördomar. Bland Lubitz psykiatrer var det dock ingen som var beredd att vidta några åtgärder, sannolikt utav rädsla för att stigmatisera patienten. Den psykotiskt deprimerade Lubitz fick fortsätta att flyga ostört.

Ingen gillar förstås ett stigma. Förekomsten av stigma förblir en källa till lidande, särskilt bland dem som räds att söka hjälp. Motstånd mot stigma får dock inte övergå i naivitet och önsketänkande. Psykisk sjukdom bör istället betraktas med samma grad av allvar och realism som somatiska åkommor. Önsketänkande kan, som fallet med Andreas Lubitz väl illustrerar, vara minst lika farligt som något stigma.

Vilket för oss tillbaka till Thomas Eagleton. Efter att ha avgått som vicepresidentkandidat fortsatte Eagleton att arbeta politiskt i ytterligare 15 år. Han var som senator oerhört produktiv, och låg bakom flera viktiga lagförslag om allt från miljöfrågor till handikappade barn. I denna bemärkelse var Thomas Eagleton ett föredöme och en källa till hopp och inspiration för psykiskt sjuka amerikaner. Trots det måste jag i efterhand hålla med de psykiatrer som ansåg att en person med bipolär sjukdom inte bör få kontroll över världens största arsenal av kärnvapen. Individens frihet kommer alltid att behöva ställas mot kollektivets säkerhet, och någonstans måste man dra gränsen. ✱

Erik W Larsson

NOBODY'S NORMAL
HOW CULTURE
CREATED THE STIGMA
OF MENTAL ILLNESS
ROY RICHARD GRINKER
W W Norton 2021

Napoleon: förde totalt krig till högt pris.

FOTO: ALAMY

Napoleon utsugaren

HISTORIA

Atminstone i Storbritannien förblir Napoleonkrigen en populär genre inom den militärhistoriska fackboksutgivningen. Böcker som skildrar hur osjälviska briter genom oförtrodd kamp besegrar Napoleon och räddar Europa undan tyranniet säljer ännu i stora upplagor. Alexander Mikaberidze är historieprofessor vid University of Louisiana i USA och specialiserad på just Napoleonkrigen. Han växte upp som sovjetisk medborgare i Georgien, och kan i sitt mäktiga verk *The Napoleonic Wars* ge en mer nyanserad bild av skeendet. Fotnoterna upptar gott och väl en tredjedel av det 800-sidiga utrymmet, och det finns gott om skandinaviska tit-

lar i litteraturlistan, liksom böcker på nederländska, polska, portugisiska, finska, serbokroatiska och turkiska. Mikaberidze är därigenom ovanligt lämplig som författare till det första moderna globalhistoriska verket om Napoleonkrigen. Ur ett längre perspektiv var dessa krig bara slutfasen i det så kallade "andra hundraårskriget" – den duell om globalt herravälde mellan briter och fransmän som pågick från 1689 till 1815.

Redan sjuårskrigets slut 1763 hade inneburit att Frankrike till Storbritannien hade förlorat det mesta av sina kolonier i Nordamerika och Indien. Frederna efteråt lämnade alla europeiska makter svårt skuldsatta, och tvingade dem att höja skatter och tullar, detaljreglera sin handel och effektivisera förvaltningen i sina riken. Mot denna bak-

Vita huset brinner (1814): britterna tände på.

FOTO: WHITE HOUSE HISTORICAL ASSOCIATION

grund uppstod konflikter – som mellan den brittiska kronan och dess nordamerikanska kolonier, den habsburgske kejsaren och hans undersåtar, eller Ludvig XVI och den franska aristokratin. Att stödja USA:s uppror mot kung Georg III blev ett sätt för Frankrike, Spanien och Nederländerna att ta revansch. Kriget slutade dock inte framgångsrikt för Frankrike. Även

ma att vara i ett kvartssekel. När det revolutionära Frankrike förklarade krig mot Österrike och Preussen 1792, förändrades krigföringen i världen för alltid. Republiken proklamerade totalt krig och införde allmän värnplikt för vuxna män mellan 18 och 25 år. Belgien, Rhenlandet, Nederländerna och senare även Italien och Schweiz erövrades, plund-

re till USA. Genom det så kallade Louisiana köpet 1803 om 2 miljoner km² fördubblades den unga republikens yta i ett slag. Redan Ludvig XVI:s regim hade närt drömmar om kolonier i Mellanöstern som kunde konkurrera med Indien. Detta låg bakom Frankrikes misslyckade expedition till Egypten 1798–1801. Napoleons intresse för Orienten fick honom även att sända militära rådgivare till sultanen för att bättra på Konstantinopels befästningar, och till shahen av Iran för att modernisera dennes armé.

”Ur ett längre perspektiv var dessa krig bara slutfasen i det så kallade ”andra hundraårskriget” – den duell om globalt herravälde mellan britter och fransmän som pågick från 1689 till 1815.”

om landets utrikeshandel tidvis låg i nivå med britternas, fortsatte den statsfinansiella krisen att förvärras fram till revolutionen 1789.

Den enda globala supermakten som inte hade något handelsimperium var Ryssland, men dess intressen sträckte sig ända bort till Iran, Centralasien och Alaska i Nordamerika. Genom Rysslands krig mot Osmanska riket 1787 och dess styckning av Polen tillsammans med Österrike och Preussen, hade Europa redan före franska revolutionen kastats i ett allmänt krigstillstånd, som skulle kom-

rades och omorganiserades till franska satellitstater.

Skildringar av Napoleonkrigen övergår ofta till att istället handla om Napoleons karriär som förste konsul och kejsare. Mikaberidze redovisar visserligen ingående den store korsikanens militära triumfer och hans ständiga omstuvningar av Europas karta, men påminner samtidigt om att imperiets primära uppgift var att organisera den franska utsugningen av Västeuropa. Spanien tvingades exempelvis utrymma sitt imperium i Nordamerika, för att Napoleon skulle sälja det vida-

Storbritannien kunde ändå gå segrande ur den långa kampen mot Frankrike, eftersom landet sedan 1694 haft en transparent redovisning av sin statsskuld genom Bank of England. Britterna fick därför under hela 1700-talet låna pengar till hälften av den ränta som andra makter betalade. Förutom Royal Navy, räddades britterna av sin förmåga att ständigt få nya krediter – liksom av sina eftertraktade industrivaror som enkelt slog ut alla konkurrenter på marknaderna i Latinamerika och Asien. Storbritannien klarade att själva organisera och betala sex internationella koalitioner mot Frankrike fram till 1815. Försöken att isolera örket från kontinenten under det följande

>>

Bréda Toussaint Louverture: jagade bort britterna från Haiti.

FOTO: WIKIPEDIA

kvartseklens krig medförde dessutom ett ekonomiskt försprång – de stackars britterna fick nöja sig med resten av världen – som var möjligt för medtävlare att hämta in först på 1900-talet. Britterna kunde på kuppen överta Frankrikes, Nederländernas och Spaniens kolonialimperier. Försöken att invadera Irland 1796–1798 avväjades. Britternas enda fiasko var i Haiti, där den franska republiken avskaffat slaveriet och proklamerat mänskliga rättigheter för alla – oavsett hudfärg. Besegrade av sin militärt begåvade motståndare – den tidigare slaven Bréda Toussaint Louverture – tvingades Royal Navy utrymma Haiti 1798.

Sjöfartsnationerna USA, Danmark och Sverige hade tjänat stora pengar på att förbli neutrala under det pågående världskriget. De hamnade dock snart under betydande brittiskt tryck. USA drevs att skaffa sig en egen flotta för att skydda sin sjöfart. Danmark och Sverige berövades sina kolonier i Karibien och bildade till sist ett väpnat neutralitetsförbund tillsammans med Ryssland. Som svar gick britterna in i Östersjön, anföll den danska flottan på Köpenhamns redd och var på väg för att angripa Karlskrona och Kronstadt, när nyheten kom att den ryske kejsaren Paul I hade blivit mördad i mars 1801. Kejsar Paul, som slentrianmässigt brukar beskrivas som galen i historieböckerna, förstod dock mycket väl att han för att utmana britterna måste kunna hota Indien. Den ryska armén hade redan

under Peter den store visat att den kunde föra krig ända bort i Iran. Ett uttryck för Paul I:s strategiska insikt var även stationeringen av en rysk eskader i Medelhavet som gav betydande politisk tyngd internationellt till en mycket låg kostnad – på samma sätt som president Putins flygbas i Syrien i vår egen tid.

Tvärtemot vad många tror var Napoleon inte omedveten om sjömakens betydelse. Under hela sin regim investerade han stora resurser i nya örlogsfartyg, torrdockor och kustbefästningar från Medelhavet till Atlanten. Förberedelserna för att anfälla över Engelska kanalen var det största statligt finansierade industriprojektet i hela Europa under 1800-talet. Fördelen som britterna hade var inte bara kontrollen över handelsflödena i världen, utan ett strategiskt övertag som Napoleon aldrig kunde matcha. Med sin amfibiska rörlighet kunde de anfälla var som helst – som när Danmark några år senare verkade vara på väg att gå över till Napoleon, när den portugisiska kungafamiljen behövde evakueras till Brasilien, eller när Sverige 1808 behövde skyddas mot invasion. Royal Navy kunde snabbt förflytta sig till Bosporen eller Argentina, Röda havet eller Kinesiska sjön, och även under sju år försörja Wellingtons fälttåg i det väglösa Spanien.

Stöd från den brittiska flottan möjliggjorde tillika den sydamerikanska kontinentens frigörelse från Europa. Genom Ostindiska kompaniet – ett privat företag som höll en egen armé på 200 000 man (endast 13 procent av dessa var européer) – kontrollerade britterna dessutom skatteintäkter, handel och sjöfart på den indiska subkontinenten. Kompaniets försök att med våld och hot tvinga Kina, Vietnam och Japan att öppna sina hamnar för brittisk handel, misslyckades dock. Franska kaparfartyg fortsatte sina djärva nålstick mot den brittiska övermakten i Indiska Oceanen, ända tills Kompaniet erövrade Maskarenerna och holländska Java 1811. Att britterna stödde de infödda på den kanadensiska sidan om gränsen, kidnappade amerikanska sjömän till Royal Navy och trakasserade USA:s handel, ledde slutligen till krig. När britterna brände ned Vita huset 1814 tvingades USA hjälplöst se på.

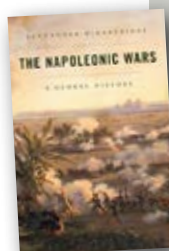
Den makt som till sist drev fram Napoleons fall blev Ryssland, som ekonomiskt hade lidit svårt av att vara isolerat från både Östersjön och Medelhavet. Ryssland gick i krig mot Ottomanska riket och Iran för att erövrå Kaukasus, och mot Sverige att erövra

Finland. För att kunna sätta tryck på sultanen i framtiden, initierade ryssarna även nationella självständighetsrörelser bland sina ortodoxa trosbröder i Serbien och Grekland. Napoleon retade sig på att Ryssland undergrävde hans blockad mot britterna, och organiserade till slut med 600 000 man från hela Europa vad som 1812 blev det största Europaprojektet sedan korstågen. Med brittisk finansiering övergick kriget mot Ryssland snabbt i ett europeiskt befrielsekrig. De avslutande militära operationerna, där även Sverige spelade en roll, krävde hundratusentals liv och medförde omfattande ödeläggelse.

Vad tjänade Napoleonkrigen till? Över en tredjedel av alla fransmän som föddes mellan 1785 och 1795 dog i krig – minst 1,5 miljoner människor. Bara de ryska förlusterna beräknas till över en halv miljon döda (de flesta i samband med fälttåget 1812), de brittiska till 300 000. Kriget i Spanien och Portugal lär ha kostat åtminstone 700 000 människor livet. När offren för de krig, inbördeskrig, revolutioner och epidemier som följde i deras spår räknas samman – i Europa, Balkan, Indien, Karibien och Sydamerika – hamnar summan på närmare 6 miljoner människoliv. Det Europa som hade funnits före franska revolutionen gick inte att återskapa, men jämfört med statsmännen under 1900-talet framstår ändå segarna vid Wienkongressen 1815 som ansvarstagande och lösningsinriktade.

ett annat viktigt resultat av Napoleonkrigen blev den internationella slavhandelns avskaffande 1807, eftersom Royal Navy nu behärskade världshaven. Fram till 1800-talet hade Europa varit teknologiskt underlägset civilisationerna i Kina, Indien och den islamiska världen, men genom Napoleonkrigen inleddes den globala tidsålder i vilken vi fortfarande lever. Mikaberidzes utmärkta bok är både lärd, välskriven och pedagogisk. Vissa aspekter av framställningen kunde gärna ha fått mer utrymme, som exempelvis krigets vardag, propagandans roll och genusrelationerna i krigets skugga, men utan tvekan blir detta ett standardverk för lång tid framöver. ☆

Gunnar Åselius

THE NAPOLEONIC WARS
A GLOBAL HISTORY
ALEXANDER
MIKABERIDZE
Cambridge University
Press 2020

Alexandre Dumas: den äldre likaväl som den yngre.

FOTO: ALAMY

Kända och okända fäder

BIOGRAFI

Med romansuccéerna *De tre musketörerna* och *Greven av Monte Cristo* blev Alexandre Dumas då (1802–1860) berömd världen över, och tack vare sin oslagbara berättartalang är han även idag läst och uppskattad. Hans romaner har otaliga gånger omarbetats för teatern och filmatiserats, och hans litterära gestalter utgör alltjämt en inspirationskälla. I Björn Afzelius album *Tusen bitar* (1990) ingår till exempel en låt om de oförrätter som Edmond Dantès, hjälten i *Greven av Monte Cristo*, fick utstå.

Även hans son, Alexandre Dumas d.y. (1824–1896) har levt vidare, främst tack vare *Kameliadamen*, som först gavs ut som roman 1848 men fick sitt stora genomslag när den uppfördes som pjäs 1852 på Vaudevilleteatern i Paris. Denna tragiska kärlekshistoria, delvis självbiografisk, utgår från kurtisanen Marie Duplessis tragiska öde och död i tuberkulos 1847 vid 23 års ålder. Det har också utgjort underlag för

Verdis opera *La Traviata* och filmatiserats med bland andra Greta Garbo som Marguerite Gautier. Duplessis, på sin tid Europas mest uppvaktade kvinna, hade under en period varit Dumas älskarinna. Med *Kameliadamen* förändrades i ett slag den unge Dumas ställning. Nu stod han inte längre i skuggan av sin far utan betraktades som landets främste dramatiker.

Betydligt mindre känd är Dumas den äldres far, revolutionsgeneralen Thomas Alexandre Dumas (1762–1806), och knappast någon har väl hört talas om hans dotter Marie Alexandrine Dumas (1831–1878), som både målade och skrev romaner. Men i en högst läsvärd biografi, *Les Dumas. Båtards magnifiques* av Claude Schopp och Sylvain Ledda får vi nu vid sidan av kapitel om Dumas den äldre och den yngre även livfulla och informativa skildringar även av generalen och hans sondotter. Författarna, som är väl insatta i sitt ämne, har bägge tidigare gett ut arbeten om såväl den äldre som den yngre Dumas, och deras framställning berikas av målade utdrag från brev och min-

nesskildringar. Vad som enligt författarna förenar de fyra representanterna för ätten Dumas är hur rasism och utomäktenskaplighet har präglat dem. Att vara född av okänd far kunde, inte minst under 1800-talet, ett århundrade starkt präglad av kolonialism, fördomar och dubbelmoral, vara djupt traumatiserande och sätta spår i både liv och verk.

Thomas Alexandre Dumas, en stridbar general i Napoleons armé, var född på Haiti (tidigare San Domingo) som oäkta son till en fransk adelsman och en svart slavinn. Han fick sin militärutbildning i Frankrike och började sin krigstjänstgöring 1786. Med sin enorma kroppsstyrka och sitt stora mod gick han under namnet "Den svarte Djävulen" och anses ha varit en lysande krigare. Han avancerade snabbt och inom loppet av två månader blev han både generalmajor och generalöjtnant. Under åren 1796–97 tjänade han Napoleon i Italien och följde också med på fälttåget till Egypten 1798. Där blev han emellertid sjuk och tvingades återvända till hemlandet. Skeppet han

>>

åkte med måste söka nödhamn i Italien och här hölls generalen i fängelse i två år av statsstyrelsen i Neapel, innan han till sist kom till Frankrike. Sedan hans hälsa blivit alltmer vacklande levde han nu som privatman.

Redan 1792 hade han gift sig med dottern till en värdshusvärd i Villers-Cotterets i Normandie. En dotter hade fötts 1793 men den blivande författaren, Alexandre kom till världen först 1802. Familjen bodde på ett litet slott och hade det ganska gott ställt. I hushållet fanns både en trädgårdsmästare och en köksa samt dessutom en skogvaktare och en svart betjänt. Men redan vid fyra års ålder förlorade Alexandre sin far. Sonen hade knappast hunnit få några minnen av fadern, men att han hyste en stor beundran för den tappra krigaren framgår bland annat av hans levnadsskildring *Mes Mémoires* (1852–56), där han ingående redogör för faderns bedrifter.

Dumas den äldres uppväxt kom att präglas av fattigdom, då fadern inte lämnat någon förmögenhet efter sig. Alex-

Exempel på hans excesser är att han lät bygga sig ett riktigt sagoslott, Monte-Cristo vid Port Marly i Paris. Men redan efter några år visade det sig alltför kostsamt att behålla detta slott som fick säljas. Idag är det ett museum över Dumas liv och verk. Författaren grundade även en egen teater, Théâtre Historique, där enbart hans egna pjäser skulle spelas. Teatern invigdes 1847 med en föreställning av *Drottning Margot*. Men redan efter något år måste verksamheten upphöra. År 1860 deltog Dumas då i den italienske frihetshjälten Garibaldi expedition till Sicilien, en erfarenhet som blev stoff för en bok, *Les Garibaldiens* (1861). Likaså var han en kortare tid verksam som direktör för ett museum i Neapel.

300 romaner hann han skriva, delvis med hjälp av en stab av spökskrivare, av vilka den främste var Albert Maquet. Hans omfattande författarskap innehåller de flesta genrer – dramatik, romaner, reseskildringar och självbiografier. Ett av hans första dramer *Christine* (1827) handlar om den svenska drottningen Kristina. Det fick dock ingen stör-

genre till en dominerande och ansedd litteraturkategori. Dumas då skrev rafflande, ibland komiskt, alltid med högt tempo och fart i replikerna. Med få ord kunde han beskriva en människas egenskaper. Så här presenteras en av personerna i *Greven av Monte Cristo*: "Han var en av dessa beräknande människor som är födda med en penna bakom örat och ett bläckhorn till hjärta."

Den akademiska forskningen har inte heller ägnat Dumas någon större uppmärksamhet. Lika stor som hans popularitet har varit bland läsarna, lika obetydligt har hans erkännande bland kritikerna varit. Först mot slutet av förra seklet skedde en vändpunkt härvidlag. Den tog sig ett konkret uttryck då president Jacques Chirac 2002 såg till att Dumas kvarlevor flyttades till Panthéon och fick en plats vid sidan av Frankrikes andra stora författare som Voltaire, Rousseau och Zola. Ceremonin tv-sändes och kistan bars av fyra män, klädda som musketörerna Athos, Porthos, Aramis och d'Artagnan. Det fanns de som tyckte att Dumas författarskap inte var tillräckligt litterärt högtstående för att förtjäna en plats i detta ärevördiga mausoleum för framstående franska medborgare, men Chirac menade att det fanns rasistiska motiv till att Dumas, vars farmor ju var en haitisk slav, så länge förnekats denna ära.

Sonen Alexandre Dumas d y var i många avseenden sin fars motsats. Han var starkt präglad av upplevelsen av att vara född utom äktenskapet, och känslan av att vara sedd över axeln bar han ständigt med sig. Under barndomen var hans far för det mesta frånvarande. Denne fader var, för övrigt, bara 22 år gammal när sonen föddes, han saknade ekonomiska tillgångar och var ivrig att få inledda sin karriär som författare. Det fanns inget utrymme för något barn. Först när Alexandre var sju år erkände fadern sin son. Modern, till yrket sömmerska, hade haft en kort relation med Dumas då. Hon omhuldade ömt sin son, som trots det kände sig utelämnad och marginaliserad. I den internatskola där han studerade hånades han grymt av sina kamrater. Varje dag där var en pina för honom.

Ett resultat av barndomens upplevelser blev att frågor som rörde barn födda utom äktenskapet, övergivna kvinnor och illegitima förbindelser kom att bli ett återkommande motiv i den yngre Dumas författarskap. I långa förord till romaner och dramer utvecklade han sina tankar och idéer om samhället och dess brister. Själv fick han för övrigt också ett barn utanför äktenskapet, men denna dotter gav han både uppmärksamhet och omvårdnad. I den självbiografis-

"Frågor som rörde barn födda utom äktenskapet, övergivna kvinnor och illegitima förbindelser kom att bli ett återkommande motiv i den yngre Dumas författarskap."

andre kunde därför inte få någon omfattande skolutbildning men blev med tiden mycket beläst. Han tvingades tidigt börja arbeta och var bland annat anställd vid hertigen av Orléans' sekretariat. Hans kärlek till teatern väcktes när han i unga år såg en föreställning av Shakespeares *Hamlet*. Omedelbart bestämde han sig för att bli författare, for till Paris och började skriva. Så inleddes en karriär som kom att kantas av såväl framgångar som nederlag. Dumas den äldres stormiga och dramatiska liv tycks ha varit lika glansfullt som eländigt. Historikern Jules Michelet skrev i ett brev till honom: "Ni är mer än en författare, ni är en naturkraft." Och Victor Hugo fällde följande omdöme om Dumas då i samband med dennes bortgång: "Hans succéer är mer än succéer, de är triumfer", och Dumas namn var enligt Hugo mer än franskt, det var europeiskt, och mer än europeiskt var det universellt. Dumas berömmelse grundar sig inte bara på hans framgångar som romanförfattare och dramatiker. Lika omtalad är han för sitt excentriska uppträdande och sin stora aptit på kvinnor. Han tycks ha varit omätligt älskade lyx, resor och fester och var lika känd för sitt slöseri som för sin givmildhet. Trots att han tjänade förmögenheter var han alltid i behov av pengar.

re framgång. Genombrottet kom istället två år senare med *Henri III et sa cour*, ett kärleksdrama som banade väg för roman-tiken och bröt med de klassiska regler vilka alltiämt gällde inom teatern. Dramat mottogs med stor entusiasm och kan sägas förebåda Victor Hugos *Hernani*, som 1830 definitivt lanserade den romantiska eran i Frankrike. Ett glöddande försvarstal för äktenskapsbrottet och de oäkta barnen var dramat *Antony*, som uppfördes på Théâtre Français i Paris 1832 med den berömda skådespelerskan Marie Dorval i huvudrollen. Det gav det franska dramat en ny inriktning, väckte stort uppseende för sitt vågade ämne och hyllades av de unga och rebelliska romantikerna. Dessutom innebar det en stor ekonomisk framgång för Dumas.

Huvudsakligen har Dumas då betraktats som en underhållningsförfattare. Han blev aldrig invald i Franska Akademien, trots att han hett eftertraktade att få tillhöra de 40 odödliga. Men han ansågs för opålitlig och oförutsägbar för att passa in i den ärevördiga Akademien. Istället bidrog han med sina historiska äventyrsromaner till en demokratisering och breddning av den skriftliga kulturen. Romanen hade under 1800-talet förvandlats från en tämligen ringaktad

ka romanen *L’Affaire Clemenceau* (1866) ger författaren en tydlig bild av de svårigheter som drabbar de så kallade oäkta barnen. Ämnet tas upp även i dramerna *Le fils naturel* (1858) och *Un père prodigue* (1859). I det senare är det delvis faderns liv som står i centrum, och fadern skildras med en kritisk men samtidigt kärleksfull blick.

Ju äldre Alexandre blev, desto mer intresserad blev dock Dumas då av sin sons väl och ve. Fadern som var autodidakt var till exempel mån om att sonen skulle lära sig språk, både grekiska och latin samt moderna språk. Han gav också råd om vilken litteratur som var lämplig att läsa och betonade vikten av att lära sig vissa texter utantill. Det tycktes som om sonen skulle kompensera faderns bristande skolutbildning. Med åren kom far och son närmare varandra, de gjorde resor tillsammans och de deltog bägge i det parisiska umgängeslivet, där fadern stolt visade upp sin framgångsrika son. Och när sonen blev allt mer förmögen och faderns olika affärer och projekt fatalt misslyckades, blev det sonen som fick rycka in och betala faderns skulder. Plötsligt omtalades Dumas då huvudsakligen i sin egenskap av far till Dumas d.y.

Dumas d.y. blev alltmer borgerlig, mån om en oklanderlig fasad, medan fadern förblev den evige bohemen. Även deras syn på litteraturen och dess funktion i samhället skilde sig åt. Dumas då ville i första hand roa och underhålla, inte förbättra världen, väcka opinion och höja moralen som Dumas d.y. Men den sistnämndes verk har inte haft samma livskraft som faderns, med undantag av *Kameliadamen*. Under sin livstid var han dock en uppburen och hyllad man i samhället, valdes in i Akademien och framstod som en intellektuell auktoritet. Hans verk, som främst behandlar samtida ämnen, blev dock med åren alltmer moraliserande, vilket bidrog till att de har förlorat sin aktualitet och fallit i glömska. Men bland andra Henrik Ibsen beundrade hans dramatiska skicklighet och den realism som kännetecknar hans dramer anses i viss mån ha föregripit Zolas naturalism.

Bokens sista kapitel ägnas Marie Alexandrine Dumas, vars livsöde överträffar den mest tragiska och gastkramande roman. Hennes biologiska mor, Belle Kreilssamner, en skådespelerska av judisk börd som också uppträdde under namnet Madeleine Serre, hade föga kon-

takt med sin dotter. Dumas den äldre, tämligen obekymrad om sin datters väl och ve, satsade förgäves sina krafter på att lansera sin älskarinna på teaterscenerna i Paris. Men konkurrensen var stor och det var främst i provinsen som Belle

skatter. År 1864 ställde hon ut en målning på Salongen och fick god kritik. Hon hade när hon bott i Paris fått undervisning bland annat av konstnären Gustave Boulanger, känd främst för sina målningar med klassiska och antika motiv.

Fadern och Marie var varandras motsatser och sammandrabbningar mellan dem var många och våldsamma. Marie, som under några år i början av 1850-talet levde tillsammans med fadern, var kritisk till dennes utsävande och dyrbara liv med älskarinnor som i en strid ström avlöste varandra. Hon föredrog ett liv i stillhet och avskildhet och valde att flytta från fadern. Även relationen till halvbrodern var konfliktfylld, och inte blev det lugnare i hennes äktenskap med en excentrisk poet, Olinde Petel. Marie drabbades ofta av nervkriser och okontrollerbara vredesutbrott. Även maken var psykiskt instabil, och under en resa till Orienten kulminerade hans kontrollbehov, sadism och aggressivitet. Marie fattade det kloka beslutet att lämna sin man för gott. Drömmen om Orienten hade visat sig bli en mardröm.

Då den äldre Dumas hälsa försämrades under 1860-talet tog dottern själv uppoffrande hand om honom och vek inte från hans sida. År 1865 bosatte hon sig i faderns våning på boulevard Malesherbes. Nu skrev hon också sin första roman *Au lit de mort* (1866). Två år senare utkom *Madame Benoit* (1868). Hennes romaner är delvis av autofiktiv karaktär och bygger bland annat på hennes upplevelser under resan till Orienten. Marie Dumas kan inte fränkännas en viss litterär talang, men kritiken var ganska ljum.

Schopp och Ledda ger en fängslande bild av fyra livsöden inom släkten Dumas. Samtidigt fångar de en hel tidsepok när de i snabba snitt låter det franska 1800-talet passera revy med särskilt fokus på dåtidens kulturliv, inte minst förhållandena vid de parisiska teatrarna. ✨

Lena Kåreland

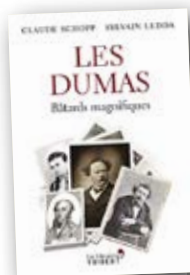

Marie Duplessis: verklig förebild för Kameliadamen.

FOTO: ALAMY

Kreilssamner lyckades göra sig ett namn. Endast en bråkdel av den uppmärksamhet och omsorg som fadern ägnade sina älskarinnor kom Marie till del. Under sina uppväxtår träffade hon sällan sin far, däremot förbarmade sig en av faderns många kvinnor över henne och tog henne med sig till Florens.

I en opublicerad självbiografi *Prologue de ma vie* berättar Marie om sin ensamhet och bristen på stöd i tillvaron. Hon skildrar hur hennes intresse för kristendomen och mysticismen väcktes under hennes vistelse i Florens, där hon började måla, huvudsakligen religiösa motiv. Vistelsen i Florens var betydelsefull och Marie studerade och kopierade med stor iver stadens alla konst-

LES DUMAS
BÂTARDS MAGNIFIQUES
CLAUDE SCHOPP &
SYLVAIN LEDDA
La Librairie Vuibert 2018

Holländsk kolonialism i Indonesien: inte sällan brutal.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Med andra ögon

HISTORIA

Ar 1911 tog en sjöman vid namn Ba hyra som kock på en fransk båt. Under tre år var han till sjöss och besökte hamnar i Afrika och USA. Han kom sedan att bosätta sig först i London och därefter i Paris där han livnärde sig på diverse tillfälliga jobb. Under kommande år skulle han dyka upp lite varstans i världen, ofta i kinesiska städer och under olika namn.

Han blev tidigt något av en besatthet för den franska säkerhetstjänsten, La Sûreté générale, som följde honom och försökte säkerställa vem denne mystiske främling egentligen var. När han inte var matros Ba kallade han sig Ly Thuy eller Nguyen Tat Thanh. Hans verkliga namn var Nguyen Ai Quoc. Men inte ens under det namnet är han väl särskilt känd idag, men väl som Ho Chi Minh.

Han är bara en av de gestalter som spelar en framträdande roll i Cambridge-professorn Tim Harpers måsterliga bok *Underground Asia*, som beskriver den begynnande anti-imperialismen i Syd- och Sydostasien. Harper följer tätt i spåren ett vanligen underjordiskt nätverk av anti-imperialister i Indien, Kina, Malaysia och Indonesien och hur de försökte vinna frihet för sina länder och samtidigt undkomma engelska, franska och holländska agenter och andra myndigheter.

Men också hur de stred inbördes, bil-

dade allianser som förvandlades till fiendskaper och sedan kanske tillbaka till samarbete igen. För de flesta av dem var det alltid ett riskabelt liv som präglades av fattigdom, sjukdom, ständig osäkerhet och livsfara. Imperierna använde sig vanligen av drakoniska sätt att skipa rättvisa, eller vad man nu ska kalla det; engelska, franska och holländska domare delade ut dödsstraff som vore det parkeringsböter. De som hade tur och undgick exekutions-

”Imperierna använde sig vanligen av drakoniska sätt att skipa rättvisa; engelska, franska och holländska domare delade ut dödsstraff som vore det parkeringsböter.”

plutonen hamnade istället i oftast brutala straffkolonier där många gick under av sjukdomar eller bara av hopplöshet och utmattning. Det brittiska imperiet inrättade en speciellt ökad straffkoloni, Port Blair, på en av Andamaneröarna.

Flera senare kända ledare i tredje världen förutom Ho Chi Minh förekommer i Harpers historia – Gandhi, Nehru, Sukarno, Mao Zedong, Deng Xiaoping och Zhou Enlai. I denna bok har de emellertid vanligen en underordnad roll eftersom Harper koncentrerar sin berättelse på årtiondena just innan dessa gestalter satte sin definitiva prägel på Asiens historia. (På tal om Zhou passar Harper på att vederlägga en

populär missuppfattning om Kinas långa perspektiv på historien. När Zhou tillfrågades vad han ansåg om franska revolutionen svarade han att det var för tidigt att ha en bestämd uppfattning. Men i sitt svar syftade Zhou inte på 1789 utan på studentupproppen 1968.)

Redan under 1800-talet hade det förekommit protester mot de koloniala makthavarna i både Indien och Indonesien, men alla slogs de ned med hänsynslös brutalitet. När Harper inleder sin berättelse i början av 1900-talet stod imperierna säkert – Frankrike i Indokina, Storbritannien i Indien och Holland i Indonesien. Också Kina ingår i bilden. Landet var ingen koloni men västmakterna hade tvingat kineserna till så många eftergifter att de inte utan gods skäl kände sig förödmjukade.

Att dessa mäktiga imperier bara några få årtionden senare alla skulle ha tvingats till mer eller mindre nesliga reträtter måste i början av förra seklet ha framstått som närmast otänkbart. Det är begynnelsen av den reträtten som nu har fått sin lika dramatiska som tragiska historia skriven i *Underground Asia*. Bokens styrkor och svagheter är så nära förknippade med varandra att de knappast går att skilja åt. Harpers sätt att skriva historia är på ett vis onödigt detaljerat. Han är noga med att ange var Nguyen Ai Quoc, M N Roy, en av de tidiga ledarna för den indiska frihetskampen, eller Tan Malaka, som hade motsvarande roll i kampen för malaysisk och indonesisk självständighet, befann sig en viss dag vid ett visst klockslag, deras adresser och exakta datum för möten och resor. Allt detta ger boken en

detaljrikedom som gör att det kan vara svårt för den som inte redan är inläst på ämnet att följa händelseförloppet och de ofta komplicerade intrigena.

Detta är förstås följden av ett idogt grävande i olika underrättelsetjänsters arkiv. Här ligger också bokens styrka. Harpers skildring får genom denna stundom förvirrande detaljrikedom en konkretion som man annars bara hittar i romaner. Och nog finns här material till inte bara en utan en hel drös äventyrsromaner i en exotisk miljö: hemliga agenter, revolutionärer – terrorister, anarkister, kommunister, idealister och opportunisterna – i Hongkong, Shanghai, Saigon och Batavia (det

Gandhi: slutförde kampen mot Imperiet...

FOTO: GETTY IMAGES

holländska namnet på vad som idag heter Jakarta). Det är som att stiga rätt in i en roman av Joseph Conrad.

Det vimlar av dramatiska människoöden. M N Roys är ett av dem. Han var en tidig förespråkare för Indiens självständighet och var då förstas tvungen att leva ett kringfläckande liv för att undgå att hamna i brittiskt fängelse eller i värsta fall i en brittisk galge. Roy blev tidigt en övertygad kommunist. Han var med om att grunda Mexikos kommunistparti men tog sig snart till Moskva och skickades ut på olika uppdrag i Fjärran Östern. Moskva – och Sovjetunionen – kom att spela en betydande roll för många av dessa revolutionärer. Somliga var tidigt övertygade ideologer, andra arbetade mera strategiskt enligt principen min fiendes fiende är min vän. Många var främst nationalister, ändå var Sovjetunionen åtminstone till en början en naturlig allierad.

Ledargarnityret i Moskva såg snart att det kunde tjäna deras sak att ge sitt stöd åt dessa tidiga revolutionärer även när deras marxist-leninistiska renlärighet lämnade en del i övrigt att önska. Moskva gav sitt stöd för att i görligaste mån motarbeta speciellt Frankrike och Storbritannien, och ganska snart också antikommunistiska rörelser i ett ofta kaotiskt Kina där allianser snabbt skiftade. Harper upptäcker märkliga sammanträffanden: Kinas framtida ledare Deng Xiaoping var klasskamrat med Chiang Ching-kuo, som skulle komma att bli president i Taiwan.

Harpers omfattande – 826 sidor – framställning uppehåller sig till allra största delen vid några av de första kapitlen i kampen mot imperiet. Denna brokiga samling av idealister, drömmare och fanatiker hade oddsen emot sig; länge avfärdades de som irritationsmoment. I samband med fredskongressen i Versailles 1919 befann sig Nguyen Ai Quoc, som då var 29 år, i Paris. Han författade ett brev, betitlat "Krav från det annamitiska folket", med vad som kan tyckas ganska modesta krav: pressfrihet, rätt till utbildning och likhet inför lagen. Hans brev fick några till intet

förpliktigande svar; brittiska UD svarade inte alls. Däremot fick han åter den franska säkerhetstjänstens ögon på sig och den skulle förfölja honom runt om i världen.

Kontrafaktisk historia är sällan konstruktiv men nog kan man fundera på vad som skulle ha hänt om den amerikanska presidenten Woodrow Wilson hade läst brevet och gjort allvar av USA:s åtminstone på papperet anti-imperialistiska grundinställning.

Nguyen Ai Quocs levde som de flesta andra länge ett liv i en exil som sträckte sig från New York till Vladivostok, allt noggrant kartlagt av Harper. Vietnams framtida ledare lyckades vanligen hålla sig ett par steg före diverse brittiska och franska agenter om än med knapp nöd. Men inte alltid. 1931 menade den franska regeringen att så länge Quoc var på fri fot utgjorde han ett hot mot alla europeiska besittningar i Asien. Frankrike lyckads övertyga britterna att utfärda en arresteringsorder och Quoc tillbringade 18 månader i ett fängelse i Hongkong. Quocs liv kröntes som bekant av framgång. För andra gick det sämre.

Om Harper alls har en favorit i sitt rika persongalleri skulle det i så fall vara Tan Malaka, som länge var ledare för den indonesiska frihetsrörelsen. Som så många andra var han kommunist och kandiderade, dock utan framgång, till en plats i det holländska parlamentet. Han arbetade länge som lärare i sitt hemland, men också han fängslades och fläckade omkring. Han var av meningen att islam och kommunismen var förenliga, en antagligen nödvändig inställning för en indonesisk kommunist som ville vinna folkligt stöd.

Islam var förstas ett problem för marxist-leninisterna. Ändå accepterades islam överraskande ofta trots att religionen gick på tvärs mot kommunismens dogmatiska ateism. Vål knappast för att man trodde på dess dogmer, men islam visade sig ofta vara ett användbart vapen mot de ogudaktiga inkräktarna från Europa. Som bekant: *politics makes strange bedfellows*. Till slut stötte Tan Malaka sig med alla sidor, alltså också med den framtida ledaren Sukarno som, menade Malaka, gick för långsamt fram. Han avrättades 1949 av indonesiska styrkor. "Den indonesiska revolutionen, liksom alla andra revolutioner, var snabb med att äta sina egna", skriver Harper.

Boken rymmer många tragedier men också här finns också ett och annat komiskt, eller åtminstone tragikomiskt, inslag. Inte minst då beskrivningen av den engelske tronföl-

... liksom: Ho Chi Min.

FOTO: GETTY IMAGES

jarens, prinsen av Wales, besök 1922 i Östasien. I Indien ordnades till enorma kostnader magnifika festligheter för att hylla prinsen, allt detta i ett land där miljoner människor inte hade mat för dagen. Folkmassor, där många inte hade en aning om vem han var, kommenderades ut för att jubla när prinsens kortege drog förbi. Man ordnade storslagna jaktpartier. För att vara säker på att prinsen skulle kunna nedlägga imponerande byten tog man vilddjur från djurparker, drogade dem så att de blev enkla jakttroféer för prinsen. Efter ett tag insåg han vilken charad allt detta var och tillbringade istället så mycket tid som möjligt på golfbanor.

Underground Asia är en enormt utförlig beskrivning av de första kapitlen i anti-imperialismens historia. Hur den skulle komma att sluta antyds endast kortfattat på några få avslutande sidor. The winds of change som Harold Macmillan talade om i ett berömt tal 1960 skulle inte bara fortsätta att blåsa utan tillta i styrka och sprida sig från Sydostasien till Afrika i länder som Kenya och Algeriet.

Det finns gott om specialiserade studier om frihetskampen i flera av dessa länder men Harper ger oss den ofta kaotiska helhetsbilden så som den såg ut från marken. Självklart har han läst den omfattande sekundärlitteraturen, men i långa stycken har han hämtat sitt material från arkiv runt om i världen. Det ger läsaren känslan av "att vara där"; en känsla som man vanligen hittar mera av i skönlitteraturen än i akademisk historie-skrivning. ✨

Carl Rudbeck

UNDERGROUND ASIA
GLOBAL
REVOLUTIONARIES
AND THE ASSAULT
ON EMPIRE
TIM HARPER
Allen Lane 2020

Donatella Versace med medarbetare: sprider idéer efter bästa förmåga.

FOTO: VERSACE PRESS OFFICE VIA GETTY IMAGES

Ta pengarna och stick!

IDÉHISTORIA

I kristendomens begynnelse, när diskussionens vågor fortfarande gick höga om vad den nya religionen egentligen handlade om, anammade den västra Rombaserade grenen av kyrkan ett strikt förbud mot kusingifte. Förbudet var en perifer detalj som egentligen inte hade med den kristna tron att göra, men beslutet kom att förändra världen. I alla fall om man ska tro Joseph Henrich, författaren till boken *The WEIRDest People in the World*.

Ett berömt spelteoretiskt experiment, *ultimatumspelet*, går till som följer. Två spelare får en ganska rejäl summa pengar av experimentledaren. En av spelarna (A) bestämmer ensam hur beloppet ska fördelas mellan de båda. Den andra spelaren (B) kan välja mellan två alternativ: att ta emot pengarna eller att tacka nej. Tackar B nej så får ingen av spelarna några pengar, men tackar B ja så får båda pengar enligt den uppdelning Spelare A bestämt. Spelarna är helt anonyma för varandra och får på förhand veta att de aldrig kommer att få reda på varandras identitet, eller ens delta igen i en ny anonym omgång av spelet.

Om människor vore strikt rationella och bara räknade vinster, skulle B tacka ja till vilket erbjudande som helst från A. Det spelar ju ingen roll för B hur mycket A gör i vinst. Svaret från spelare B borde därför vara givet: Ta pengarna och var nöjd, så länge erbjudandet är större än noll. Så spelar schimpanser och nationalekonomer. Men de flesta av oss andra gör något helt annat. Försöksdeltagare i B:s

situation tackar regelbundet nej till erbjudanden om dessa upplevs som för snåla eller orättvisa. De som spelar som B offrar alltså en summa pengar bara för att kunna straffa den andra spelaren om fördelningen upplevs som orättvis.

Det här blev etablerad kunskap om det mänskliga tillståndet, att människor är villiga att betala för att upprätthålla rättvisa. Men när Henrich undersökte saken närmare visade det sig att majoriteten av försöksdeltagarna i detta och liknande experiment – 96 procent! – var psykologistudenter eller människor i närheten av de stora universiteten. Det var förstås enklast så, men hur representativa är egentligen dessa försökspersoner för mänskligheten i stort?

Inte alls, visade det sig. Henrich och hans forskargrupp tog med sig försökssuppställningen till olika befolkningar runt världen. Hos en del folkgrupper gav deltagare i spelare A:s situation med regelbundenhet bort precis allt till spelare B. Hos andra tackade B nej till alla erbjudanden. Hos ytterligare andra gav A inte bort något alls, men i sådana samhällen fann sig B å andra sidan ofta i vilka dåliga erbjudanden som helst.

Experimenten gav helt enkelt en sorts resultat i västerländska populationer och helt andra resultat på andra ställen. Henrich och hans grupp döpte den västerländska populationen till WEIRD. Förutom att det betyder "konstig" är det även en akronym för "Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic" – egenskaper som karaktäriserar populationen ifråga.

Det kan synas självklart, att västvärldens människor inte är typiska för värld-

den i stort. Men varför är västerlänningar så konstiga? Frågan visar sig vara fel ställd, för mer detaljerade experiment visade att det som var avgörande var hur exponerad experimentpopulationen var för västerländsk kultur, som till exempel hur integrerad man var i marknadsekonomi (hur stor del av ens kaloriintag man köpte, i förhållande till hur stor del man skaffade sig på annat sätt). Frågan är snarare: "Vad är det i den västerländska kulturen som gör människor så konstiga? Och hur blev kulturen sådan?"

Särskilt intressant är detta då flera av de märkliga psykologiska egenskaper som karaktäriserar WEIRD-populationer är sådana som får demokrati och marknadsekonomi att fungera smidigt. Individer i WEIRD-populationer försöker uppnå rättvis fördelning mellan båda deltagarna i ultimatumspelet, värnar individuella rättigheter, samt värderar personliga egenskaper högre än familjeband. Människor i västvärlden är helt enkelt väldigt individualistiska.

Henrich närmar sig frågan om hur det blev på det sättet kulturevolutionärt. Kulturell evolution är ett vetenskapligt fält som är på stark tillväxt, och där man har lånat in tänkande från biologisk evolution för att studera samhällsförändringar. Det är ett arbetssätt med gamla anor som tyvärr kom i vanrykte då det användes i rasistiskt syfte. På senare tid har fältet dock upplevt en renässans då man har rensat bort ideologin och med hjälp av matematiska modeller och empiriska studier kunnat nå forskningsmässig framgång.

Tanken är enkel. Kulturella företeelser – idéer, uppfinningar, seder, styrelseskick, religioner, et cetera – är konkurrerande sammansättningar information. De bästa sammansättningarna sprider sig bättre medan sämre utformade kulturella företeelser konkurreras ut. Men vad kännetecknar en sammansättning idéer som får en god spridning?

Precis som i biologin handlar det i huvudsak om två processer. För det första fungerar vissa idéer bättre än andra. Till exempel kopieras båtar som flyter i större utsträckning än båtar som sjunker. För det andra är vissa idéer mer attraktiva än andra, antingen för att de uppfyller någon estetisk norm eller för att man gillar det andra gillar. Det är enligt den här sista principen man kan förstå modecykler. Vi gillar det som är populärt bland dem vi ser upp till, men när alla gillar något blir det vulgärt (folkligt) och man söker efter annat. Precis som i evolutionsbiologin går kulturevolutionära förlopp att räkna på och mäta.

Men förutom dessa två processer kan idéer också få spridning för att de ingår i

ett framgångsrikt kulturellt paket. Förbudet mot att gifta sig med sin kusin är exakt en sådan sidoidé, menar Henrich. Östkyrkan förbjöd också kusingifte, men det var mest läpparnas bekrännelse. I Rom gick man långt längre. Den västliga grenen av kyrkan var väldigt insisterande och förbjöd periodvis giftermål ända ut till sjätte kusin. Henrich listar en rad beslut där påve efter påve inskräper förbudet. Man skulle lätt kunna förledas att tro att Rom hade något slags unik insikt i problemen med inavel, men på dessa genetiska avstånd finns inga negativa effekter alls.

Vidare motarbetade kyrkan adoption – adoption som lagligt begrepp återkom enligt Henrich inte förrän på 1800-talet (Massachusetts 1851; Frankrike 1892; England 1926). Dessutom förbjöd man levirat – seden att en bror gifter sig med sin brors änka. Viktigt var också att man förespråkade strikt monogami – även de mäktigaste fick bara gifta sig med en kvinna var (månggifte för kvinnor fanns givetvis inte ens i föreställningsvärlden). Den här samlingen beslut hade långtgående konsekvenser, menar Hen-

”För det första fungerar vissa idéer bättre än andra. Till exempel kopieras båtar som flyter i större utsträckning än båtar som sjunker. För det andra är vissa idéer mer attraktiva än andra.”

rich. Helt utan plan och avsikt hade kyrkan fattat en rad beslut som över tid kom att slå sönder de ursprungliga romerska och germanska klansamhällena.

Med detta hade kyrkan också snubbat på en unik sammansättning trossatser som gjorde att man kunde samla på sig *enorma* rikedomar. Jesus predikade att rika människor inte kommer in i himlen, så hur skulle de herremän kyrkan ville ha på sin sida kunna fortsätta att leva i överflöd och samtidigt säkra sin frälsning? Lösningen var lika enkel som hycklande. Rika män tilläts skriva över egendomar på kyrkan precis före döden, få förlåtelse och sedan dö i frid. I och med förbuden mot kusingifte, adoption och levirat blev det också vanligare att hela arvslinjer dog ut, varpå kyrkan blev den självklara arvtagaren. Kyrkan blev efter hand helt osannolikt rik. På 900-talet ägde man en tredjedel av all odlad mark i Västeuropa, däribland 35 procent i det nuvarande Tyskland och hela 44 procent i det nuvarande Frankrike.

Klansamhällets kollaps ledde till att människor inte längre kunde förlita sig på släkten i samma utsträckning som förr. Individuella egenskaper blev därmed över tid viktigare än klanen och med dem

Det sjunkande skeppet Vasa: kopieras nog sällan.

MÅLNING AV NILS STÖDBERG

de psykologiska mekanismer som sätter individen i centrum. Det här ledde till en rad nya normer.

För vem tar i dagens WEIRD-populationer fullständigt ansvar för sin döda brors fru och barn? Hon får troligen klara sig väldigt mycket själv. Vem skulle du anställa, någon du är släkt med eller den med bäst individuella egenskaper? Är du som de flesta västerlänningar, anställer du givetvis bäst lämpade individ – alternativet vore ju nepotism! Du skulle förmodligen rösta på bästa kandidaten

även om din något mindre kompetenta släkting också kandiderade, du skulle troligen ange en mördare även om hon är din syster, och så vidare.

Att värna klanen framför samhället i stort är däremot självklart i ett klansamhälle – där är klanen det sociala skyddsnätet. Utan klansamhällets fall hade därför inte individuell strävsamhet och uppfinningsrikedom kommit att värderas alls lika högt. Till slut gick denna individualism ut över kyrkan själv och utmynnade i den WEIRD:aste religionen av alla, enligt Henrich: Protestantismen. Ingen annan person ska stå mellan dig och frälsningen. Det är du som individ som blir frälst eller inte, det går inte för någon annan att ingripa på din sida genom att till exempel be till helgon för din skull.

Teserna blir mer bekanta vartefter Henrich närmar sig nutiden. Väst har över tid haft fördel av sin splittring. Ständig konkurrens och konflikt har vässat vetenskap, krigsmaskineri, konst och vetenskap. Det handlar om protestantisk arbetsetik och fri konkurrens mellan

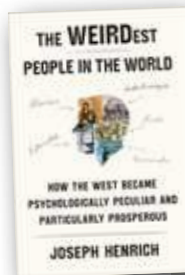
nationer, om kapitalism och upplysning.

Katolska kyrkan satte bollen i rullning och nu delar vi rättvist på insatserna i spelexperiment. Det är en enorm båge Henrich spänner när han menar sig kunna förklara bakgrunden till de märkliga psykologiska egenheter som karaktäriserar nutida människor i väst. När jag sammanfattade bokens tes för min kollega, som är professor i historia, fnös denne avfärdande: ”Jag gillar inte enfaktorsförklaringar.” Andra historiker menar att Henrich överdriver den tidiga kyrkans makt och i vilken grad man faktiskt lyckades att stoppa kusingifte. Till exempel gifte sig både Albert Einstein och Charles Darwin med sina kusiner. Dock går graden av kusingifte att mäta, och data visar att det faktiskt är långt mer sällsynt i väst än på andra ställen.

Boken lider dock tyvärr av viss bekräftelsebias. Henrich arbetar genom att styrka sin tes snarare än att testa den och väljer noga ut evidens som passar snarare än att undersöka alternativa förklaringar. Det här är något som smärta mig att skriva, för Joseph Henrich är i övrigt en briljant forskare. Han är dock i viss mån medveten om problemet och ursäktar hela tiden sina provisoriska slutsatser och brist på bra data. Boken innehåller trots dessa ursäkter mer gedigen empirisk uppbackning än många jämförbara böcker om mänsklighetens historia.

Henrichs tes är inte galen, enfaktorsmodell eller inte. Vi är bevisligen WIERD i vår psykologi och har ett jämförelsevis mycket svagt förhållande till den större släkten. Henrich testar sina påståenden empiriskt när det går, till exempel genom att konstruera olika mått på släktanknytning och kusingifte som sedan korreleras med andra variabler. Sambanden finns onekligen där, oavsett vad man tror om orsaksförhållandena. Vår märkliga psykologi tarvar en förklaring och Henrichs förslag tar oss en bit på vägen. Trots sina tillkortakommanden är boken gedigen; värd att utgå från, men kanske än mer att ta spjärn mot. ✨

Patrik Lindenfors

THE WEIRDEST PEOPLE IN THE WORLD
HOW THE WEST BECAME PSYCHOLOGICALLY PECULIAR AND PARTICULARLY PROSPEROUS
JOSEPH HENRICH
Farrar, Straus and Giroux 2020

Wuhans våtmarknad: där allting (troligen) startade.

FOTO: ANTHONY KWAN/GETTY IMAGES

Historia på snabbspolning

SAMHÄLLE

Fareed Zakaria gillar de stora penseldragen. För tio år sedan kom han ut med en bok om den post-amerikanska världen – som kom i en första version redan 2008 – och nu är det den post-pandemiska världen som har fått honom att sätta sig vid tangentbordet. Prefixet ”post” är överhuvudtaget en stor favorit.

Däremellan har han skrivit flera andra böcker och är, som det heter, ”känd från tv”, främst CNN, där han har ett veckoprogram under eget namn. Allt det och mer därtill har bidragit till att Zakaria har utnämnts av tidskriften *Foreign Policy* till en av ”Top ten global thinkers of the past decade”.

Det är imponerande och det förpliktigar. Och visst är han en spännande ”thinker” – men möjligen skulle han lugna sig en aning med att utropa alla dessa post-stadier. För varken den post-amerikanska världen eller den post-pandemiska har infunnit sig riktigt så snabbt som han har förutspått.

Frågan är om den förra har uppenbarat sig ens idag, tio år efter det att hans bok i ämnet utkom, det vill säga: den andra versionen av boken, med underrubriken *Release 2.0* (som recenserades i

Axess nr 9/2011). Att den senare knappast inträdde förra året, när hans nya bok gavs ut, är det väl knappast någon tvekan om så här en bra bit in på 2021, när stora delar av västvärlden fortfarande befinner sig i någon form av *lockdown*.

Fast, som Zakaria påpekar redan inledningsvis, det är ju egentligen inte en bok

”Pandemier kommer att bli om inte vardagskost så i alla fall rätt frekventa fenomen härnäst, och för det har människan i hög grad sig själv att skylla.”

om pandemin i sig han har författat, utan om den nya värld som kan komma att följa därpå. Och vart de trenderna var på väg kunde vi väl förvisso ana redan förra året.

Nu har han samlat ihop tio ”lessons”, eller snarare funderingar, om pandemins konsekvenser: politiska, ekonomiska, sociologiska och teknologiska sådana, med lite flytande gränser både tematiskt och mellan de tio essäer som utgör bokens kapitel.

Zakaria placerar covid-19-pandemin i samma kategori som två andra händelser de senaste decennierna: terrorattackerna den 11 september 2001 och finanskrisen 2008. Tre skeenden och tre kriser – en politisk och en ekonomisk och nu senast alltså en hälsokris – när tillvaron liksom först har stannat upp och utveckling-

en därefter har accelererat, så att det som annars skulle ha tagit decennier har inträffat på bara något år eller mindre.

”These are times when history has sped up”, som Zakaria skriver.

Dessutom handlar det, menar han, i samtliga tre fall om asymmetriska hot. Minst uppenbart var det i finanskrisen och allra tydligast är det i covid-fallet, när ett mikroskopiskt virus i kinesiska Wuhan utvecklade sig till en global pandemi.

En fladdermus, något ytterligare djur som agerade värd och så vidare ut i vida världen med hjälp av ett av globaliserings främsta kännetecken, det ständiga och långväga resandet. Där ligger kineser inte helt överraskande i världstoppen, eller låg, innan gränserna stängdes och den kinesiska regimens brutala men effektiva hantering av covidutbrottet satte tillfälligt stopp för den saken.

Men det förklarar hur det lilla viruset på bara någon månad kunde utvecklas till en global pandemi.

Tidigare influensor i historien har ju för det mesta inte lett till världsomfattande tragedier, av just den anledningen. Ett undantag är förstås spanska sjukan som hjälptes på vägen av första världskriget, när amerikanska soldater från Kansas tog med sig sjukan till Europa.

Idag nyser någon i Kina och ett knappt halvår senare är katastrofen ett faktum i Brasilien; ett empiriskt exempel på den gamla tanken om fjärlen som slår sina vingar varefter det blåser upp till storm på andra sidan av jorden.

Världen är uppkopplad och sammankopplad och *interdependent*, och det är

bara att spänna fast säkerhetsbältet – *buckle up* med rubriken på bokens första kapitel – för detta är bara början. Pandemier kommer att bli om inte vardagskost så i alla fall rätt frekventa fenomen härnäst, och för det har människan i hög grad sig själv att skylla.

Men framtida katastrofer går faktiskt också att förhindra, för även om utbrott är oundvikliga är pandemier ”optional”. Även våldsamt smittsamma sjukdomar kan med lite god vilja bringas under kontroll. Smittkoppor är ju till exempel numera utrotade, liksom snart nog även polio.

En metod för att undvika fler pandemier vore förstås att helt enkelt stänga ner globaliseringen och retirera in i den lilla världen; därmed skulle covid-19 bli den sista spiken i globaliseringsens kista.

Danmark: förebildligt välorganiserad demokrati.

FOTO: ALAMY

Mot det talar dock det mesta, inte minst för att Aristoteles hade rätt: människan är ett socialt djur som inte låter sig stängas in i isolering några längre tider.

Och även om det kanske har varit mysigt att arbeta hemifrån eller i sommarstugan under rådande karantän, är det i storstäderna det händer saker och ting, och dessa kommer, förutspår Zakaria, snart nog att återgå till att vara lika brukande, trånga och dynamiska som förr.

Tillvaron må också ha blivit huvudsakligen digital i covidpandemins spår, men de nya rutinerna, där vi har vant oss vid jobbmöten på skärmen och familjeliv och socialt umgänge via paddan, lär inte heller förbli några bestående företeelser den dag världen återgår till något som liknar det normala.

Hur det ska gå till är förstås en annan femma, som vi har erfarit under de nya pandemivågor som Fareed Zakaria dessvärre har missat på grund av en alltför tidig deadline för sin bok.

Med pandemin ökade samhällenas sårbarhet, vilket illustreras av den moderna medicintillverkningen: var tredje tablett som intas av amerikaner har producerats i Zakarias hemland Indien, som i sin tur fått merparten av ingredienserna från Kina. Och så sårbarheten i transportlederna ovanpå det.

Det nya modeordet även för Fareed Zakaria är därför *resilience*, och det är de länder och de folk som är bäst på att bygga upp sin motståndskraft, som kommer ut som vinnare i det långa loppet. Och omvänt var det de länder med sämst

framförhållning och lagerhållning av munskydd och visir och respiratorer som hade det tuffast i pandemins begynnelse. Tänk Finland kontra Italien.

Sådana faktorer, spår Zakaria, lär också leda till att ojämlikheten ökar i världen, för förutom de ekonomiska konsekvenserna av pandemin, som drabbar länder och folkgrupper olika hårt, kommer exotiska men fattiga resmål, som typ Tonga, att tappa sin attraktionskraft när resandet en dag återupptas.

En viktig "lesson learned" av pandemin är att man ska kunna ta sig hem snabbt som ögat när gränser stängs, och helst undvika att stranda på avlägsna ställen med långt till både flygplatser och god sjukvård.

Kort och gott handlar det med Francis Fukuyamas ord om "how to get to Denmark", fast kanske inte i första hand som konkret resmål utan som en stabil och välorganiserad demokrati som ligger i topp vad det gäller "good governance". Danmark är ju även Bernie Sanders favoritland, men Zakaria har tack och lov bättre koll än den demokratiska senatorn, som har missuppfattat det hela och tror att det är fråga om ett socialistiskt modelland. Sanders har alltså missat att Danmark mestadels har styrts av borgerliga regeringar under de senaste 40 åren och tillika är en gedigen marknadsekonomi.

Att inte bara "the Great Danes" utan Nordeuropa i största allmänhet ska ses som ett föredöme är ett återkommande tema i boken (och att Sveriges pandemi-hantering har avvikit har Zakaria förstås också noterat). Ofta i motsatsförhållande till hans adopterade hemland USA, där Donald Trump fortfarande var president och covidkaoset fortfarande ett faktum när Zakaria skickade sitt manus till förlaget. Det är bokens största brist, och att Zakaria inte gett sig till tåls att invänta presidentvalet är något av en gåta; några månader till och boken hade vunnit stort i aktualitet och sannolikt fått ett längre liv.

Den kanske viktigaste utvecklingen av alla dem som Zakaria analyserar har dock redan varit på gång ett tag; Kinas aggressiva framfart och dess globala supermaktsambitioner. Världen håller tveklöst på att bli bipolär.

Så var det inte i hans post-amerikanska bok, som hade "the rise of the rest", inklusive Zakarias egna Indien, som bärande tema. Debatten då, för ett decennium och mer sedan, utmålade en annalkande multipolär värld och BRIC-länderna som de blivande stormakterna. Idag handlar allt bara om C:et, som i China. Den post-amerikanska värld som Zakaria länge har väntat på kommer allt närmare.

Och är det någon utveckling som pandemin verkligen har gett skjuts åt så är det väl insikterna om den nya supermaktspretendenten Kina, som i mångas ögon på något mirakulöst vis har lyckats komma ut som pandemins vinnare, trots att det ju var på en kinesisk våtmarknad som det hela började. Först ger de upphov till en global pandemi och sen blir de världsledande på försäljningen av munskydd till länderna som drabbats; ingen dålig bedrift, får man väl ändå säga.

På ett eller annat vis lär samtliga de trender och konsekvenser som Zakaria tar upp i sin bok vara med oss in i nästa fas, men ingen utveckling riskerar att – i värsta fall – ha en sådan omvälvande effekt på vår tillvaro som en ny och bipolär värld. Det är också det klart bästa kapitlet i boken, som emellanåt är lite yvig och pladdrig, men som lämnar många tankar och en hel del nya insikter kvar. ✨

Ann-Sofie Dahl

TEN LESSONS FOR A POST-PANDEMIC WORLD
FAREED ZAKARIA
Allen Lane 2020

Vi älskar det partiet

INSIKTEN DRABBADE MIG med full kraft söndagen den 28 mars, när Liberalerna hade slitit sitt hår framför zoomkamerorna och hållit gryniga anföranden för att komma till ett beslut om regeringsfrågan.

Många, eh, höjdare inom partiet beklagade sig över att förhållningssättet till Sverigedemokraterna har lamslagit det politiska samtalet i två decennier. Och nu är det dags att ta itu med samhällsproblemen. Det som svenskarna oroar sig för hemma vid köksbordet.

Vad hände när beslutet var fattat?

Liberalerna började ivrigt att prata om samhällsproblemen.

Närå. Alla fortsatte att slita varandra i stycken om – gissa hundra gånger – förhållningssättet till Sverigedemokraterna. Som om ingenting hade hänt.

Det var då det gick upp för mig: herregud, vad vi älskar det där partiet.

LEK FÖR EN stund med tanken att SD skulle gå samma väg som Ny demokrati, och vittra sönder i inre motsättningar och allt dårfinigare utspel. Krympa ihop till Liberalernas lättölssiffror, för att sen åka ur riksdagen och aldrig komma tillbaka.

Hur skulle inrikespolitiken se ut då?

Gissningsvis som Harry Potter utan Voldemort. Vad du har då är en berättelse om en kille som börjar i en festlig skola och lär sig trolla och åka omkring på kvastar. Visst, somliga klasspolare är drygare än andra. Men när Harry kväst dem med hjälp av sina nya vänner, den festliga rödhåriga klumpedunsen och den söta smarta tjejen som vi vet att han kommer att bli kär i, då blir allt frid och fröjd igen, och de sopar hem skolmästerskapen i kvastpolo.

Utan Voldemort blir J K Rowlings bok en plågsamt utdragen variant av *Bill och de laglösa*.

Föreställ dig hur Mats Knutson och Fredrik Furtenbach och gänget tvingas sitta i studion efter en partiledardebatt i "Agenda" och luskamma fram de hårda motsättningarna mellan Ebba Busch och Stefan Löfven om... ja, vadå? Kärnkraften?

DEN ENDA AVVIKAREN från armkroken om lag och ordning, kunskaper i skolan och kortare vårdköer skulle möjligen vara Vänster-

partiet. Men inte ens det går att lita på längre, nu när det börjat vurma för tillväxten.

Föreställ dig en inrikespolitik där du inte längre kan piggas upp av en SD-medlem i Hjoggböle som fylletwittrat något förgripligt och kastas ut med "huvudet före" av Richard Jomshof. Eller en slutdebatt utan Jimmie Åkessons förnärmade blekingska över att kallas "fula saker".

Så länge SD finns har vi ett skäl att inte sjunka tillbaka i apatin. Alla tyckonomer har en anledning att gå upp på morgnarna och samla till fackeltåg. Och inte minst: så länge SD finns kan alla politiska hel- och halvpuckon känna sig riktigt intelligenta. Vi kan lägga ut Hjoggböle-tweeten på våra sociala medier, tillfoga något spetsigt, kamma in gillanden från vänkretsen och känna en ilning av gemenskap.

OCH SÅ LÄNGE SD finns kan vi känna befrielsen i att se den annars så obehagligt finfördelade sunkigheten samlas på ett och samma ställe. Ni minns väl valstugereportaget i "Uppdrag granskning" 2002? Janne Josefsson gick runt i valstugorna med dold kamera och ställde frågor om invandringen. Och som det nappade! Josefsson hann knappt trä nya maskar på kroken.

"Med SD i riksdagen är allt samlat på ett och samma ställe".

Representanter från höger till vänster stod med händerna nerkörda i terylenbyxor och snusloskade ur sig beskäftigheter om muslimers barnafödande och bidragstagande, och att chilenska flyktingar var "såna där som inte Pinochet hann med". Men när de konfronterades med sina fördomar blånekade de. En socialdemokratisk fotsoldat krävde att få se det smygfilmade materialet. Sen tog han av sig hörlurarna och sa:

– Det där är inte jag.

Med SD i riksdagen är allt samlat på ett och samma ställe. Trianguleringen och de vintriga överenskommelserna har hackat sönder alla traditionella motsättningar till en och samma gazpacho. Men så länge SD finns som en reell politisk kraft, och inte som en perifer gnölgök som Vänsterpartiet, får politiken signalfärger som syns på hundra meters håll, och smetar de av sig på dig kan det lägga ditt liv i ruiner.

Om SD inte fanns skulle vi nog tvingas uppfinna dem.

Bengt Ohlsson

Förstå vad som händer. Innan det händer. Upptäck Fokus!

Beställ på fokus.se/axess

Ge bort till dig själv
eller en vän:

8 nr 299:-

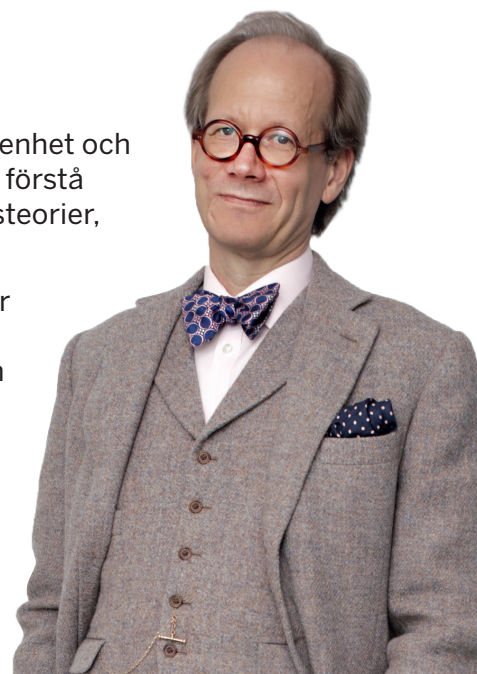

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben på fokus.se/axess

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB

SVARSPOST

204 720 55

c/o Flowy AB

110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 15/6 2021 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

TUDOR

#BORN TODARE

What is it that drives someone to greatness?
To take on the unknown, venture into the
unseen and dare all? This is
the spirit that gave birth to
TUDOR. This is the spirit
embodied by every TUDOR
Watch. Some are born to
follow. Others are born
to dare.

Snowflake hands

A hallmark of TUDOR
divers' watches
since 1969

Manufacture calibre

MT5813 with 70-hour
"weekend-proof"
power-reserve, silicon
hair-spring and
COSC-certification

41 millimetre case
in 316L stainless steel

**Five-year transferable
guarantee** with no
registration or periodic
maintenance checks required

BLACK BAY CHRONO

— 1851 —
**NYMANS UR
KRON**

NYMANS UR 1851
STOCKHOLM | VÄSTERÅS – WWW.NYMANSUR.COM
KRON
STOCKHOLM – KRON.SE